

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»

На правах рукопису

РУССУ АННА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК [811.161.1 : 811.161.2]’367.265’373.611 “1924/1933”

ПРЕФІКСАЛЬНЕ ДІЄСЛІВНЕ ТЕРМІНОТВОРЕННЯ
В «РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ» (1924–1933 РР.)
(10.02.01 – українська мова)

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Науковий керівник:
доктор філологічних наук, професор
Василь Михайлович Ожоган

Київ – 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	4
ВСТУП	9
РОЗДІЛ 1. СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРЕФІКСАЛЬНИХ ДІЄСЛІВНИХ ВЛАСНЕ-ТЕРМІНІВ І КОНСУБСТАНЦІЙНИХ ТЕРМІНІВ	16
1.1. Основні підходи до розуміння поняття «термін»	16
1.2. Особливості вживання дієслів у термінології.....	21
1.3. Статус власне-термінів і консубстанційних дієслівних термінів у галузевих терміносистемах	33
1.3.1. Загальна характеристика дієслівних власне-термінів	33
1.3.2. Загальномовні дієслова в термінології. Поняття консубстанційних термінів	39
Висновки до розділу 1	44
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИ ТА ПРИЙОМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЄСЛІВНОЇ ПРЕФІКСАЦІЇ: СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ.....	46
2.1. Вивчення префіксальної семантики в лінгвістиці	46
2.1.1. Основні підходи до вивчення системи префіксальних значень.....	46
2.1.2. Специфіка взаємодії семантики префікса й твірної основи	52
2.2. Словотвірні й аспектуальні властивості префікса.....	58
2.3. Поняття словотвірного типу в сучасній лінгвістиці. Префіксальні типи дієслівного словотворення.....	65
Висновки до розділу 2	72

РОЗДІЛ 3. ПРЕФІКСАЛЬНЕ ДІЄСЛІВНЕ ВИДОТВОРЕННЯ Й СЛОВОТВОРЕННЯ ВЛАСНЕ-ТЕРМІНІВ У «РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ» (1924 – 1933 РР.)	74
3.1. Засади дієслівного терміноутворення протягом кінця ХІХ – початку ХХІ століття	74
3.1.1. Організація термінологічної роботи наприкінці ХІХ – 20-х рр. ХХ ст.	75
3.1.2. Підходи до терміноутворення протягом 30-х – 80-х рр. ХХ ст.	80
3.1.3. Термінологічна діяльність у 90-х рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст.	86
3.2. Префіксальні типи словотворення й формотворення власне-термінів.....	90
3.2.1. Загальна характеристика твірних дієслівних основ власне-термінів.....	90
3.2.2. Префіксальні типи видотворення власне-термінів.....	95
3.2.3. Префіксальні типи словотворення власне-термінів	106
Висновки до розділу 3	113
РОЗДІЛ 4. ПРЕФІКСАЛЬНЕ ДІЄСЛІВНЕ ВИДОТВОРЕННЯ Й СЛОВОТВОРЕННЯ КОНСУБСТАНЦІЙНИХ ТЕРМІНІВ У «РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ» (1924 – 1933 РР.)	115
4.1. Загальна характеристика префіксів та твірних дієслівних основ консубстанційних термінів	115
4.2. Префіксальні типи видотворення консубстанційних термінів	119
4.3. Префіксальні типи словотворення консубстанційних термінів.....	125
Висновки до розділу 4	167
ВИСНОВКИ.....	169
ДОДАТКИ.....	173
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ.....	190
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	196

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АУАСНМ/2010 Кочерга О. Англійсько-українсько-англійський словник наукової мови : фізика та споріднені науки / О. Кочерга, Є. Мейнарович. – Вінниця : Нова книга, 2010. – Ч. II. – 1562 с.

АУСМК/2010 Кратко М. Англійсько-український словник : математика та кібернетика / М. Кратко, Є. Мейнарович. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2010. – 558 с.

ВРУПС/2002 Великий російсько-український політехнічний словник / [за ред. О. Благовещенського]. – К. : Чумацький шлях, 2002. – 739 с.

ПСВТ/1931 Шелудько І. Практичний словник виробничої термінології / І. Шелудько. – Харків : Державне вид-во «Радянська школа», 1931. – 110 с.

РУБС/1994 Російсько-український будівельний словник / [укл. В. Гордєєв, Р. Зельцер, Є. Кожан, Е. Полторацька, І. Резниченко]. – К. : «Укрархібудінфом», 1994. – 509 с.

РУГС/1959 Російсько-український геологічний словник / [укл. С. Головащук, І. Соколовський]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1959. – 280 с.

РУГідрС/1960 Російсько-український гідротехнічний словник / [укл. Г. Швець, М. Зільбан, С. Коберник, О. Олійник, М. Пивовар, І. Розовський, Р. Слободян]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1960. – 192 с.

РУЛЗС/1983 Російсько-українсько-латинський зоологічний словник : термінологія і номенклатура / [укл. О. Маркевич, К. Татарко]. – К. : Наукова думка, 1983. – 410 с.

РУМС/1960 Російсько-український математичний словник / [укл. Ф. Гудименко, Й. Погребиський, Г. Сакович, М. Чайковський]. – К. : Вид-во АН УРСР. – 162 с.

РУМС(Ш)/1960 Російсько-український математичний словник / [відп. ред. Й. Штокало]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1960. – 162 с.

РУМС/1995 Російсько-український математичний словник / [укл. В. Карачун, О. Карачун, Г. Гульчук]. – К. : «Вища школа», 1995. – 266 с.

РУНТС/1997 Російсько-український науково-технічний словник / [укл. В. Перхач, Б. Кінаш]. – Львів : «Львівська політехніка», 1997. – 453 с.

РУСГС/1963 Російсько-український сільськогосподарський словник / [укл. А. Білоштан, М. Бойко, К. Дорошенко, П. Доценко, І. Кільчевський, В. Маринченко, Л. Рак]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – 438 с.

РУС/1918 Іваницький С. Російсько-український словник : у 2 т. / С. Іваницький, Ф. Шумлянський. – Вінниця : Нова друкарня «Пойлішер», 1928.

РУС/1924–1933 Російсько-український словник : у 4-х т. / [ред. А. Кримський, С. Єфремов] [Електронний ресурс] : Електронна версія російсько-українського словника А-П / [підг. О. Телемко]. – К. : Червоний шлях, 1924–1933. – Режим доступу до словн. : <http://www.r2u.org.ua> – Назва з екрана.

РУС/1926 Ізюмов О. Російсько-український словник / О. Ізюмов – К. : Книгоспілка, 1926. – 656 с.

РУС/1937 Російсько-український словник / [відп. ред. П. Мустяца]. – К. : Наукова думка, 1937. – 890 с.

РУС/1948 Російсько-український словник / [відп. ред. М. Калинович]. – М. : Державне вид-во іншомовних і національних словників, 1948. – 799 с.

РУС/1969 Російсько-український словник : у 3 т. / [ред. С. Головащук]. – К. : Наукова думка, 1969.

РУС/2003 Російсько-український словник / [ред. В. Жайворонок]. – К. : Абрис, 2003. – 1424 с.

РУС/2004 Російсько-український словник / [укл. Н. Лозова, Н. Озерова, Л. Стоян, В. Фридрак]. – К. : Наукова думка, 2004. – 1216 с.

РУСВ/1995 Бурячок А. Російсько-український словник для військовиків / А. Бурячок, М. Демський, Б. Якимович. – Київ ; Львів : Вид-во «Варта», 1995. – 382 с.

РУСВТ/1928 Якубський С. Російсько-український словник військової термінології / С. Якубський, О. Якубський. – К. : ДВУ, 1928. – 215 с.

РУСДМ/1930 Російсько-український словник ділової мови (проект) / [укл. М. Дорошенко, М. Станиславський, В. Страшкевич]. – К. : ДВУ, 1930. – 248 с.

РУСДМ/2001 Шевчук С. Російсько-український словник ділового мовлення / С. Шевчук. – К. : «Вища школа», 2001. – 351 с.

РУСМЗМ/1959 Російсько-український словник з машинознавства та загального машинобудування / [укл. В. Хільчевський, В. Шашлов]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1959. – 232 с.

РУСМТ/1996 Усатенко О. Російсько-український словник медичної термінології / О. Усатенко. – К. : Наукова думка, 1996. – 463 с.

РУСНіТМ/1997 Войналович О. Російсько-український словник наукової і технічної мови (термінологія процесових понять) / О. Войналович, В. Моргунюк. – К. : Вирій ; Сталкер, 1997. – 256 с.

РУСНТ/1994 Російсько-український словник наукової термінології : суспільні науки. – К. : Наукова думка, 1994. – 594 с.

РУСНТ/1998 Гейченко В. Російсько-український словник наукової термінології : Математика. Фізика. Техніка. Науки про землю і космос / В. Гейченко, В. Завірюхіна, О. Зеленюк, В. Коломієць, М. Кратко, В. Тельнюк-Адамчук, П. Хоменко. – К. : Наукова думка, 1998. – 892 с.

РУСПМ/1926 Російсько-український словник правничої мови / [гол. ред. А. Кримський]. – К. : ДВУ, 1926. – 322 с.

РУССЕЛ/1966 Воробйова С. Російсько-український словник соціально-економічної лексики / С. Воробйова, Т. Молодід. – К. : Наукова думка, 1966. – 341 с.

РУСТТ/1928 Російсько-український словник технічної термінології (загальний) (проект) / [укл. І. Шелудько, Т. Садовський]. – К. : ДВУ, 1928. – 588 с.

РУСТЛ/2004 Шило Н. Російсько-український словник. Термінологічна лексика / Н. Шило. – К. : «Просвіта», 2004. – 210 с.

РУТС/1961 Російсько-український технічний словник / [укл. М. Матійко, О. Матійко, Н. Родзевич, Г. Гнатюк, А. Матвієнко]. – К. : Державне вид-во технічної літератури УРСР, 1961. – 648 с.

РУФС/1959 Російсько-український фізичний словник / [укл. В. Гейченко, О. Жмудський, П. Кузьменко, Є. Майборода]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1959. – 212 с.

РУСФТ/1994 Російсько-український словник фізичної термінології / [ред. О. Лискович]. – К. : «Вища школа», 1994. – 310 с.

СГТ/1923 Тутковський П. Словник геологічної термінології (проект) / П. Тутковський. – К. : Державне вид-во України, 1923. – 201 с.

СЕТ/1930 Кривченко Г. Словник економічної термінології (проект) / Г. Кривченко, В. Ігнатович. – Харків ; К. : Державне вид-во України, 1930. – 132 с.

СМТ/1930 Словник музичної термінології (проект) (відтворення видання 1930 р.) / [упор. А. Бабій, С. Кондра, Ф. Самоненко, Н. Трикулівська]. – К. : ВАТ «Поліграфкнига», 2008. – 111 с.

СМУ/1918 Дубровський В. Словник московсько-український / В. Дубровський. – К. : Вид-во «Рідна мова», 1918. – 542 с.

СПТ/1928 Полонський Х. Словник природничої термінології (проект) / Х. Полонський. – К. : Державне вид-во України, 1928. – 262 с.

СРУ/1893–1898 Словарь російсько-український : у 4 т. / [укл. М. Уманець і А. Спілка]. – Львів : Вид-во НТШ, 1893–1898.

СТТ/1932 Словник транспортної термінології (проект). – К. : «Українська радянська енциклопедія», 1932. – 370 с.

СУМ/1970–1980 Словник української мови : в 11 т. / [ред. Білодід І. та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970–80.

СФТ/1932 Словник фізичної термінології (проект) (Відтворення видання 1932 р.) / [ред. В. Фаворський]. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України ; ТОВ «Основа-Принт», 2009. – 239 с.

СХТ/1923 Курило О. Словник хемічної термінології (проект) (відтворення видання 1923 р.) / О. Курило. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України ; ТОВ «Основа-Принт», 2008. – 120 с.

УАНРСФЛ/1996 Козирський В. Українсько-англійсько-німецько-російський словник фізичної лексики / В. Козирський, В. Шендеровський. – К. : Вид-во «Рада», 1996. – 932 с.

УРС/1953–1963 Українсько-російський словник : у 6 т. / [гол. ред. І. Кириченко]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1953–1963.

УРС/1964 Українсько-російський словник / [гол. ред. В. Ільїн]. – К. : Наукова думка, 1964. – 1064 с.

ВСТУП

Теоретичні й практичні аспекти формування та функціонування термінів становлять коло зацікавлень багатьох лінгвістів, що, з одного боку, пов'язано зі стрімким розвитком науки й техніки, які посідають значне місце в житті людини. З іншого – розширенням меж застосування української мови, що після здобуття незалежності України охопили ті сфери суспільного життя, де часто перевагу надавали російській. Зокрема, йдеться про царину офіційних стосунків, науки, освіти тощо. З огляду на це одне з важливих завдань мовознавців – унормувати терміносистеми різних галузей знань відповідно до тенденцій і закономірностей їхнього розвитку. Розв'язання цієї проблеми дасть змогу точно й лаконічно передавати інформацію, посилить престиж української мови як засобу наукової комунікації.

Українське термінознавство має тривалу традицію. Теоретичні й практичні аспекти творення та функціонування терміносистем дослідили такі науковці: загальні принципи – І. Верхратський, І. Кочан, А. Крижанівська, Г. Наконечна, Г. Мацюк, Т. Панько, Л. Симоненко, Г. Холодний; терміносистеми окремих наук – А. Бурячок (соціально-політична), І. Верхратський (ботанічна), Н. Жовтобрюх, Д. Кирик (філософська), В. Захарчин (мовознавча), І. Ковалик (науково-технічна), Я. Лепченко, О. Н. Москаленко (граматична), Г. Наконечна (хімічна), Т. Панько (економічна), І. Процик (фізична), О. Сербенська (юридична), Л. Симоненко (біологічна), Л. Туровська, О. Яната (природнича), Н. Яценко (військова) та інші [19; 56; 59; 74; 83; 87; 88; 95; 111; 124; 128; 137; 138; 148; 162; 163; 191; 197; 207; 208]. Зауважимо, що значне місце посідає питання про особливості морфологічного творення термінів. Словотворення термінологічних одиниць

ґрунтується на загальномовних принципах, що їх проаналізовано в працях О. Безпояско, К. Городенської, Т. Возного, В. Горпинича, В. Грещука, Е. Земської, Є. Карпіловської, Н. Клименко, І. Ковалика, О. Кубрякової, М. Плющ, З. Потіхи та інших [8; 28; 42; 43; 60; 69; 78; 84; 98; 143; 147]. Проте воно має низку особливостей, зокрема у термінотворенні афікси відіграють важливе значення для створення зрозумілої внутрішньої форми терміна та є засобом його класифікаційної орієнтації [50, с. 94]. У зв'язку з цим актуальною є ідея на рівні творення термінів запровадити словотворчі морфеми, які б для кожної галузі термінології виражали конкретне значення й виконували класифікаційну функцію [50, с. 63–66; 70, с. 3–6; 109, с. 21–25; 183, с. 49]. Однак більшість праць, що стосуються особливостей функціонування й творення термінологічної лексики, ґрунтується на вивченні термінів-іменників чи термінологічних субстантивних терміносполук. Лише в окремих дослідженнях увагу зосереджено на термінологічних одиницях, виражених іншими частинами мови. Погоджуємося з Л. Хасіною, що недостатнє опрацювання характеру використання різних частин мови в терміносистемах збіднює теорію терміна та звужує уявлення про термінологізацію окремих груп слів [195, с. 3].

Місце дієслів та їхніх форм в українській термінології проаналізували О. Андрусишин, І. Борисюк, С. Левіна, В. Пілецький [3; 17; 108; 141]. Менш дослідженим є афіксальне творення термінів-дієслів. Термінознавці переважно заторкають проблеми, що стосуються впливу радянської мовної політики на українську терміносистему. Є. Карпіловська, О. Кочерга, Є. Мейнарович у спільній статті аналізують засоби перекладу російського префікса *от-* українською та доводять, що під впливом російської мови відбулася деформація їхньої семантики [70, с. 3–6]. Про негативний вплив мовної політики Радянського Союзу йдеться в дослідженні О. Кочерги та Г. Ракшанової, які визначили правила уживання дієслівних термінів з префіксами *від-*, *роз-* [94, с. 10–13]. Попри важливі здобутки названих праць, не було здійснено комплексного аналізу тенденцій термінотворення дієслів

шляхом префіксації з огляду на зовнішні й внутрішні чинники, що впливали на мову. Це й зумовило вибір теми дисертаційної праці.

Актуальність дисертаційного дослідження зумовлена необхідністю проаналізувати й оцінити зміни у префіксальному дієслівному термінотворенні, особливо ті, що сталися невинувато під впливом мовної політики Радянського Союзу. Використання засобів термінологічного словотворення не за призначенням спотворює семантику слів, порушує системність мови. Усе це ускладнює розуміння наукового тексту, понижує культуру мовлення фахівців. Зіставлення тенденцій префіксального дієслівного термінотворення в «Російсько-українському словнику» (1924–1933) порівняно з іншими словниками кін. ХІХ – поч. ХХІ ст., зважаючи на внутрішні й зовнішні чинники, які впливали на мову, дасть змогу виявити, як відбувався розвиток термінології до й після правління тоталітарного режиму, оцінити її стан на сучасному етапі. Опрацювання означених проблем розширить уявлення про місце префіксальних дієслівних термінів на різних етапах формування галузевих терміносистем, сприятиме виробленню правил уживання префіксальних морфем для творення новітніх термінів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація репрезентує один із напрямів комплексного дослідження кафедри української мови Національного університету «Києво-Могилянська академія» № 0109U008100 «Українська мова: стан, статус, форми побутування».

Мета дослідження – з'ясувати префіксальні типи словотворення й видотворення дієслівних власне-термінів і консубстанційних термінів та оцінити зміни їхньої продуктивності протягом кін. ХІХ – поч. ХХІ ст., зіставивши матеріал «Російсько-українського словника» (1924–1933) (далі – РУС/1924–1933) з іншими перекладними російсько-українськими словниками. *Об'єктом дослідження* є префіксальні дієслівні власне-терміни, а також консубстанційні терміни, що не містять постфікса *-ся*. *Предмет*

дослідження – динаміка змін префіксальних типів термінотворення протягом кін. ХІХ – поч. ХХІ ст.

Джерелами фактичного матеріалу слугували перекладні загальномовні й термінологічні словники кін. ХІХ – поч. ХХІ ст. (див. «Список використаних лексикографічних джерел»). РУС/1924–1933 визначаємо базовим словником, оскільки матеріал, дібраний з цієї праці, зіставляємо з мовними фактами, що їх фіксують інші перекладні словники. Зауважимо: основними джерелами дослідження є російсько-українські словники, на прикладі яких пропонуємо простежити зміни перекладу російських префіксальних дієслів у лексикографії різних періодів. Вибір джерельної бази зумовлено тим, що тривалий час російську мову було визначено за взірць до формування української терміносистеми, про що свідчать документальні факти, а саме: термінологічні бюлетені «Проти націоналізму в математичній термінології» (1934), «Ліквідувати націоналістичне шкідництво в радянській фізичній термінології» (1935), «Викорінити націоналізм у виробничій термінології» (1935).

Фактичний *матеріал*, дібраний унаслідок суцільного вибирання й окремих фіксацій, становить близько **6400** одиниць – префіксальних дієслів, що репрезентують наукову мову й виробничі поняття в межах різних галузей знань. По змозі до префіксальних дієслівних термінів наведено приклади з РУС/1924–1933, що ілюструють їхнє функціонування в реченні. Однак спостережено випадки, коли в словнику немає ілюстративного матеріалу, а тому для таких слів не подаємо прикладів.

Досягнення мети потребує розв'язати такі основні **завдання**:

1. Узагальнити погляди мовознавців на роль і місце дієслівних термінів у термінології.
2. Схарактеризувати власне-терміни й консубстанційні дієслівні терміни з погляду поширення та засад функціонування.

3. З'ясувати теоретико-методологічні засади дослідження дієслівного префіксального термінотворення та окреслити поняття «тип словотворення» й «тип видотворення».

4. Визначити типи префіксального дієслівного видотворення й словотворення власне-термінів та консубстанційних термінів у РУС/1924–1933.

5. Порівняти префіксальне дієслівне формотворення й словотворення власне-термінів та консубстанційних термінів.

6. На матеріалі РУС/1924–1933 виявити специфіку префіксального творення дієслівних термінів на початку ХХ ст. та вказати словотвірні типи, що можуть бути актуалізовані в сучасному термінотворенні.

Методи дослідження. Специфіка об'єкта вивчення та поставлені в дисертаційній праці завдання потребують застосувати такі методи й прийоми: *описовий* (для інтерпретації граматичних і семантичних властивостей префіксів, аналізу та опису теоретичного й фактичного матеріалу, класифікації дієслівних термінів на власне-терміни й консубстанційні терміни, виявлення зв'язків досліджуваних одиниць із позамовними явищами та пояснення змін у префіксальній семантиці); *структурний*, зокрема компонентний аналіз (для систематизації префіксальних дієслівних термінів та виявлення типів словотворення й формотворення) та дистрибутивний аналіз (для з'ясування валентних зв'язків префіксальних дієслівних термінів); частково *зіставний* (для виявлення словотвірних особливостей префіксальних дієслівних термінів порівняно з російською мовою), *кількісного підрахунку* (для встановлення обсягу дієслівних термінів у галузевих терміносистемах та продуктивності префіксальних одиниць у термінотворенні).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в дисертаційній роботі вперше здійснено комплексне дослідження префіксального дієслівного термінотворення на матеріалі РУС/1924–1933. З'ясовано особливості дієслівних термінів порівняно з іменниковими та

проаналізовано продуктивність дієслів у галузевих терміносистемах, до ширшого обігу в українському термінознавстві введено поняття *власне-терміни* та *консубстанційні терміни* та схарактеризовано їхні семантичні й словотвірні особливості.

Доповнено відомості про методику опису типів дієслівного префіксального видотворення й словотворення. Визначено префіксальні типи видотворення й словотворення дієслівних власне-термінів і консубстанційних термінів та виявлено динаміку змін відповідної групи термінів протягом кін. ХІХ – поч. ХХІ ст. з огляду на мовні й позамовні чинники. Доведено, що під впливом мовної політики 30-х – 80-х рр. ХХ ст. відбулося невиправдане зростання продуктивності окремих типів префіксального словотворення, рекомендовано шляхи уникання небажаних кальок російської мови та запропоновано словотвірні типи, що можуть бути актуалізовані в наш час.

Теоретичне значення – зроблені висновки й узагальнення розширюють уявлення про місце дієслівних термінів у термінологічних системах різних галузей знань, а також префіксацію як засіб дієслівного словотворення й термінотворення, сприяють виявленню закономірностей змін у мовній системі під дією внутрішніх і зовнішніх чинників, дають матеріал для подальших термінознавчих і словотвірних досліджень.

Практичне значення – одержані результати можна застосовувати як рекомендації для творення новітніх термінів, укладання перекладних термінологічних словників, написання підручників та посібників із термінознавства, словотвору й культури мовлення, читання спецкурсів, а також у науково-пошуковій роботі аспірантів і студентів.

Апробація роботи. Основні положення дослідження викладено в доповідях на міжнародних конференціях «Проблеми української термінології СловоСвіт 2012» (Львів, 2012), «Граматичні читання – VII» (Донецьк, 2013), «Граматичні та семантичні аспекти функціонування мовних одиниць» (Ніжин, 2013), «Мова: класичне – модерне – постмодерне» (Київ, 2013),

«Nauka w świecie współczesnym» (Лодзь, 2013), «Проблеми української термінології СловоСвіт 2014» (Львів, 2014), «Новітні освітні технології в контексті євроінтеграції» (Київ, 2015), «Лінгвоконгнітивні та соціокультурні аспекти комунікації» (Острог, 2015), «Actual Problem of Science and Education (APSE – 2016)» (Будапешт, 2016) та всеукраїнській конференції «Лінгвостилістика ХХІ ст.: стан та перспективи розвитку» (Луцьк, 2013), а також на звітних наукових конференціях професорсько-викладацького й аспірантського складу Національного університету «Києво-Могилянська академія» (2010–2013).

Публікації. Основні положення й результати дослідження висвітлено у 8 публікаціях, 6 з яких надруковано у фахових виданнях, 2 у закордонних виданнях.

Обсяг і структура роботи. Дисертаційне дослідження складається з «Переліку умовних позначень», «Вступу», «Розділу 1. Специфіка функціонування префіксальних дієслівних власне-термінів і консубстанційних термінів», «Розділу 2. Методи дослідження дієслівної префіксації: семантичний аспект», «Розділу 3. Префіксальне дієслівне видотворення й словотворення власне-термінів у «Російсько-українському словнику» (1924 – 1933 рр.)», «Розділу 4. Префіксальне дієслівне видотворення й словотворення консубстанційних термінів «Російсько-українському словнику (1924 – 1933 рр.)»», «Висновків», «Додатків» «Списку використаних лексикографічних джерел» (57 найменувань), «Списку використаної літератури» (236 найменувань). Повний обсяг роботи становить 219 сторінок, основний текст дослідження викладено на 172 сторінках.

РОЗДІЛ 1. СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРЕФІКСАЛЬНИХ ДІЄСЛІВНИХ ВЛАСНЕ-ТЕРМІНІВ І КОНСУБСТАНЦІЙНИХ ТЕРМІНІВ

1.1. Основні підходи до розуміння поняття «термін»

Питання про сутність і критерії відмежування термінологічної лексики від загальномовної залишається полемічним. Досі немає однозначності щодо трактування поняття *термін*. З одного боку, його вивчають як окремий тип лексем, з іншого – як слово в особливій функції. Різні підходи до опису природи терміна зумовлюють відмінне розуміння його властивостей.

Д. Лотте протиставляє терміни й нетерміни, висуваючи до терміна низку вимог: однозначність, відсутність синонімії, системність, стислість, прозорість внутрішньої форми [114, с. 18–36]. Серед ознак терміна також указують дефінітивність (В. Даниленко, Л. Симоненко, Л. Туровська), стилістичну нейтральність (Л. Симоненко), можливість формальних перетворень (Є. Скороходько), іменникову природу (О. Ахманова, Г. Винокур, С. Гринев-Гриневиц) [5, с. 11; 24, с. 12; 47, с. 87; 50, с. 94; 167, с. 682; 172 с. 7; 192, с. 87].

Проте деякі з названих вимог досить складно виконати на практиці. Йдеться про однозначність терміна, відсутність синонімії, іменникову природу. Виправданою вважаємо міжгалузеву полісемію, тобто термін має бути однозначним у межах однієї галузевої терміносистеми. С. Дерба зауважив, що в термінології використано один різновид полісемії, а саме той, що виникає внаслідок семантичного розвитку слова. У відповідній групі лексики полісемія є міждисциплінарним явищем, оскільки терміни-омоніми належать до різних терміносистем або виникають унаслідок лексико-

семантичного способу творення та є омонімами щодо загальноновживаних слів, від яких утворені [53, с. 53].

Хоча синонімія в термінології є небажаним явищем, дотримуватися цієї вимоги на практиці досить складно, а її високий рівень зазвичай свідчить про стан становлення терміносистем [50, с. 73; 89, с. 17]. На нашу думку, відповідне явище сприяє розвитку термінології, оскільки завдяки виникненню синонімічних термінів відбувається уточнення окремих понять. В. Даниленко виявила особливості синонімічних відношень між термінами та загальноновживаними словами. На відміну від загальнономовних слів, яким характерна стилістична синонімія, у термінології зреалізовано семантичний різновид синонімії з властивими їй функціями заміщення (запозичений – питомий термін, повний варіант – короткий варіант терміна, слівне – символічне висловлення поняття) і уточнення (аббревіатура – відповідна термінологічна словосполука) [50, с. 79]. Отже, термінам притаманні ті ж лексико-семантичні відношення, що й загальноновживаним словам.

Н. Кузькин зазначає, що термін – це одиниця, яка не відрізняється від звичайного слова, а відмінність між відповідними лексемами є лише позамовною. Слово загальнопоширеної лексики співвідноситься із загальновідомим об'єктом, а слово термінологічної лексики відоме обмеженому колу спеціалістів [104, с. 257]. Це потрактування природи терміна видається досить суперечливим, оскільки за такого підходу поза межами термінології перебувають одиниці, що називають спеціальні поняття, які набули поширення в загальному вжитку.

Г. Винокур розглядає терміни як слова в особливій функції. Відмінність між термінологічною і загальноновживаною лексикою полягає в тому, що загальноновживані слова – це назви речей, а терміни – назви понять [24, с. 56]. Я. Житін також на перше місце висуває функціональний критерій. На його думку, термін у ненауковому контексті втрачає свої властивості, які дослідник виводить із особливостей самої наукової когніції й пов'язаної з

нею подальшої комунікації. Позаяк наукове мовлення має бути об'єктивним, до терміна висунуто такі вимоги: стилістична нейтральність і поняттєвість його семантики. Деякі терміни є вторинними щодо походження, й Я. Житін вважає це ще однією ознакою відповідних одиниць [55, с. 9–15]. Однак за такої умови термінами не є слова, створені на позначення лише термінологічних понять, що не відповідає дійсності.

М. Кабре аналізує термін як комунікативну одиницю, яку застосовують у певних мовленнєвих ситуаціях, а тому для розрізнення загальноживаних і термінологічних одиниць зосереджує увагу на прагматичній функції мови. З огляду на такі характеристики, як ставлення мовця до слова, ситуація, тема, тип дискурсу, за яких вживають певну лексему, дослідниця вказує, що терміни використовують переважно спеціалісти відповідної галузі знань, а загальноживану лексику – всі носії мови. Уживання термінів зазвичай обмежено обговоренням кола питань наукової сфери, натомість загальноживаною лексикою послуговуються в різних ситуаціях. Терміни необхідні для обговорення тем, що стосуються наукового пізнання, тоді як загальноживані слова дають змогу обговорювати будь-яку побутову тему, висловити почуття та побажання. Врешті, терміни притаманні науковому дискурсу, тобто текстам, в яких об'єктивно описують і вивчають світ, що нас оточує [211, с. 36].

Отже, відмінність між термінами й загальноживаними словами зумовлена функцією термінів називати спеціальні поняття певної науково-технічної галузі. Однією з основних ознак терміна вважаємо стилістичну нейтральність. Інші його властивості (однозначність, відсутність синонімії, стислість, прозорість семантики, можливість формальних перетворень) є бажаними під час формування терміносистеми, але їх не можна назвати обов'язковими.

Ще одна проблема відмежування термінів від неспеціальних слів пов'язана з тим, що деякі терміни за формою збігаються із загальноживаною

лексикою. Наприклад, слово *мобілізувати* має два значення: «проводити мобілізацію кого-, чого-небудь» і «приводити до активного стану для успішного виконання якого-небудь завдання, для досягнення якоїсь мети» [174, IV, с. 767]. У першому значенні слово вживають як військовий термін, друге більш характерне розмовному мовленню. У зв'язку з цим постає питання про лексикографічне опрацювання відповідних термінів. Позаяк джерелом нашого дослідження є словники, проаналізуємо це питання докладніше.

В «Інструкція до укладання словників Інституту української наукової мови» (1928 р.) (далі – Інструкція), укладаючи термінологічні словники, запропоновано фіксувати такі лексичні одиниці:

1. *Власне-фахові терміни*, що мають своє спеціальне науково-термінологічне значення в окремій науковій галузі: *легувати, задрейфувати, нацуркувати, мерсерувати, редукувати/ зредукувати, конфірмувати, літургісати*.

2. *Застосовані терміни*, що хоча й входять до інших ділянок знань, але у певній галузі науки мають своє окреме значення. Зауважимо, що в РУС/1924–1933 не виявлено відповідних дієслівних термінів. Це може бути зумовлено тим, що словник є загальномовним, а, отже, там, насамперед, зафіксовано термінологічні одиниці, відомі широкому загалу. Натомість вузькоспеціальну лексику, яку одночасно використовують у різних галузях знань, укладачі словника майже не вказують.

3. *Застосовані загальні слова*, які вживають у звичайній мові, але в окремій термінологічній системі вони мають значення, відмінне від загальноприйнятого: термін *дефілювати* в загальній мові позначає ««ходити, проходжуватися десь, переважно у людному місці» [174, II, с. 259], у військовій термінології – «урочисто проходити (на параді, демонстрації і т. ін.)» [174, II, с. 259].

4. *Дотичні терміни*, що їх застосовують у кількох наукових галузях із однаковим значенням: *вивідний/ виведений* (математичний і граматичний), *константа* (математичний і фізичний), *наріжник* (будівничий і технічний), *колодязь* (технічний і гірничий).

5. *Дотичні загальні слова*, що не є термінами, але у сполучі з іншими лексемами набувають виразного термінологічного змісту й значення: *розпочинати книгу* (бухгалтерський термін), *бити в ранішній барабан* (військовий термін), *перебивати на камінь* (літографічний термін), *добувати/ добути квадратний корінь з числа* (математичний термін), *настроювати/ настроїти радіо-антену* (технічний термін), *подати протестацію* (юридичний термін), *робити осад, розтоплювати / розтопити скло* (хімічні терміни).

6. *Загальні слова*, що не мають спеціального термінологічного значення, але їх часто вживають у певній науковій галузі й вони стали важливим складником наукової мови: *закаталогізувати, чистити/ очистити, покласифікувати*.

Такий підхід вважаємо вдалим, особливо для перекладних словників, оскільки так вчений може отримати інформацію про переклад власне-термінологічної лексики й слів, характерних для наукового стилю загалом.

Описана вище класифікація стосується всіх термінів. В. Даниленко зосереджує увагу на дієслівних термінологічних одиницях. За сферою функціонування мовознавець поділяє їх на:

1. Власне-терміни, які мають вузьку сферу використання. Їх створюють для термінологічних потреб, як-от: *дефілювати, кантувати, верстати, рафінувати*.

2. Дієслова загального вжитку, що використовують й на позначення термінологічних понять, і в загальнолітературній мові [49, с. 47].

Диференціація термінів за сферою вжитку видається доцільною, оскільки так можна простежити семантичну, структурну специфіку різних груп дієслів. Про актуальність такого розрізнення свідчить значна увага термінознавців до загальноновживаної лексики, що її одночасно використовують й у професійному мовленні. С. Гриньов-Гриневич називає такі терміни *консубстанційними* [46, с. 224]. Відповідний термін спершу набув поширення у російській лінгвістиці, зокрема в працях І. Бережанської, С. Гриньова-Гриневича, [10, с 15; 46; 47; 48]. Його також вживає дослідниця білоруської мови Л. Ричкова [158, с. 56-57]. У контексті української мовознавчої науки варто загадати І. Гладуна, який серед професійної лексики англійських засобів масової інформації виокремлює консубстанційні терміни, що виникають або внаслідок запозичень із загальнолітературної мови, або внаслідок перетворення термінів у побутові слова [35, с. 147–148].

З огляду на те, що термін *консубстанційний* набуває поширення, пропонуємо уживати його на позначення слів, що їх використовують і в певній галузевій терміносистемі, й у загальнолітературній мові. Слова, що належать до спеціальної лексики, яку зазвичай вживають лише фахівці певної галузі знань, називаємо *власне-термінами*.

1.2. Особливості вживання дієслів у термінології

У зв'язку з вивченням частиномовного складу галузевої термінології постає питання про універсальність іменника як єдиного способу вираження термінологічних значень. О. Ахманова, Г. Винокур, С. Гриньов-Гриневич Н. Щеглова вважають, що іменники є достатніми й єдино можливими засобами формування термінологічних систем, а тому слова, виражені іншими частинами мови, винесено за межі термінології [5, с. 11; 24, с. 12; 47, с. 87; 204, с. 74–93]. Натомість О. Андрусин, В. Даниленко, Т. Панько, Л. Хасіна, не заперечуючи центральне місце іменників у галузевих

терміносистемах, вказують, що термінуватися можуть інші частини мови, зокрема й дієслова [3, с. 31-34; 47, с. 40–52; 139, с. 115-118; 196, с. 160].

Н. Щеглова зауважує, що розвинена термінологія передбачає високий ступінь абстракції. Термінологія – це не сума імен реальних речей і дій, а певна система назв понять про речі й дії, тому в широкому розумінні слова єдиним лексико-граматичним засобом, що виражає науково-технічні поняття про предмети, якості, дії в термінології, є іменники [204, с. 74–93].

На думку Г. Винокура, дієслівність у термінології постає не у формі дієслів, які не можуть бути виразниками логічного суб'єкта, а у формі абстрактних іменників. Вони зберігають значення дії й поєднують його зі значенням абстрактної предметності. Перевагу іменника порівняно з іншими частинами мови пояснено природою терміна, що полягає в семантичній звуженості ознаки зображуваного, великим обсягом змісту [24, с. 12].

Одним із доказів переваги термінів-іменників над іншими частинами мови вважають номінативний характер наукового стилю. Статистичні дані, які отримав Т. Возний, проаналізувавши підручники з медицини, свідчать, що дієслова в науковому стилі за частотою вживання посідають третє місце після іменника й прикметника. З-поміж 600 найчастіше уживаних слів у підручниках медицини налічують 277 (46%) іменників і 58 (9,7%) дієслів [28, с. 5–6]. Іменниковість характерна для наукового стилю інших мов. П. Селігей з огляду на результати дослідження А. Вежбицької зазначає, що протягом історії польської мови кількість іменників у наукових текстах зросла з 45% до 55%, а дієслів знизилась з 35% до 15% [161, с. 38; 235, с. 195–216]. Подібні спостереження зроблено щодо чеської, німецької, французької, англійської та російської мов [161, с. 38; 222, с. 111; 234, с. 213 – 220]. Проте в деяких мовах іменниковий характер виразніший. Н. Непийвода вказує, що для наукового стилю російської мови іменниковість природніша порівняно з українською. Це явище пов'язано з історичною традицією, позаяк в основу української мови покладено народнорозмовну стихію, а російської – книжні

зразки, що й зумовило відмінність між синтаксисом наукового стилю обох мов [130, с. 247]. Зростання кількості віддієслівних іменників у наукових й публіцистичних текстах на поч. ХХ ст. можна пояснити також поширенням тоталітарної новомови, коли необхідно було приховати чи уневиразнити зміст сказаного. На відміну від дієслів, що описують дійсність конкретно й недвозначно, віддієслівні іменники привносять у текст розмитість, невиразність і змістову неточність [161, с. 45–46]. Отже, не можна однозначно погодитися з думкою, що іменниковість є органічним явищем для наукового стилю української мови.

Виправданими видаються рекомендації сучасних українських державних стандартів зорієнтованих на обмеження цього явища в наукових текстах. Так, у ДСТУ 1.5:2003 зазначено, що варто користуватися усталеною лексикою, наявною в академічних словниках, уживаючи всі мовні засоби за своїм прямим призначенням. Далі вказано: «Викладаючи текст положення чи вимоги, треба скрізь, де це можливо, уникати нагромадження віддієслівних іменників на «-ння», вживаючи замість них відповідні дієслова. Приклад: *Правильно: Тиск вимірюють, щоб порівняти. Неправильно: Вимірювання тиску здійснюється для порівняння*» [127, с. 11].

У «Резолюції Комісії НКО для перевірки роботи на мовному фронті в питаннях термінології», що містить настанови щодо зближення української й російської мов, розширено функції віддієслівних іменників у низці терміносполук. Зокрема, рекомендовано уникати використання інфінітива (*машина шити*) та вживати віддієслівні іменники на **-ння**, **-ття** [197, с. 143]. Це могло бути ще однією причиною обмеженого використання дієслів у термінології.

Отже, з одного боку, очевидним є вплив радянської мовної політики на зростання іменниковості в українських наукових текстах і терміносистемах різних галузей знань. З іншого – не можна заперечувати вплив

загальносвітових наукових тенденцій, коли іменникові терміни вивчають як такі, що дають змогу уникнути суб'єктивності наукового викладу.

Не заперечуємо, що іменник є основою будь-якої терміносистеми. Проте дієслівні терміни мають певні переваги в науковому тексті. За спостереженнями Л. Хасіної, здійсненими на матеріалі російської юридичної термінології, можливості дієслів і дієслівних словосполук значно ширші, ніж у віддієслівних іменників. Дієслова точніше передають такі характеристики як доконаність / недоконаність дії, її скерування на об'єкт [196, с. 160]. Це правдиво й для української термінології: дієслово організовує структуру речення, а тому вможливорює точний опис характеру дії, розмежування всіх її учасників. Натомість іменник описує дію абстрактно, поза конкретною ситуацією [161, с. 36-55]. Однак наголосимо: між процесовими іменниками російської та української мови є певні істотні відмінності. У російській мові доконану й недоконану дію зазвичай виражає один іменник. Натомість в українській мові на позначення завершеної та незавершеної дії вживають два слова, у яких відповідну ознаку передають суфікси [33, с. 3-9; 93, с. 23-26; 122, с. 49-56]. Пор.: (рос.) *подписание* – (укр.) *підписання (док. вид), підписування (недок. вид)*; (рос.) *решение* – *розв'язання (док. вид), розв'язування (недок. вид)*. Утворюючи віддієслівні іменники на *-ння*, слід зважати на цю рису української мови.

Аргументи на користь здатності дієслів до термінологізації наводить В. Даниленко. Дослідниця зауважує, що термінологію доцільно вивчати на матеріалі наукових текстів, оскільки це найприродніша сфера використання термінів. Лінгвіст виявила, що в науковому мовленні на позначення дій, подій, станів вживають і дієслова, й іменники, наприклад: «Якщо протон і нейтрон зіштовхуються, вони також *анігілюють*, однак процес цей набагато складніший, ніж електронно-позитронна *анігіляція*». Погоджуємося: не можна стверджувати, що в наведеному прикладі терміном виступає лише іменник, а

дієслово, яке має подібне значення, вже не є термінологічною одиницею [50, с. 45].

Дискусійність питання про частиномовний склад термінології, на думку В. Даниленко, О. Мана, полягає в тому, що її розглядають у двох різних виявах ізольовано один від одного [50, с. 38; 221, с. 129–138]. Прийнявши за одну з основних ознак терміна його системність, термінологію часто вивчають лише в замкненій терміносистемі, тобто в ідеальних умовах, у яких її свідомо позбавлено від «недоліків» (багатозначності, синонімії), а термінологічні найменування мають усталену форму номінації – форму іменників чи іменних словосполук. Такого вигляду термінологія набуває у лексикографічних жанрах. У цьому випадку йдеться про царину фіксації термінів певної галузі знань. Однак часто дослідники не враховують, що є ще одна царина функціонування термінів – спеціальне мовлення, наукова література, де термінологію вилучають із замкненої системи та уживають в оточенні загальноживаних слів [50, с. 38].

О. Ман не заперечує, що погляд, за яким терміни визначають насамперед як іменники, має певне об'єктивне підґрунтя. Кількісна перевага іменникових термінів зумовлена тим, що номінацію вважають носієм найбільш значущих змістів у пізнанні дійсності. Іменник, що є центральною категорією терміносистем, підкреслює статичний характер терміна, постійність його сутності. Дієслово навпаки, є елементом динамічним, що впливає з його властивостей – називати процес, тому лінгвіст пропонує вивчати дієслівну лексику не як окремий елемент терміносистеми, а на фоні інших її складників. У такий спосіб він доходить висновків, що в термінології є два складники, що доповнюють один одного: статичний – іменник та динамічний – дієслово [221, с. 129–138].

В. Даниленко, О. Ман окреслюють межі дієслівних термінів. До них зараховують:

1) немотивовані дієслова та дієслова, утворені від немотивованих іменників: *дезінфікувати, аналізувати, електризувати*; 2) одиниці, утворені від термінів-іменників: *зарядити* ← *заряд*, *випаровувати* ← *пара*; 3) загальноновживані слова, якщо вони належить до дериваційного гнізда, пов'язаного з термінологічним значенням; 4) загальноновживані дієслова, що їх вживають як абсолютні синоніми до власне-термінів чи дієслівних терміносполук: *інфікувати* – *заразити*, *асимілюватися* – *уподібнюватися* [50, с. 38–51; 221, с. 129–138]. Цими критеріями ми послуговувалися під час добору мовного матеріалу та відмежування термінів й нетермінів. Можливим видається іще один критерій, за яким до термінів належать загальноновживані дієслова, що є антонімом до власне-термінів. О. Ман наводить такий приклад: *палаталізуватися* – *стверднути* [221, с. 129–138]. Однак відомо, що до терміна *палаталізуватися* є антонімічний термін *депалаталізуватися*. У зв'язку з цим дієслово *стверднути* можна зарахувати до лінгвістичної термінології, оскільки воно виступає синонімом до *депалаталізуватися*. Досить складно дібрати інші приклади, коли до дієслівного власне-терміна антонімом виступає загальноновживане слово. Зазвичай протилежну дію називає інший термін: *націоналізувати* – *денаціоналізувати*, *інфікувати* – *дезінфікувати*, *лабіалізувати* – *делабіалізувати*. Отже, антонімія як критерій розрізнення термінів і загальноновживаних слів потребує перевірки на прикладі більшої кількості мовного матеріалу.

Спираючись на аргументи В. Даниленко, О. Мана, Л. Хасіної, можемо стверджувати, що дієслівні терміни є важливим елементом терміносистем, які не завжди рівноцінні іменниковим еквівалентам. Правильною видається заувага В. Даниленко, що в науковому тексті можливе вільне застосування термінів різних частин мови. Проте дієслівний термін, на відміну від іменникового відповідника, звужує обсяг поняття до конкретної реалізації дії. Віддієслівний іменник доречно вживати на позначення узагальненої

назви певного поняття, натомість дієслово позначає виконання певної дії у визначений проміжок часу.

Термінуватися можуть різні частини мови, але ступінь їхнього термінування, а також частота вживання в різних терміносистемах неоднакові [139, с. 153]. Відповідну тенденцію може бути спричинено особливістю самих галузевих терміносистем і впливом відмінних підходів до формування словникового реєстру.

За ремарками простежили продуктивність дієслівних термінів у РУС/1924–1933 з огляду на галузь знань (див. табл. 1.1). З'ясували, що в словнику найбільше подано хімічних – *редукувати/ зредукувати, розкиснювати/ розкиснити, рафінувати*; типографських – *слюсувати/ заслюсувати форму, кантувати книгу, заверстувати/ заверстати*, юридичних термінів – *розслідувати/ розслідити, секвеструвати, цінувати/ поцінувати*. Дещо менше зафіксовано церковних – *конфірмувати, літургісати, сакраментувати*; медичних – *оперувати, акліматизувати, ампутувати*; математичних – *множити, підставляти, числити й обчислювати/ обчислити*; технічних – *глянцювати, мерсерувати, йонізувати*; будівельних – *вмуровувати/ вмурувати, вмазувати/ вмазати, надоббувати/ надоббати (перекладку)*; морських термінологічних одиниць – *задрейфувати, нацуркувати, відбувати/ відбути (першу кампанію)*. Дієслівні терміни відповідних галузей знань становлять основу дисертаційного дослідження.

Таблиця 1.1

**Продуктивність дієслівних термінів у галузевих терміносистемах
(на матеріалі РУС/1924 – 1933) (%)**

Різновид термінології	%	Різновид термінології	%
агрономічна	1,9	метеорологічна	0,78

арифметична	2,91	морська	4,76
будівельна	4,76	музична	2,01
бухгалтерська	2,86	радіотехнічна	0,95
військова	2,01	технічна	4,76
геометрична	1,9	типографська	13,33
граматична	0,89	фізична	3,81
літографічна	0,95	хімічна	16,19
математична	5,71	хірургічна	2,86
медична	6,67	церковна	8,57
металургійна	0,95	юридична	10,47

Обмежена кількість дієслівних термінів у словниках, на думку В. Даниленко, також зумовлена особливістю цього жанру. Дієслівні терміни характерні для наукового тексту, а для термінологічного словника найприйнятнішою є форма іменника [50, с. 51]. Подібну думку висловили укладачі ПСВТ/1931, де зазначено, що перевагу надано термінам-іменникам, бо саме вони є назвами важливих термінологічних категорій. Таку ж ситуацію спостережено в інших лексикографічних працях. Наприклад, небагато дієслів зафіксовано в словниках музичної термінології, як-от: «Російсько-український словник музичних термінів» В. Іванова (1994), «Словник музичної термінології (проект)» (1930). Обмежену кількість дієслівних термінів містять сучасні геологічні словники. Йдеться про «Російсько-український словник геологічних термінів» (1993), «Російсько-український геологічний словник» (2011). Натомість у «Словнику геологічної термінології», опублікованому 1923 р., зафіксовано значно більше дієслівних одиниць, як-от: *ферментувати, амальгамувати, викибльовувати, декантувати, знефосфорювати, перфорувати.*

На нашу думку, у перекладних словниках варто вказувати терміни, виражені різними частинами мови, оскільки це дасть змогу подати не лише переклад слова з однієї мови іншою, але й правила вжитку терміна, що сприятиме культурі наукового мовлення.

Зауважено кілька проблемних питань, що можуть виникнути в мовця у зв'язку з перекладом дієслівних термінів: 1) функціонування видових форм дієслова; 2) правила вживання відмінкових форм іменників, що утворюють правобічну модель керування дієслів. У перекладних загальномовних і термінологічних словниках ці проблеми розв'язано по-різному.

В Інструкції, якою керувалися лексикографи 20-х рр. ХХ ст., рекомендують для дієслів вказувати доконану й недоконану форму, якщо це можливо [64, с. 71-72]. Однак на практиці відповідну настанову зrealізовано неоднаково. У загальномовному РУС/1924–1933 інформацію про вид дієслова вказано послідовно для опозицій, утворених шляхом імперфективації: *надбудовувати/ надбудувати, вибивати/ вибити клин, вибілювати/ вибілити, розбирати/ розібрати речення, розморозжувати/ розморозити*. Ці видові пари в словнику подано через кому. Спершу зафіксовано дієслово недоконаного виду, а потім доконаного виду. Наприклад: «**Допрядувать, допрядать, допрясть** – допрядати, допрясти» [156, с. 387]. В окремих випадках поряд із дієсловом доконаного виду міститься ремарка *сов.*: «**Благоустроить, благоустроить** – о[у]порядковувати, (*сов.*) о[у]порядкувати, о[у]поряджати (*сов.*) о[у]порядити» [156, с. 51]. Дієслово доконаного виду також може бути зазначено в дужках. Наприклад: «**Воззрение** – <...> *Вырабатывают свои воззрения* – доходити (*сов.* дійти) до своїх поглядів, виробляти (виробити) свої погляди» [156, с. 159]. Інколи, навпаки, ремарку може бути вказано біля дієслова недоконаного виду. Пор.: «**Иссекать, иссечь** – <...> **-сечь огонь** – викресати (*несов.* кресати) огню <...>» [156, с. 776]. Отже, в словнику немає єдиного способу позначати інформацію про вид дієслова, що, на нашу думку,

є характерним для початкових етапів розвитку лексикографії й виявляється в недостатньому опрацювання засад до опису властивостей реєстрового слова.

У такі ж способи поремарковано префіксальні видові пари, але цю інформацію зафіксовано непослідовно, що значно ускладнює аналіз семантики дієслів. Пор.: «**Налащивать, налощить** – <...> (*галом*) галити, вигалити <...>» [156, с. 1550]. Не можна однозначно сказати, чи в цьому випадку йдеться про формотворення, чи префікс **ви-** має словотвірне значення, а саме: «достатність дії». У словнику немає жодної інформації щодо цього. Для тлумачення функції префіксальних дієслів зважали на російські відповідники: якщо російські слова вказано у формах доконаного й недоконаного виду, то й в українському перекладі швидше за все буде вказано дві форми. Проте кожен такий приклад аналізували окремо, враховуючи традиції тлумачення семантики префіксальних дієслів у лексикографії та науковій літературі. Уважаємо: оскільки префіксація дієслів часто супроводжується зміною значення дієслова, у словниках варто відрізнити префіксальні дієслова, що є формами доконаного виду до безпрефіксних дієслів, від тих, де префікс змінює значення твірного дієслова. Таку інформацію потрібно подавати послідовно за допомогою граматичних ремарок.

Інші термінологічні та загальномовні словники різних періодів також неоднаково вказують інформацію про граматичні властивості дієслів. У більшості з них видові кореляти зафіксовано через кому, де на першому місці записано дієслово-відповідник недоконаного виду, наприклад, у СГТ/1931: «**Взрывать, взорвать** – висаджувати, висадити <...>». Окремі лексикографічні праці, РУСДМ/1930, РУСПМ/1926, РУМС/1960, РУС/1969, РУС/2003, РУСТЛ/2004, як і РУС/1924–1933, інколи поряд із дієсловом доконаного виду подають ремарку *сов.*, а дієсловом недоконаного виду – ремарку *несов.* У сучасному РУСФТ/1994 дієслова доконаного та недоконаного виду вказано в окремих словникових статтях. Показово, що в

його передмові зазначено, що морфологічні й фонетичні варіанти термінів розміщено в одній словниковій статті. Це нашоує на думку, що видові пари розглядають у межах словотворення, тобто теоретичні уявлення авторів лексикографічних праць щодо видотворення впливають на спосіб подавати дієслова доконаного й недоконаного виду в словнику, про що докладніше зазначимо далі.

Деякі словникарі не вказують відповідники доконаного виду. У СТППША/1928 майже не виявлено форм доконаного виду, утворених шляхом перфективації, також непослідовно ужито дієслова доконаного виду, що містять суфікс *-ну(ти)*. Пор.: «**Влиять** – впливати, діяти на кого»; «**Возникать, -нуть** – виникати, виникнути, повставати, повстати: інтерес виникає (повстає) з цікавості». Автори словника не вказали форму доконаного виду з суфіксом *-ну(ти)* до дієслова впливати, а саме: *вплинути*.

У ПСВТ/1931 задля економії місця зафіксовано лише лексеми недоконаного виду й запропоновано користувачам відповідник доконаного виду утворити самостійно. Переконані: не для всіх лексем така пропозиція є доречною. У словнику зафіксовано дієслово *барботувати*, до якого можна запропонувати кілька відповідників доконаного виду: *барботувати* – *збарботувати, побарботувати*. Така варіантність розхитує мовну норму, що може призвести до неточностей у тлумаченні значення префіксальних термінів.

І. Назарова також зауважила непослідовність щодо граматичної характеристики дієслова на матеріалі радянської тлумачної лексикографії [128, с. 102–104]. Отже, проблема опису видових властивостей префіксальних дієслів характерна не лише для РУС/1924–1933 і словників 20-х рр. ХХ ст., а й наступних періодів. Вона залишається актуальною в наш час, тому засади творення дієслів доконаного виду шляхом перфективації та принципи лексикографічного опрацювання відповідного явища потребують подальшого вивчення.

Оскільки дієслово є елементом, що зумовлює структуру речення, окрім видової характеристики дієслів, у перекладних словниках для складних випадків варто вказувати схеми, що віддзеркалюють правила функціонування лексем на рівні синтаксису. Наприклад, в «Інструкції» (1928) рекомендують вказувати особливості вживання лексем, що мають керування, відмінне від керування паралельного дієслова в чужій мові [64, с. 71–72]. У РУС/1924–1933 її можна отримати, по-перше, завдяки дієслівним терміносполукам. Наприклад, *звести дроби до одного знаменника; призначають слідство в цій справі*. По-друге, сполучні властивості дієслова проілюстровано за допомогою цитатного матеріалу: *Зголосували його на старшину* [156, с. 287]. По-третє, і для РУС/1924–1933, і для інших загальномовних російсько-українських словників різних періодів характерно поруч із дієсловами вказувати схеми керування. Як-от: *виготовити до друку що, видисциплінувати кого чим, виживчувати/ виживчити що, клесувати/ виклесувати що, виковувати/ викувати що (що на що)*. Словники подають готові моделі, за якими можна правильно утворити дієслівну словосполуку, а для дієслова, що є центральним компонентом речення, така інформація є важливою. Вважаємо, що вона особливо актуальна для перекладних словників, позаяк користувач, перекладаючи термін, отримує рекомендацію, як правильно його вжити в реченні.

У термінологічних словниках зафіксовано менше ілюстративного матеріалу та моделей керування, ніж у загальномовних. Виявлено, що в одних працях кількість таких прикладів незначна, наприклад, РУСТТ/1928, РУМТ/1960, РУНТС/1997; в інших, зокрема РУСПМ/1926, – ілюстрацій дещо більше: «**Воспрещать** – забороняти, боронити кому що»; «**Вдохновлять** – надихати на що, призводити до чого»; «**Надзирать** – доглядати (чого), надзирати (чого), наглядати, пильнувати (чого)». У термінологічних словниках 20-х рр. ХХ ст. (СТППША/1928, ПСВТ/1931) виявлено таку тенденцію: якщо російський термін має лише термінологічне значення, до

нього фіксують український переклад без жодних прикладів, але до термінів, що близькі до побутових слів, подано коротке речення, де описано правила застосування лексеми в певній науковій сфері. Наприклад, у СТППША/1928: «**Вводить, ввести** – 1) запроваджувати, запровадити: запровадити ручну працю; 2) вводити, ввести: ввести слухачів у курс предмету». Оскільки термінологічні словники непослідовно фіксують моделі керування дієслів, загальнономовний РУС/1924–1933, де досить широко вказано дані про синтагматичні властивості цієї групи лексики, є цінним джерелом інформації про правила функціонування дієслів у період 20-30-і рр. ХХ ст.

Отже, дієслово постає важливим компонентом термінології і його варто вказувати в перекладних лексикографічних працях. Словникова стаття повинна містити дані про граматичні риси та фіксувати правила вживання цієї групи лексики, особливо для тих випадків, коли в мовця можуть виникнути проблеми щодо правильності використання терміна. Така інформація сприятиме культурі наукового викладу, дасть змогу точніше та лаконічніше висловити думку. Неоднозначність щодо трактування в словниках окремих мовних явищ підтверджує необхідність подальшого опрацювання словотвірних, граматичних, синтагматичних властивостей дієслівних термінів.

1.3. Статус власне-термінів і консубстанційних дієслівних термінів у галузевих терміносистемах

1.3.1. Загальна характеристика дієслівних власне-термінів

Власне-терміни – це одиниці, які використовують тільки для термінологічних потреб на позначення спеціальних понять певної наукової галузі. Відповідні лексичні одиниці зазвичай є однозначними, проте для деяких термінів характерна міжгалузева полісімія, коли один термін використовують в різних терміносистемах з відмінним значенням. Л. Ричкова такі лексеми зараховує до консубстанційних термінів [158, с. 56-57]. У

нашому дослідженні консубстанційними вважаємо лише ті одиниці, що їх вживають і в загальнолітературній мові, і в термінології. Слова, вживані в кількох терміносистемах, які не характерні для неспеціального мовлення, аналізуємо серед власне-термінів. До них також зараховуємо запозичені слова, які в мові-джерелі мають спеціальне й загальномовне значення, а в українській мові тільки термінологічне.

Більшість дієслівних власне-термінів мають чужомовне походження: *лабіалізувати, абсорбувати, акумулювати, градувати (градувати), дестилювати, дифузувати, інокулювати*. Диференціюємо поняття *чужомовна* та *інтернаціональна* лексика. До першого типу зараховуємо слова, що походять з інших мов та повністю не засвоєні мовою, що їх запозичила, усвідомлюються мовцями як чужорідні та зберігають ознаки походження, що віддзеркалено в їхній формі (збереження вихідної графіки на письмі; наявність незвичних буквосполучень) та семантиці (незрозумілість та недостатня ясність для значної кількості носіїв мови) [190, с. 230]. *Інтернаціоналізмом* є слово або вислів, що належить до спільноетимологічного фонду низки мов, близьких за походженням або історичною належністю до певної зони [191, с. 225].

Власне-терміни чужомовного походження зазвичай сполучаються з незначною кількістю префіксів, які виконують формотворчу функцію, наприклад, *затопографувати, зепоксидувати, зетолонувати, поамінувати, проінсталювати*. З огляду на це власне-терміни мало продуктивні для префіксального дієслівного термінотворення.

Питомі дієслівні власне-терміни становлять меншість порівняно з чужомовними та поширені переважно в лексикографії 20-х рр. ХХ ст., що зумовлено орієнтацією на внутрішньомовні ресурси в термінотворенні того періоду. Про цю тенденцію свідчать настанови «Інструкції» (1928), де зазначено, що основними джерелами словника мають бути «жива» мова та літературні джерела. Якщо виявлено синонімічні терміни, потрібно обирати

той, що найповніше відображає комплекс уявлень про певне поняття в межах тієї чи тієї галузі знань. Коли в народній мові немає лексеми, що точно передає поняття, запропоновано самостійно утворити новий термін на основі національної мови. Якщо інших способів сформувати лексичну одиницю не виявлено, термінознавець може запозичити термін з чужої мови, переклавши його українською або адаптувавши до правописних норм своєї мови [64, с. 66–67]. Зауважимо, що до питомих термінів зараховуємо і старослов'янізми, і давно запозичені лексеми, які пристосовано до фонетичних, граматичних та орфографічних особливостей української мови та які є звичними для мовців. Наприклад: *визгонити, скраплювати, смокувати, глинизувати, поділкувати*.

Кількість дієслівних власне-термінів у термінологічних і загальномовних російсько-українських словниках різна. Відповідна лексика ширше представлена в термінологічній лексикографії, натомість загальномовні словники фіксують переважно консубстанційні терміни, що вийшли за межі наукового вжитку та набули поширення в загальнолітературній мові чи навпаки із загальнолітературної мови потрапили до галузевих терміносистем. Це віддзеркалює теоретичні уявлення про місце термінологічної лексики в загальномовних словниках, за якими одним з основних критеріїв добору термінів до реєстру має бути загальноновживаність [38, с. 53; 74, с. 289–302; 184, с. 125–131]. Цим правилом керуються укладачі словників різних періодів. Наприклад, А. Ніковський до «Словника українсько-російського» (1927) добирає термінологічні одиниці з огляду на практичні потреби користувача й подає «головним чином те, що може вимагати справки чи в'яснення в сучасній пресі, загальній і спеціальній, в науковій літературі, в технічних працях і в урядовому, канцелярському листуванні» [131, с. 7]. У РУС/1924–1933 вказано терміни загальноосвітнього значення, що увійшли до реєстрів інших словників, як-от: «Русско-французскаго» Н. Макарова, «Русско-польскаго» П. Дубровського

тощо [156, с. 4]. У словнику критично осмислено матеріал з попередніх лексикографічних праць, і його укладачі вказують низку лексичних одиниць, які не містять інші тогочасні словники, зокрема за аналогією до слова *видобувати / видобути*, вжито термін *виживчувати/ виживчити*. Під час творення нового слова, використано готову словотвірну модель, наявну в мові, тому відповідна праця є цінним джерелом не лише термінологічної лексики, а й моделей словотворення.

Наведемо ще один приклад, що ілюструє особливість РУС/1924–1933 порівняно з іншими працями: у словнику вживаними є лексеми зі значенням «заробити, виконуючи діяльність, названу в твірній основі», утворені за схемою «префікс *за-* + дієслівна основа, що позначає трудову діяльність людини»: *заслюсарювати, зачоботарити, заложкарити, законовалити, зажинати/ зажати, закошувати/ закосити, залікарити та інші*. Зазвичай до слів цієї групи як синоніми подано словосполучки, утворені за схемами «заробити (набути, нажити) + віддієслівний ім. в Ор. в.» або «заробити (набути, нажити) + дієприслівник»: *заробити (набути) слюсарством, набути (нажити) лікарством (лікарюючи), заробити (нажити, набути) ложкарством, заробити (нажити, набути) чоботарюючи, заробити (нажити, набути) шевцюючи*. Слова, утворені за цим словотвірним типом, не трапляються в інших загальномовних і термінологічних словниках, тобто указаний тип не набув поширення в українській термінології й професійному мовленні загалом. Однією з причин вважаємо багатозначність префікса *за-*, оскільки, поєднуючись зі словами, що називають трудову діяльність людини, окрім «результативного значення», він може указувати на «початок дії». Пор.: «**Зажинать, зажать** (начинать жатву, зарабатывать жатвой) – зажинати, зажати [Зажинати найкраще в п'ятницю або в вівторок (Звин.). Зажала торік чотири карбованці. Зажнемо якого снопа (Г. Барв.)] [156, с. 506]. У науковій мові поширення набув словотвірний тип, де *за-* позначає початок дії, натомість інше значення префікса занепало. Уважаємо, що

дієслова з префіксом *за-*, що мають значення «заробити, виконуючи певну професійну діяльність» і в яких префікс указує на результативну завершену дію, можуть бути актуалізовані в інших функціональних стилях української мови.

С. Головащук, С. Лендау, Х. Касарес, Ф. Сороколетов виявили, що у зв'язку зі стрімким розвитком науки й техніки обсяг термінів, які стали вживаними в загальнолітературній мові, зростає, що віддзеркалено в реєстрі сучасних словників. [38; 74; 111, с. 46; 184]. С. І. Лендау на матеріалі англійської та американської лексикографії простежив, що великі загальномовні словники дедалі більше охоплюють фахову лексику. На його думку, більшання кількості лексичних одиниць великою мірою відбувається за рахунок слів із науки, що відображає історію мови в конкретний період її розвитку. У культурній свідомості суспільства виробилася думка про велику вагу науки, що й спричиняє до проникнення фахових слів до загальної мови [111, с. 46]. Ідеї С. І. Лендау стосуються англійської мови, але такі ж процеси спостерігаємо в Україні, про що свідчать дані монографії «Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі» (2008), у якій на матеріалі публіцистики проаналізовано шляхи поповнення та оновлення лексичної системи сучасної української мови. Автори праці виявили посилення інтелектуалізації мови, що відбувається внаслідок детермінологізації термінів і їхнього «орозмовлення» [80, с. 4].

Розширення меж функціонування окремих власне-термінів на сучасному етапі розвитку української мови ускладнило інтерпретацію мовного матеріалу й класифікацію дієслів на власне-терміни й консубстанційні терміни. Це можна простежити на прикладі ремаркування окремих дієслівних термінів у РУС/1924–1933 та РУС/2003. У РУС/1924–1933 *глянцувати* вказано як технічний термін, *конфірмувати* – як релігійний, *дефілювати* – як військовий, *рафінувати* – як хімічний, *ізолювати* вжито у двох значеннях: загальнорозмовному та як фізичний термін. Укладачі

РУС/2003 до дієслів *глянцювати, конфірмувати, ізолювати* не подають галузевих ремарок. На матеріалі тлумачних словників спостерігаємо зміни у значенні слова *дефілювати*. У СУМ/1970–1980 це дієслово належить до книжної лексики й має значення: «урочисто проходити на параді, демонстрації» [174, II, с. 259]. Автори СУМ/2010, поряд з термінологічним, указують іще одне значення, поширене в розмовному мовленні: «ходити, проходжуватися десь, переважно у людному місці», наприклад, *Звідусіль біжить до зали дівтора й довгими черідками дефілює залю під музику* (Б. Антоненко-Давидович) [174, III, с. 259]. Отже, слово *дефілювати*, вживане в 20-х рр. ХХ ст. як військовий термін, у наш час виходить за межі лише наукової термінології та набуває загальномовного значення.

Позаяк основним джерелом фактичного матеріалу є РУС/1924–1933, під час класифікації термінологічних одиниць зважали, як у ньому потрактовано відповідні лексеми. Однак у словнику не до всіх термінів подано галузеві ремарки чи пояснення, що вказували б на їхню семантику. Наприклад, слова *іонізувати, ампутувати, гальванізувати, зажинати/зажати, детонувати* у РУС/1924–1933 вжито без галузевих ремарок. Натомість у РУС/2003 їх визначено відповідно як фізичний термін, медичний термін, спеціальну лексику, сільськогосподарський термін, музичний термін. Пояснити таку тенденцію, на нашу думку, можна недосконалістю стильового ремаркування в лексикографії 20-х – 30-х рр. ХХ ст. З огляду на це інформації про стильову диференціацію окремих лексем в РУС/1924–1933 не завжди достатньо, тому залучили інші словники, зокрема тлумачні (СУМ/1970–1980, СУМ/2010). Наприклад, у СУМ/1970–1980 вказано лише термінологічні значення для дієслів *іонізувати* – «спричиняти іонізацію чогось, насичувати іонами» [174, VI, 44]; *гальванізувати* – «пропускати через що-небудь електричний струм низької напруги» і «покривати який-небудь предмет металом за допомогою електролізу» [174, II, 22]; «піддаватися детонації» і «відхилятися від

правильного тону в музиці, співі; фальшивити» [174, II, 258]. Ці одиниці зараховуємо до власне-термінів.

Бачимо, що межа між власне-термінами й консубстанційними термінами нестійка, бо термінологічна лексика проникає до загального вжитку й у розмовному мовленні часто набуває нових значень. Отже, динамічні процеси в сучасному лексиконі потребують подальшого вивчення, що полегшить опис семантики термінів у лексикографії.

1.3.2. Місце загальномовних дієслів у термінології. Поняття консубстанційних термінів

За спостереженнями С. Гриньова-Гриневича, на сучасному етапі розвитку терміносистем майже кожен іменник позначає поняття, яке є предметом дослідження певної галузі знань [46, с. 28–29]. Це твердження правдиве для дієслівних термінів, більшість з яких, якщо вони є стилістично нейтральними та не мають емоційного забарвлення, можуть називати дію та процес у зв'язку з виробничою чи науковою діяльністю.

У термінологічних словниках загальноновживані дієслова представлено досить широко, наприклад, *уг(т)винчувати/ у(т)винтити, уводити/ увести, втискати/ втиснути, важити/ зважити, здригатися/ здригнутися, коливатися, тремтіти, хвилюватися, ушивати/ ушити*. Для позначення термінів й загальноновживаних слів, що мають однакову форму, О. Ахманова, І. Бережанська, С. Ворушилова, С. Гриньов-Гриневич, Л. Ричкова, М. Соколова використовують назву *консубстанційні терміни (слова, одиниці)* [8, с. 14–15; 30, с. 48–51; 47, 27-29; 158, с. 56-57; 181, с. 315–320].

І. Бережанська походження терміна *консубстанційний* пов'язує зі словом «субстанція» (від лат. – *substantia*), якому надає такого тлумачення: «У звичайному розумінні синонім до «матерії»; у філософському – дещо незмінне на відміну від станів та властивостей, що змінюються; те, що існує саме собою та завдяки собі, а не завдяки іншому чи в іншому». Термін

«субстанційний» (від лат. *Substantia* – той, що лежить в основі) дослідниця пояснює так: «матеріальний, той, що належить до субстанції». Тим часом латинський префікс *кон-* має значення «разом». Отже, лексему *консубстанційний* можна перекласти дослівно «те, що існує разом» [10, с. 14-15].

Наразі не вироблено єдиної думки щодо походження консубстанційних термінів. Виявлено два підходи до розв'язання цього питання. З одного боку, виникнення консубстанційних термінів пояснюють термінологізацією загальноживаних слів. С. Гриньов-Гриневиц указує, що в усіх терміносистемах завжди є певна кількість лексичних одиниць, які вживають у повсякденному і професійному мовленні – так звані консубстанційні терміни, що призводять до низки труднощів під час виокремлення професійної лексики зі словникового складу мови. Переміщення побутових слів до спеціальної лексики є одним з основних засобів поповнення термінології, а багато слів, що їх запозичують до мови як терміни, у мові-джерелі були загальноживаними словами, тому на сучасному етапі майже кожен іменник позначає поняття, що є предметом дослідження в певній науковій галузі. Дослідник термінами вважає лише іменники, а слова, що належать до інших частин мови виносить за межі термінології [46, с. 27-29]. Як уже було зазначено вище, мовна практика свідчить, що дієслова можуть виступати у функції термінів, а у термінотворенні задля точності викладу необхідно застосовувати всі мовні засоби з огляду на їхнє призначення.

На продуктивність лексико-семантичного способу термінотворення, коли загальноживані слова набувають термінологічного значення, указує також В. Даниленко. Вона вважає, що в цьому випадку спрацьовує закон економії мови, оскільки вимога в нових найменуваннях не може бути цілковито задоволена створенням нових термінів, тому науковці використовують слова загальнонародної мови. З історичного погляду це пояснено тим, що наукові поняття сформовано на основі узагальнень,

отриманих шляхом практичного пізнання світу. Ці процеси спричинили до ускладнення семантики слова, а загальне лексичне значення було не достатнім для висловлення змісту наукового поняття. У зв'язку з цим відбулося виникнення семантичного неологізма зі спеціальним значенням [50, с. 24].

З іншого боку, консубстанційні терміни вивчають як одиниці, що виникли внаслідок детермінологізації. Цього погляду дотримується Н. Яковлев, який наголошує, що загальноновживані слова в момент свого виникнення були термінами, які внаслідок проникнення до загальнонародного побуту нових технічних винаходів та політичних понять набули масового вжитку [цит. за 46, с. 28].

На нашу думку, не варто протиставляти різні підходи щодо походження консубстанційних термінів, позаяк це невиправдано обмежує уявлення про відповідну групу одиниць. Як зазначає І. Бережанська, межа між термінологічною та загальномовною лексикою непостійна, має не історичний, а функціональний характер. Процес перетворення термінів у загальнолітературні слова та навпаки має постійний характер. У зв'язку з цим кожен консубстанційний термін необхідно аналізувати окремо. Важливо враховувати час виникнення лексеми, її закріплення в певній терміносистемі [10, с. 19-20].

Такої ж думки дотримується Л. Ричкова, але вона витлумачує консубстанційність дещо ширше та зараховує до цього явища міжгалузеву полісемію термінів. Мовознавець вважає, що у випадку консубстанційності термінів, що належать до різних терміносистем, контекстних значень для розмежування їхньої полісемії може виявитися недостатньо, оскільки необхідне знання сутності самого терміна. З огляду на це завданням лексикографії є послідовний опис, по-перше, омонімічних до загальноновживаних слів спеціальних лексем, по-друге, – усієї системи лексико-семантичних відношень полісемічної лексеми з урахуванням

загальноновживаного мовного застосування слова й усіх спеціальних значень [158, с. 56-57].

У нашому дослідженні *консубстанційний термін* – це слово, що одночасно функціонує в загальнолітературній мові й галузевих терміносистемах. Його може бути утворено шляхом і термінологізації загальноновживаних слів, і їхньої детермінологізації. До відповідного типу термінологічних одиниць не зараховуємо міжгалузеву полісемію, якщо такі одиниці не функціонують у загальнолітературній мові.

Серед консубстанційних термінів аналізуємо:

1. Одиначні лексеми, що належать до загальнолітературної лексики та функціонують в окремих терміносистемах. *заморожувати/ заморозити, наснажувати/ наснажити, тверднути/ затверднути й стверднути, тужавіти/ стужавіти й затужавіти, звучати, лунати, хворіти, вкорінювати/ вкоренити*. У РУС/1924–1933 до таких одиниць у дужках може бути вказано пояснення, що уточнює різні контексти їхнього використання. Пор.: технічні терміни: *вмикати/ увімкнути (струм), накручувати (механізм), замикати/ замкнути (мережу)*, юридичні терміни: *замикати/ замкнути (в неволю), заводити (до книг)*. На прикладі дієслова *замикати/ замкнути* спостерігаємо, що в окремих терміносистемах може бути зреалізовано різні значення лексеми. У технічній термінології відповідне слово позначає «з'єднувати кінці чого-небудь, стуляти щось» [174, III, с. 207], а в юридичній – «саджати в приміщення, що замикається; ув'язнювати» [174, III, с. 207].

2. Загальноновживані дієслова, характерні для наукової мови загалом: *класифікувати/ скласифікувати, аналізувати, вивчати/ вивчити, досліджувати/ дослідити, взаємодіяти, впливати/ вплинути*.

3. Дієслова-компоненти терміносполук: *перевертати/ перевернути іменовані числа в прості, бити в ранішній барабан, розпочинати книгу, добувати/ добути корінь з числа*. В. Даниленко з'ясувала, що дієслова

загального вжитку досить часто термінуються разом з іменником, який доповнює та уточнює їхнє значення [49, с. 75]. Наприклад, дієслова *покласти, здавати, зобов'язати, зрушувати / зрушити* поза словосполучками *покласти капітал на проценти, здавати землю в пасесію, зобов'язати кого на письмі, зрушувати / зрушити рівновагу* у відповідних галузях знань не мають термінологічного значення.

Серед консубстанційних термінів переважають питомі слова (*кипіти, кувати, міліти, морозити, мурувати, тліти*), які мають значний словотвірний потенціал. Наприклад, у РУС/1924–1933 до слова *лютувати* (рос. відповідник – *паять*), що в наш час під впливом мовної політики 30-х рр. ХХ ст. вийшло з ужитку, зафіксовано такі похідні, утворені шляхом префіксації: *відлютовувати/ відлютувати, долютовувати/ долютувати, залютовувати/ залютувати, налютовувати/ налютувати, надлютовувати/ надлютувати, облютовувати/ облютувати, перелютовувати/ перелютувати, полютувати, розлютовувати/ розлютувати*. Це свідчить про широкі словотвірні можливості цього слова та активне використання відповідного терміна в мовленні тогочасних фахівців.

Небагато консубстанційних термінів належить до чужомовної лексики, наприклад, *гармонізувати, капітулювати, консервувати, паралізувати*. Як і чужомовні власне-терміни, ці лексеми майже не беруть участь у префіксальному термінотворенні. Виявлено мало прикладів, де префікси виконують словотвірну функцію: *імпрровізувати – поімпрровізувати; орендувати – наорендувати, поорендувати*. У термінах чужомовного походження вони переважно є засобами творення форм доконаного виду: *зімпрровізувати, скапітулювати, сконденсувати, с(за)консервувати, спаралізувати, сфальсифікувати*.

Отже, диференціація слів на власне-терміни і консубстанційні терміни спирається на семантичні особливості відповідних лексем. Перспективним вважаємо вивчення словотвірних властивостей відповідних термінів та

специфіки терміотворення консубстанційних термінів, зокрема, опрацювання потребує питання про те, як афікси взаємодіють із загальномовним і спеціальним значенням відповідних одиниць.

Висновки до розділу 1

Термін – це слово чи словосполучення, що називає спеціальне поняття певної науково-технічної галузі. Основною ознакою терміна вважаємо стилістичну нейтральність. Для термінологічної лексики бажаними також є однозначність, відсутність синонімії, стислість, прозорість семантики, можливість формальних перетворень. Однак, оскільки відповідні вимоги не завжди можна виконати на практиці, вони є другорядними.

Терміотворення розглядаємо як цілеспрямований процес, що передбачає використання різних засобів, які найточніше віддзеркалюють поняття. Дієслово є важливим компонентом галузевих терміносистем, що називає дію та процес. Хоча в термінознавстві поширення набула ідея про іменникову природу терміна, на практиці в наукових текстах уживають і терміни-іменники, й терміни-дієслова. Перевагою дієслівних термінологічних одиниць вважаємо здатність більш точно порівняно з іменниками описувати такі ознаки дії, як перебіг у часі, доконаність / недоконаність, скерування дії на об'єкт. Іменникові віддієслівні терміни пов'язані з описом абстрактних понять, натомість дієслова позначають конкретну реалізацію дії. Кожен з названих засобів описує поняття з різних боків, тому в науковому тексті варто використовувати дієслівні та іменникові терміни з огляду на зміст висловлювання.

Перекладні словники також мають фіксувати терміни, виражені різними частинами мови, що дасть змогу мовцю обрати найточніший питомий відповідник до чужомовного поняття та сприятиме культурі наукового мовлення. У більшості загальномовних російсько-українських словниках кін. XIX – поч. XXI ст. дієслівні терміни представлено досить

широко. Натомість у термінологічних словниках кількість таких лексичних одиниць залежить від галузі знань і підходу укладача до формування словникового реєстру.

За сферою функціонування дієслова диференціюємо на власне-терміни та консубстанційні терміни. Власне-терміни – це лексичні одиниці, що мають вузьку сферу застосування та створені лише для термінологічних потреб. Переважна більшість таких слів належить до запозичень. Консубстанційні терміни – це одиниці, які одночасно функціонують у загальнолітературній мові й термінології та утворені шляхом термінологізації загальноновживаних слів та їхньої детермінологізації. Основна відмінність між обома групами термінів полягає в їхній семантиці. Власне-терміни виражають лише спеціальне значення, тим часом консубстанційним термінам притаманно кілька значень, одне з яких загальнономовне, а інше – спеціальне. Межа між відповідними одиницями непостійна й подальшого дослідження потребують механізми перетворення власне-термінів на консубстанційні. Перспективним також вважаємо вивчення словотвірних властивостей консубстанційних і власне-термінів, що розширить уявлення про специфіку відповідних одиниць.

РОЗДІЛ 2.

МЕТОДИ ТА ПРИЙОМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЄСЛІВНОЇ ПРЕФІКСАЦІЇ: СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ

2.1. Вивчення префіксальної семантики в лінгвістиці

2.1.1. Основні підходи до вивчення системи префіксальних значень

Дієслівне префіксальне термінотворення залишається мало вивченим. Основна проблема опису закономірностей творення термінів шляхом префіксації полягає в тому, що семантика відповідного афікса надзвичайно складна й може бути зумовлена й значенням твірної основи, й ширшого контексту. Крім того, полемічним залишається питання про роль префікса у творенні форм доконаного виду й критерії розподілу префіксів на формотворчі (видові) й словотворчі. Проаналізуємо ці питання докладніше.

Семантика префікса як словотворчого засобу була об'єктом дослідження в багатьох працях. Префіксальну систему української мови проаналізували В. Ільїн, В. Русанівський, О. Соколова [63; 176; 182]. На засади українського дієслівного префіксального термінотворення в спільних статтях вказали Є. Карпіловська, О. Кочерга і Є. Мейнарович, а також О. Кочерга й Г. Ракшанова [71; 94]. Важливими є теоретичні здобутки вчених, що проаналізували префіксацію на прикладі інших слов'янських мов. Йдеться про праці А. Богуславського, Н. Валеєвої, Г. Волохиної та З. Попової, Е. Горелика, А. Залізняка, М. Кронгауза, В. Плунгяна, Д. Пайара, Д. Якуніної (російська мова), З. Бадзевіча (білоруська мова), Р. Прибильської, В. Шмеха (польська мова), К. Вея (чеська мова) [6; 14; 21; 29; 40; 59; 98; 137, с. 87 – 113; 143; 206; 225; 230; 233]. У зіставному аспекті префіксальні морфеми

вивчали Н. Ананьева, А. Виноградов, Н. Матвеева, С. Пернікарський, Л. Ройзензон, І. Романовська [2; 22; 120; 155; 223; 229].

Учення про префікс характеризуються кількома підходами. Перший властивий ранньому етапу дослідження. Йдеться про праці В. Баратової, В. Ільїна, Н. Пугієвої, В. Русанівського [7; 63; 150; 176]. Лінгвісти непослідовно акцентують увагу на семантичній похідності між значеннями префікса й часто намагаються охопити якомога більше значень, зокрема й ті, що їх зреалізовано під впливом контексту.

Проте такий підхід не завжди дає змогу послідовно й повно описати систему значень префіксів. Наприклад, на цю проблему вказує В. Ільїн та наголошує, що вичерпна характеристика найрізноманітніших відтінків, які виражає префікс у значенні дієслова, навряд чи можлива, з огляду на безмежні можливості у комбінуванні різних префіксів з численними коренями слів з відмінними значеннями, у супроводі суфікса і без суфікса, з огляду на залежність значення від контексту, з огляду на вживання префікса як словотворчого форманта і слова в цілому не тільки в прямому, а й в переносному значенні [63, с. 18]. На подібне твердження натрапляємо в працях інших мовознавців. Б. Головін вказує, що внутрішня лексико-семантична й словотвірна структура типу в межах ряду, об'єднаного одним префіксом, зазвичай надзвичайно складна, бо зазнає впливу з боку дієслівної лексики й морфології [39, с. 38]. Цей же висновок робить І. Теплова, застосувавши до аналізу значень префіксів дистрибутивну і трансформаційну формули. Дослідниця виявила, що значення префікса мають неоднакову ступінь окресленості, їхні межі часто бувають розмитими й між ними виникає нейтральне чи полісемічне «середовище», що заважає точному опису кожного окремого типу [189, с. 21]. Постає питання про потребу виробити такий метод опису префіксальних значень, що дав би змогу системно дослідити значення окремих префіксів як складну ієрархічну систему, тому із часом виникає іще одна тенденція до аналізу значення

префіксів та формується підхід, завдяки якому намагаються віднайти певну спільну формулу, що поєднує усі компоненти префіксального значення [29; 137, с. 87–113; 218, с. 41–58; 220, с. 81; 229]. Наприклад, Г. Мартіновський вважає, що у словосполучках *пропрацювати дві години* й *пробігти два кілометри* й часову, й просторову семи морфем **про-** можна об'єднати в одну «комусь чи чомусь, перебуваючи на одній межі простору, закладено опинитися на іншій межі, після перебування у відповідному просторі» [220, с. 81].

Перевагою названого підходу є можливість пов'язати семантичні варіанти морфем в один знак. Проте він зазнав критики щодо застосування на практиці. М. Кронгауз наголошує, що методи й прийоми, які використовують для пошуку єдиного знаку, не виключають суб'єктивного тлумачення префіксальних значень, а це значно викривлює опис префіксальної семантики. Висування однієї абстрактної ідеї як інваріанта інколи пов'язано з досить довільною інтерпретацією мовних фактів [98, с. 75]. Натомість В. Плунгян недоліком називає залежність від контекстних варіантів. Повнота опису таким чином пов'язана з повнотою добору матеріалу. Отже, намагання зв'язати семантичні варіанти префікса в один знак, ставлячи завдання відмежувати залежність семантичного опису від контексту, насправді цю залежність набагато підсилює [143, с. 100].

З огляду на названі недоліки, з'являються праці, у яких схему префіксальних значень зображають по-іншому: у вигляді мережі [227, с. 221–236; 228, с. 221–233]. Така мережа набуває різного вияву, що часто зумовлено неоднаковим підходом до ідеї прототипного (основного) значення. Л. Янда значення префікса зображає як багаторівневу систему, хоча й не відмовляється від ідеї прототипного значення. Запропонований підхід названо «модифікований структурний». За спостереженнями дослідниці, кожному префіксу відповідає одна чи кілька конфігурацій, а кожна конфігурація має одне чи кілька підзначень. Якщо підзначень кілька, то одне

з них – просторове, а інші – метафоричні перенесення, що виникають унаслідок варіацій природи орієнтира чи об'єкта, який рухається [207, с. 50-51]. Зображаючи значення того чи того префікса у вигляді багаторівневої системи, Л. Янда акцентує увагу на просторовому значенні.

А. Залізник також пов'язує просторове значення префікса й прототипне, яке зреалізовано в дієсловах скерованого руху. Систему значення префікса лінгвіст уявляє як набір смислових елементів, у якій кожне окреме значення має певну множинність підзначень, тобто йдеться про деревоподібну схему, «гілки» якої віддзеркалюють відношення семантичної деривації. Однак, як указує сама дослідниця, в деяких префіксах виявити прототипне значення досить складно. Прикладом є російський префікс *у-*, прототипними значеннями для якого можуть бути «геть» («видалення») й «униз», а, отже, виокремлення одного зі значень як прототипного є досить суперечливим [59, с. 71-72]. В. Плунгян вважає, що недоцільно виокремлювати лише одне прототипне значення. На його думку, не варто шукати «штучну єдність», бо феномен декількох значень в одного слова є нормальним явищем у мові, тому значення одного префікса можуть мати вигляд структури, що її надбудовано над декількома самостійними вихідними класами вжитків, де основні класи не треба описувати як похідні від інших. Значення оператора лінгвіст пропонує модулювати не як інваріанти чи абстрактну формальну схему, що по-різному наповнена в різних контекстах, а як пов'язані в одну структуру семантичні блоки, кожен із яких певною мірою зберігає свою онтологічну самостійність [143, с. 102].

Постає уявлення про семантику префікса як складну систему значень, й плідним для її вивчення вважаємо компонентний аналіз. Він полягає в дослідженні змістової сторони значущих одиниць мови, мета якого розкласти значення на мінімальні семантичні складники. Компонентний аналіз засновано на ідеї, що значення кожної мовної одиниці складається із семантичних компонентів (сем) і що словниковий склад мови може бути

описано за допомогою відносно незначної кількості семантичних ознак [102]. На розвиток компонентного аналізу вплинули ідеї Л. Єльмслева про фігури змісту, М. Трубецького про диференційні ознаки. Значний внесок у його розвиток здійснили У. Гудінаф та Ф. Лаунсбері, Ю. Апресян, Г. Вотьяк, А. Кузнецов, О. Селіверстова, Г. Шафіков.

Г. Шафіков торкається питання про межі й завдання компонентного аналізу. Лінгвіст обмежує коло об'єктів, до яких його можна застосувати, внутрішньослівними і міжслівними зв'язками [200, с. 48; 201, с. 18]. Натомість А. Кузнецов, О. Селіверстова зазначають, що компонентним аналізом варто послуговуватися й для опису іншого мовного матеріалу [102; 162]. Дослідження префіксального словотворення, наприклад А. Залізник, М. Кронгауза, Л. Янти, свідчать про його продуктивність для вивчення семантики префіксів.

Компонентний аналіз пов'язано з поняттям *семи*, яку традиційно визначають як мінімальну одиницю плану змісту. Єдиного погляду про межі застосування цього поняття немає. А. Саматова досліджує *сему* лише як складову змісту лексем [159, с. 133–136]. Натомість у цій праці дотримуємося іншого погляду та визначаємо *сему* як мінімальну семантичну одиницю двосторонніх мовних знаків – морфем і слів, елементарне лексичне чи граматичне значення, що є елементом плану змісту цих одиниць [95, с. 575], тобто вважаємо *сему* складником значення лексем й афіксальних морфем. Дослідники також наголошують на ієрархічності *сем* та вважають їх системно зумовленою впорядкованістю компонентів значення [115, с. 59]. Г. Гак зазначає, що структуру значення слова, характер і закономірності реалізації *сем* пов'язано із об'єктивною реальністю [32, с. 108]. Це відповідає нашим уявленням про структуру значення лексичних і морфологічних одиниць.

У мовознавстві компонентний аналіз спершу застосовували до лексичного складу мови, але з часом його почали використовувати і для

опису семантики афіксальних морфем, зокрема префіксів [98; 105]. Погоджуємося з М. Кронгаузом, що значення префіксів варто аналізувати, вказуючи ієрархічні зв'язки й правила переходу від одного значення до іншого [98, с. 151]. Однак у нашому дослідженні заторкаємо лише один аспект функціонування префіксів, а саме: вивчаємо їх як засоби термінотворення. Зосереджуємо увагу, насамперед, на тих значеннях, що їх може бути зраєлізовано в науковому стилі, та лише принагідно торкаємося питання про їхній зв'язок з іншими. Наприклад, у дієсловах *зажинати/зажати, закошувати/закосити, запрядати/запрясти* активізовано такі семи «початок дії» та «завершена результативна дія», що залежать від контексту. Як-от: *Зажинати найкраще в п'ятницю або у вівторок. Зажала торік чотири карбованці.* У першому прикладі префікс позначає початок дії, а в другому – завершену результативну дію. Спираючись на галузеві ремарки та ілюстративний матеріал словників, з'ясували, що дієслова з першим значенням можуть траплятися в науковій мові. Натомість застосування префікса *за-* на позначення завершеної результативної дії, на нашу думку, характерне для розмовного стилю.

Зауважимо, що джерелами матеріалу для дисертаційного дослідження є перекладні словники, де не передбачено тлумачення значень лексичних одиниць. Щоб з'ясувати їх послуговувалися ремарками, поясненнями, а також прикладами уживання відповідних лексем у словнику. Аналізуючи семантику префіксальних дієслів, також зважали на їхнє тлумачення у СУМ/1970–1980 та потрактування значення префіксів у працях інших мовознавців, зокрема дослідженнях В. Ільїна, В. Русанівського, С. Соколової та інших [9; 63; 176; 182].

2.1.2. Специфіка взаємодії семантики префікса й твірної основи

Перспективним видається опрацювання питання про зумовленість певної семи чи набору сем префікса з огляду на семантику твірної основи. Відповідні тенденції вивчено в низці досліджень, що стосуються опису властивостей окремих семантичних класів дієслів [108; 135; 145, с. 63–69; 146, с. 78–83]. Н. Лахно дослідила префіксальну сполучуваність дієслів руху в сучасній українській мові та підтвердила, що визначальним для акту словотворення є дериваційний потенціал дієслова-мотиватора та його семантика [108, с. 8]. А. Ожоган проаналізував семантику й валентну структуру предикатів руйнування в німецькій та українській мові. Він з'ясував, що структура функціонально-семантичного поля руйнування формується граматичними, лексичними й словотвірними елементами. Сему результату деструкції в українській мові втілюють префікси *в-/ у-, від-, ви-, з-/ с-, за-, на-, пере-, по-, про-, роз-*. Найуживанішими в дієсловах з цим значенням є префікси *на-, пере-*, а досить частотними – *в-/ у-, ви-, об-, по-* [135, с. 17-19]. Отже, між словотвірним потенціалом та значенням дієслівних основ і префіксів існує взаємозв'язок. Під час дослідження типів дієслівного префіксального словотворення принагідно враховували цю властивість дієслів та афіксів. Проте з огляду на значну кількість матеріалу та обмежений обсяг дисертаційного дослідження здійснити повний аналіз словотвірних властивостей твірних основ не вдалося, а тому відповідна проблема потребує подальшого опрацювання.

У мовознавстві запропоновано різні класифікації дієслів з огляду на їхню семантику [67, с. 17–27; 68; 69, с. 17–25; 87; 103, с. 3–11; 108; 135; 136; 210; 232, с. 143–160]. Зосередимо увагу на тематичних дієслівних класах. До одного тематичного класу зараховують лексеми, об'єднані спільним семантичним компонентом, що посідає центральне місце в їхній структурі [136, с. 42–48]. Наведене визначення стало плідним для розподілу дієслів за такими основними класами:

1) конкретна фізична дія – *йонізувати, лакувати, морозити, білити, бронзувати, чавити*.

2) звучання й мовлення – *гудіти, балговістити, дзвонити, гриміти, говорити, мовити, відповідати*;

3) психічний та фізичний стан людини – *сумувати, хворіти, нудьгувати*;

4) трудова та побутова діяльність людини – *жати, косити, будувати, причащатися, говіти*;

5) становлення якісної ознаки – *холонути, твердіти, спалахнути, танути, рідіти, осідати*;

б) рух – *імпортувати, маршувати, летіти, везти, гнати*.

Кількість тематичних класів дієслів залишається дискусійним питанням [103, с. 3–11; 136, с. 43–50]. Запропонована вище класифікація є достатньою для опису фактичного матеріалу в нашому дисертаційному дослідженні. У подальшому можлива деталізація запропонованої класифікації та більш докладне опрацювання словотвірних властивостей дієслів, що належать до різних тематичних класів.

Узагальнене категорійне значення слів певної словотвірної структури, що встановлюється на основі семантичного співвідношення похідних слів та їхніх твірних і виражається за допомогою словотворчого форманта називають *словотвірним значенням* [83, с. 621]. Саме за цим принципом проаналізовано словотвірні значення префіксів у працях В. Баратової, Б. Головіна, В. Ільїна, В. Русанівського [7; 39; 63; 176]. Наприклад, Б. Головін словотвірне значення префікса розуміє як відмінності в семантиці компонентів словотвірної пари, здатні до типового відтворювання в інших словотвірних парах [39, с. 13]. Проте не у всіх дієсловах семантику префікса чітко виражено. Як-от: порівнявши значення твірного й похідного дієслова для слів *набронзувати, наваксувати, напудрити*, з'ясували, що, хоча

безпрефіксне й префіксальне дієслова мають дещо відмінні тлумачення, визначити різницю значення між твірним і похідним дієсловом досить складно. Дієслово *ваксувати* – «натирати, чистити ваксою взуття» [174, I, с. 282], *пудрити* – «покривати пудрою» [174, X, с. 385]. Похідні дієслова з префіксом *на-* витлумачено так: *наваксовувати/наваксувати* – «покривати, намазувати ваксою» [174, V, с. 28], *напудрювати / напудрити* – «покривати пудрою що-небудь» [174, V, с. 165]. Ці приклади ілюструють, що в деяких префіксальних дієсловах семантику твірної основи й префікса тісно переплетено, а тому значення префіксальної морфеми не завжди є прозорим. Така властивість може призвести до неоднакових тлумачень семантики префікса. З одного боку, їхнє значення може бути невинновдано об'єднано зі значенням твірної основи, а з іншого – науковці надають префіксу непритаманних йому значень, що виникають під дією твірної основи й контексту [14, с. 18–19]. Наприклад, відмінності між тлумаченням дієслова *відпроситися* спостерігаємо в праці В. Ільїна та лексикографії, зокрема СУМ/1970–1980. В. Ільїн дієслова *проситися* – *відпроситися* вважає видовою опозицією. Однак у СУМ/1970–1980 дієслово *проситися* означає: «1. Просити дозволу робити, зробити, що-небудь. 2. Бути дуже потрібним, придатним до чого-небудь. 3. Просити, щоб прийняли куди-небудь» [174, VIII, с. 284]. Натомість лексему *відпроситися* подано як відповідник доконаного виду до слова *відпрошуватися*, й вона має значення: «1. Прохаючи, брати дозвіл у кого-небудь, щоб відлучитися з місця роботи додому. 2. Прохати про звільнення від чого-небудь» [174, I, с. 624]. Бачимо, що в СУМ/1970–1980 префікс *від-* у всіх значеннях додає до основи *проситися* нових семантичних відтінків, уточнює її, тобто маємо приклад, коли тлумачення значення префікса є суперечливим.

Окрему групу становлять дієслова, у яких основне значення дієслова виражає префікс, а твірна основа не функціонує самостійно, наприклад, *вбивати, приймати*. Виникнення цього явища пояснює В. Русанівський.

Реальна семантика префікса зберігається тільки в тому разі, коли між префіксальною й дієслівною кореневою морфемами існує природна реакція, тобто підпорядкованість префіксального елемента кореневому. У такому випадку префікс модифікує семантику твірного дієслова. Проте інколи основне значення дієслова може приймати на себе префікс. Тоді коренева морфема має підпорядковане значення, будучи навіть випадковою, як-от у дієсловах *переборщити*, *перекапустити* [174, с. 253]. У цих словах не можна виявити значення префікса шляхом порівняння семантики твірного й похідного дієслів, бо твірна основа не функціонує самостійно, а отже не маємо змоги зіставити семантику твірного й похідного дієслова. Подібні дієслова до того чи того словотвірного типу дослідники зазвичай зараховують інтуїтивно. У зв'язку з цим доцільно враховувати різницю між принципами творення префіксальних дієслів і вплив семантики твірної основи на префікс.

Неоднорідність зв'язків між префіксом і твірною основою зауважено в працях В. Баратової, А. Богуславського, Н. Пугієвої [7, с. 8–14; 14, 7–36; 150]. В. Баратова префіксальні значення вивчає не лише у їхній взаємодії із твірними основами, а й із синтаксичним оточенням. Вона виокремлює такі фактори, що впливають на значення префіксів: 1) лексичне значення й структура твірної основи; 2) характер синтаксичних зв'язків префіксального дієслова із залежними словами; 3) лексичне значення так званих придієслівних слів; 4) пряме чи переносне значення усієї словосполучки, до якої входить префіксальне слово [7, с. 8].

В одному випадку названі чинники доповнюють один одного, характеризують дію з одного боку, наприклад, *заходити за будинок*, де прийменник *за* підкреслює значення префікса. В іншому випадку – фактори не відповідають один одному, а тому затемнюють значення префікса, як-от *заходити до друга на хвилину*. Значення префікса може збігатися зі значенням твірної основи. У таких прикладах значення префіксальної

морфемі нейтралізуються й вона виконує лише граматичну функцію. Пор.: у дієслові *запротоколювати* твірне слово *протоколювати* має значення «заносити до протоколу» й префікс *за-* означає напрямок дії.

Усі значення префіксів можна розподілити за ступенем їхньої самостійності на:

1. *Типові значення* – ті, які мають здатність приєднуватися до необмеженої кількості дієслів, долучаючи до них це значення незалежно від його наявності чи відсутності в твірній основі або придієслівному слові. Наприклад, до таких значень належить «початок дії» у префікса *за-*: *зачервоніти, забіліти, загудити, заговорити, забігати, застрибати*.

2. *Зв'язні значення* – ті, які містяться у семантиці твірної основи чи придієслівних слів, й тому не належать до власних, самостійних значень префікса. Зазвичай вони виникають тоді, коли дієслово метафоризується чи перебуває в нетиповому синтаксичному оточенні. Наприклад, значення «неповної, часткової дії» у префікса *за-* з'являється у випадку, коли з дієсловами, що вказують на напрямок руху, вжито обставину часу: *заходити (забігати, заглядати) на хвилину*. Ці значення виникають лише в певному контексті. Також наявні приклади, у яких зв'язне значення виникає під дією твірної основи, зокрема у дієсловах *завчити, затримати*, де префікс *за-* позначає «закріплення чого-небудь під впливом твірних основ *вчити, тримати* [7, с. 8-14]. На подібні приклади натрапляємо в РУС/1924-1933: у сполучі слів *накласти забагато темної фарби*, де під впливом контексту активізовано сему «надмірність дії».

Н. Пугієва, на відміну від В. Баратової, чітко відмежовує парадигматичний і синтагматичний рівні. У такий спосіб вона виокремлює: 1) *парадигматично сильну позицію*, що на лінійному рівні виявляє ті значення, які притаманні префіксу у встановленій системі;

2) *парадигматично слабку позицію*, в якій системне значення певної одиниці на лінійному рівні не виявляється [150, с. 7].

Тип синтагматичної позиції Н. Пугієва визначає за ступенем впливу однієї одиниці на іншу, що становлять одне ціле. Вона вказує на три різновиди синтагматичних позицій: 1) *синтагматично слабка* – виникає тоді, коли компоненти лексеми не впливають одна на одну; 2) *синтагматично доповнена* – виникає тоді, коли між компонентами виникає незначний вплив; 3) *синтагматично сильна* – виникає тоді, коли між компонентами лексеми є значний вплив [150, с. 7]. Наприклад, у лексемах *загудіти, заговорити* префікс *за-* має парадигматично сильну позицію, а компоненти дієслова перебувають у синтагматично слабкій позиції, оскільки значення префікса й твірної основи не затемнено, ці одиниці у межах лексеми не впливають на значення одне одного. У дієсловах *завчитися, затримати* значення твірної основи впливає на значення префікса, а тому морфема *за-* перебуває в парадигматично слабкій позиції, а синтагматична позиція є сильною.

А. Богуславський зосереджує увагу лише на взаємодії між префіксом і твірною основою, не зважаючи на вплив контексту на значення дієслова. Він спостеріг, що між твірним дієсловом і префіксом можуть бути такі зв'язки:

1) *взаємозалежність*, коли префікс і дієслово рівноправні, наприклад, *написати, пописати*;

2) *детермінація*, коли твірне дієслово є важливішим за префікс, водночас саме префікс надає певної конотації основі, а не навпаки, наприклад, *перепитати, підняти, підсиріти*;

3) *селекцію*, коли префікс важливіший за дієслово: семемі, зреалізовані в префіксах, надають конотації семемі, зреалізованій в основі, водночас основа перебуває у вторинній синтагматичній перспективі, оскільки префікси мають значення простих дієслівних основ, що впливає на специфічне

оформлення залежних дієслів, наприклад, *обікрати, заговорити, зазвучати, зацвісти* [14, с. 17].

Різні класифікації префіксальних дієслів залежно від типу взаємодії між значенням префікса й твірної основи дають змогу виявити, як на значення префіксів впливають семантика твірної основи чи контексту. Проте в цьому випадку все одно досить складно уникнути суперечностей щодо виявлення значень префіксів у конкретних прикладах, тому виникає іще одна тенденція до аналізу словотвірного значення цих афіксів.

Словотвірне значенням М. Кронгауз, А. Залізник витлумачують як спільну частину значення для певної групи дієслів із одним префіксом, яку можна виявити неформально і не обов'язково буквально вичленовувати з тлумачень [59, с. 71-72; 98, с. 107]. Одиницею дослідження є префіксальне дієслово в цілому, а словотвірним значенням префікса у цьому випадку є загальне значення префіксальних дієслів одного ряду. Так вдається охопити ті префіксальні лексеми, у яких не можна виокремити твірну основу або важко відмежувати семантику префікса й твірного дієслова [98, с. 107]. Щоб уникнути проблем диференціації семантики префікса й твірної основи, у такий спосіб аналізуємо дієслівні терміни в нашій праці.

2.2. Словотвірні й аспектуальні властивості префікса

Приєднуючись до твірної дієслівної основи, префікс змінює вид дієслова із недоконаного на доконаний. Відбувається взаємодія словотвірного й граматичного рівнів, а тому важливо проаналізувати можливі підходи до опису граматичної функції префікса й виявити такий, що дасть змогу сформулювати типи термінотворення дієслів із врахуванням і словотвірних, і граматичних властивостей.

Процес, коли від дієслів недоконаного виду утворюються дієслова доконаного виду, називають *перфективацією*. Основним засобом

перфективації є префікси [26, с. 225]. Це явище зазвичай досліджують у межах дієслівних категорій виду й родів дії. Не зупинятимемося на описі відповідних граматичних категорій. Із питанням можна ознайомитися в працях багатьох лінгвістів: Н. Авілової, О. Безпояско, О. Бондарка, В. Виногорова, І. Вихованця, А. Загнітка, М. Калька, С. Карцевського, А. Мазона, Ю. Маслова, В. Русанівського, О. Соколова, С. Соколової, М. Шелякіна [1; 10, с. 191-210; 15, с. 89-99; 16, с. 36-41; 23, с. 393-439; 25, с. 99-104; 26, с. 224-242; 58, с. 213-232; 67; 73, с. 118-148; 116; 118, с. 48-65; 119; 180, с. 72-134; 182; 203]. Детально розглянемо дискусію про здатність префікса виступати в ролі *власне-видової морфемі* – одиниці, що утворює видові кореляційні пари, не долучаючи до дієслова жодних словотвірних значень та змінюючи лише вид дієслова із недоконаного на доконаний.

Виокремлюємо три підходи до опису граматичних властивостей префікса. Представники першого вважають, що видова дієслівна пара утворюється шляхом додавання префікса з так званим нульовим значенням до безпрефіксного дієслова недоконаного виду. На цю ідею натрапляємо в працях Н. Авілової, В. Виногорова, М. Жовтобрюха, В. Русанівського [1; 23; 56; 157]. Інші лінгвісти (О. Бондарко, К. Городенська, М. Калько) вказують на нерегулярність перфективації й можливість префікса бути засобом видоутворення лише в окремих випадках [16; 26; 68]. Натомість О. Ісаченко компоненти видової пари вважає різними словами, оскільки префікс завжди змінює значення слова [65, с. 147].

В. Виноградов, який представляє перший (традиційний) підхід, указує, що співвідносні парні форми доконаного й недоконаного виду, за відсутності відмінностей у лексичних значеннях, є формами одного дієслова. Одним із доказів того, що форми доконаного й недоконаного виду об'єднано в складі одного слова, – це дієслова, що мають спільні форми для обох видів. Наприклад, *інвентаризувати, каталогізувати, імпортувати, націоналізувати*.

Хоча основним засобом творення нових значень дієслова є префікси, у граматиці, як протидія до дроблення однорідних значень, підсилюється тенденція до їхньої «граматикалізації» і перетворення у засіб власне-видового відношення форм [23, с. 410].

Таке розуміння властивостей префікса як засобу видотворення характерно для багатьох традиційних українських граматик [56; 62; 107; 121; 157, с. 217; 169; 188]. Однак цей підхід має низку недоліків: по-перше, досить часто видові й словотвірні значення настільки переплетено, що складно відмежувати їх одне від одного й дати однозначну відповідь про належність префікса до граматичних чи словотворчих морфем. Наприклад, В. Сімович усі префікси поділяє на ті, що змінюють значення дієслова: *дати – віддати – додати – здати – надати – подати – продати – роздати*, й ті, що змінюють вид дієслова: *нести – занести – понести* [169, с. 196–197]. Водночас дослідник не уточнює, що в лексемі *занести* префікс *за-* вказує не лише на завершену дію, а й на рух усередину, а у слові *понести* префікс *по-* називає «початок дії». Для інших граматик, написаних у традиційному ключі, також характерна неухвага до семантики префіксів і надмірна граматикалізація. По-друге, перфективація зазвичай є явищем нерегулярним, а тому описати й пояснити її лише в межах граматики досить складно.

Н. Авілова не заперечує, що за допомогою префікса можуть утворюватися кореляційні видові пари. Такі опозиції науковець називає *аспектуалізованими*. Однак зауважує, що рівень аспектуалізації у префіксів неоднаковий. Одні з них втрачають усі словотвірні значення й перетворюються на власне-видові. Пор.: *робити – зробити, писати – написати*. Інші – граматикалізуються не повністю й зберігають відтінки значення префікса, наприклад, дієслова *випрати, викупати* мають значення «старанно виконана дія», що притаманне префіксу *ви-*. Причин виникнення власне-видових морфем кілька. Частина префіксів перетворюється на видові за аналогією, а тому для цього процесу не можна встановити

закономірностей, як-от у дієсловах *зробити, побіліти, заслабнути*. Інші морфеми аспектуалізуються, сполучаючись із спорідненими за значеннями дієсловами, наприклад, *вибігти, злетіти, розкидати* [1, с. 130-155].

Схожі висновки про нейтралізацію словотвірних значень префікса, що є причиною його перетворення у власне-видовий, роблять М. Вей, К. ван Схоневелд [231; 233]. У тих випадках, коли кінцевий результат позначений дієсловом збігається з кінцевим результатом дії, яку називає префікс, відбувається нейтралізація префіксального значення й він перетворюється на нульовий префікс [233]. М. Кронгауз високо оцінює цю гіпотезу й наголошує, що будучи досить привабливою з теоретичного погляду, вона не пройшла практичної перевірки та наявна на рівні окремих прикладів чи низки прикладів, її не перевірено на всьому списку видових префіксальних пар [98, с. 82].

Г. Волохіна й З. Попова зазначають, що словотвірне значення префікса може нейтралізуватися під впливом семантики твірної основи, але додають, що префікс завжди використовують як словотворчий засіб, який вносить у семему твірного дієслова деяку нову сему, що лексично відрізняється від дієслова твірного. Те, що під час цього виникають форми доконаного виду, залежить від лексичного і словотвірного значення твірного дієслова, а не від префікса. Отже, дослідниці вважають, що «чистих» видових префіксів немає, а тому шукати розв'язання проблеми виду в семантиці дієслівних префіксів недоцільно [29, с. 40].

С. Карцевський, О. Бондарко наголошують, що процес видотворення доцільно описувати у зв'язку із семантикою твірної основи та словотворенням. Вони аналізують префіксальне видотворення як частковий випадок словотворення та безпідставно розрізняють видові пари, утворені шляхом імперфективації та перфективації, [15, с. 36-41; 16, с. 90-99; 73, с. 118;]. Творення видових опозицій за допомогою імперфективації процес регулярний, натомість перфективація – це побічний, вторинний процес.

Інколи префікс може граматикалізуватися й така його функція висувається на перший план та стає єдиною. Однак творення видових пар – це лише одна зі сторін ширшого процесу, скерованого, насамперед, на творення нових слів, а видові пари, утворені за допомогою перфективації, виникають лише в деяких випадках і не мають регулярного характеру [15, с. 36-41; 16, с. 90-99].

М. Калько також вказує на різне місце суфіксальних і префіксальних видових опозицій у видотворенні. Найвищий рівень граматикалізації мають видові корелятивні пари, утворені шляхом імперфективації. Їх найбільшою мірою можна зіставити із формами одного слова, пор.: *вишивати* – *вишити*. Меншим ступенем граматичності відзначено перфективні видові опозиції. Вони можуть бути співвіднесені швидше з опозитивністю різних слів, аніж формами одного слова. Пор.: *рости* – *вирости* [68, с. 84]. Отже, перфективація та імперфективація посідають різне місце у видотворенні.

На важливість семантичного критерію для опису префіксального формотворення вказують С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер. Вони не заперечують наявності чистих видових морфем та зазначають, що «приставковане» є одним із способів творення дієслів доконаного виду від дієслів недоконаного виду, наприклад, *читати* – *прочитати*, *ржавіти* – *заржавіти*. Однак деякі префіксальні дієслова не можна назвати відповідниками доконаного виду до безпрефіксних дієслів, хоча, на перший погляд, вони подібні до компонентів видової опозиції. Як приклад, мовознавці наводять дієслово *полюбити*, що, на відміну від слів *побачити*, *побілити*, не бере участь у видовій кореляції: «бо хто побачив, той бачив, хто побілив, той білив: але хто полюбить, той не любив» [178, с. 49]. Зауважимо, що правдивими видаються спостереження З. Вендлера щодо дієслова *бачити*, які, хоча й стосуються англійської мови, можна застосувати до української. Відповідну лексему не можна ставити в один аспектуальний клас зі словом *білити*, оскільки в першому випадку йдеться про стан, а в другому про діяльність [232, с. 143–160]. З огляду на сказане, спостереження

С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера щодо окремих лексем потребують певного уточнення.

Роль семантики для видотворення докладно описує Ю. Маслов. Його разом із З. Вендлером вважають основоположником двокомпонентної теорії виду. Науковець небезпідставно критикує традиційний підхід до розмежування парних і непарних дієслів за нехтування семантикою лексем і надмірну увагу до морфологічних критеріїв. Протиставлення доконаного й недоконаного видів, які традиційно виокремлюють мовознавці, не охоплюють усіх співвідносних пар дієслів, які є семантично неоднорідними. Варто зважати не лише на значення, яке додають до слова префікси й суфікси, а також на лексичне значення самого дієслова, а також об'єктивні риси дії, що її позначають відповідні слова [119, с. 48–65]. Бачимо, що морфологічних критеріїв для вивчення видотворення, зокрема й шляхом перфективації, замало.

Дослідження префіксального формотворення в семантико-граматичному аспекті дало мовознавцям підстави стверджувати про обмежену роль префікса у творенні видових опозицій. Наприклад, І. Вихованець зазначає, що грамеми виду зазвичай є різними лексемами, а не формами одного слова. Лише частина дієслів може утворювати співвідносні видові пари, які семантично наближаються до словоформ того самого слова. Інші ж дієслова належать до непарних слів доконаного або недоконаного виду, тому доцільно вирізняти явища морфологічної деривації, коли в межах однокорневих і в лексичному плані тотожних слів формуються видові пари, і явища лексичної деривації, коли видове протиставлення реалізується семантично віддаленими (у лексичному плані) лексемами. Оскільки видові протиставлення реалізуються в межах різних лексем, це створює сприятливі умови для транспозиції категорії виду в інші частини мови [25, с. 104].

К. Городенська наголошує, що словозмінна суть виявляється в суфіксальних видових протиставленнях і в деяких префіксальних.

Перфективне видове протиставлення в межах форм однієї лексеми реалізується рідко. Типовим є його функціонування у формах різних лексем. Префіксальні кореляти доконаного виду можуть мати лише граничні дієслова недоконаного виду із семантикою конкретної фізичної дії, різних видів інтелектуальної діяльності людини, становлення ознаки в звичайному або більшому ступені його вияву тощо. Окреслити межі префіксальної видової кореляції досить важко, оскільки в українській мові немає префіксальних морфем, що виконували б лише власне-видову функцію. Крім того, немає точних критеріїв, які б вказували на остаточну десемантизацію дієслів. Через відсутність префіксів із власне-видовою функцією багато граничних дієслів не можуть сформувати префіксальні видові пари [26, с. 227–229].

На думку С. Соколової, відмежування видового значення від словотвірного певною мірою є штучним. Так, просторові значення прийнято вивчати в межах словотвору, хоча значення доконаного виду, яке мають майже всі префіксальні дієслова, належить до аспектуальних. Зв'язок між словотвірними й аспектуальними значеннями є тісним, бо часове значення, по-перше, є одним з основних у більшості префіксальних дієслів, а, по-друге, – головним компонентом аспектуальної характеристики дієслова [182, с. 66]. Отже, префіксальні дієслова потребують комплексного дослідження, в якому словотвірні й аспектуальні елементи значення дієслова варто вивчати невідривно один від одного у їхній взаємодії.

Наш мовний матеріал підтверджує думку, що творення префіксальних видових протиставлень є непослідовним, а приклади видотворення часто співвідносяться з певним словотвірним типом. Проте щодо деяких семантичних груп дієслів, зафіксованих у словниках кін. ХІХ – поч. ХХІ ст., виявлено тенденції префіксального формотворення, що більш докладно описано в третьому й четвертому розділах дисертаційного дослідження у зв'язку з типами видотворення власне-термінів і консубстанційних-термінів.

Підсумовуючи зауважимо, що префікси – це одиниці, що можуть виконувати формотворчу функцію в обмеженій кількості випадків. Видотворення доцільно вивчати як частковий випадок словотворення. Подальше опрацювання питання про критерії розподілу префіксів за різними аспектуальними класами з урахуванням формальних і семантичних властивостей дієслівних термінів має не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки дає змогу удосконалити й полегшити опис граматичних властивостей префіксальних дієслівних термінів у лексикографії.

2.3. Поняття словотвірного типу в сучасній лінгвістиці. Префіксальні типи дієслівного словотворення.

Незаперечним вважаємо факт, що термінотворення ґрунтується на засадах загальнономовного словотворення [50, с. 89; 110, с. 21–25]. Терміни, як і звичайні лексеми, утворено на основі слів та коренів, наявних у мові, з використанням тих же способів, словотворчих засобів й словотвірних типів, а тому для аналізу дієслівного префіксального термінотворення доцільно застосовувати методи та термінологічний апарат, що й для дослідження загальнономовної лексики.

Попри спільні риси, морфологічне творення термінів має низку особливостей, що їх варто враховувати. По-перше, це процес контрольований та регульований, що відзеркалено в словниках, рекомендаціях щодо вжитку термінів та стандартах [50, с. 89]. Така властивість виправдовує застосування готових словотвірних схем для творення нових термінологічних одиниць. Контроль та регулювання термінотворчого процесу доцільний на тій стадії розвитку галузевої термінології, коли вже відбулося її природне формування, а саме: знизилася кількість найменувань та виокремився найкращий варіант терміна [50, с. 93].

По-друге, функції словотворчих морфем для термінотворення значно ширші, ніж для загальноживаних слів. Компоненти складних слів й афікси відіграють значну роль у створенні зрозумілої внутрішньої форми терміна, яка описує його місце в термінологічній системі. Внутрішня форма не лише вказує на відмінність певного спеціального поняття від інших. Вона за допомогою словотворчих морфем віддзеркалює стосунок технічного поняття до членів певного класифікаційного ряду [50, с. 94–95; 141, с. 27]. У такий спосіб зrealізовано одну з вимог до терміна – системність.

По-третє, як небезпідставно вважає В. Даниленко, акт термінотворення перебуває у зв'язку з класифікацією понять. Новостворений термін міститься в ряді відповідних понять, а терміни одного класифікаційного ряду по змозі має бути утворено за одним словотвірним типом [50, с. 96–97].

Бачимо, що для творення термінів одного класифікаційного ряду бажано використовувати один словотвірний тип. У такий спосіб нова термінологічна одиниця стає елементом системи подібних понять, що полегшує її сприйняття та розуміння. З огляду на це одним із завдань сучасного термінознавства вважаємо виявити та описати словотвірні типи, продуктивні для формування термінів різних галузей знань. На цю ідею натрапляємо в працях В. Даниленко, Д. Лейчика, Л. Симоненко, спільній статті Є. Карпіловської, О. Кочерги, Є. Мейнаровича [50, с. 63–66; 71, с. 2–6; 110, с. 21–25; 165, с. 49].

Для позначення формально-семантичної схеми творення нових слів за допомогою того ж форманта з тим же значенням застосовують два терміни – словотвірний тип і словотвірна модель. О. Кубрякова зазначає, що значення, які повторюються в семантичних дефініціях однотипних за своєю структурою похідних, можна розглядати як такі, що містяться в основі єдиних формул мотивації, які діють в межах певних словотвірних моделей. У кожній з таких моделей формальні засоби застосовують насамперед для того, щоб вказати ракурс використання предмета думки, який обрано ознакою

найменування, чи тип зв'язку між найменуванням і предметом, що його необхідно означити. Це свідчить про те, що, по-перше, семантика похідного слова має не випадковий, а регламентований і моделювальний характер та забезпечує можливість творення нових назв за готовим зразком, тобто за аналогією. По-друге, вказує на системний характер похідного слова, що виступає як представник системи впорядкованих форм й щодо структурної організації, й щодо джерела їхнього творення. Отже, значення нових похідних слів є передбачуваними, що особливо важливо для термінології [100, с. 14–15].

Щоб описати схему творення дієслів шляхом префіксації, М. Кронгауз дещо розширив поняття словотвірної моделі. Цим терміном він визначає сукупність префіксальних дієслів разом з їхніми семантичними (структура тлумачення) та синтаксичними (сполучні обмеження) властивостями, а також семантично-прагматичними ознаками дієслівних основ і контекстів, що відповідають певній структурі тлумачення [98, с. 76]. На нашу думку, для префіксального дієслівного словотворення таке уточнення є доцільним, оскільки дієслово зумовлює структуру речення, а префікс, сполучившись зі словом, часто збільшує чи зменшує кількість його валентних позицій. Дж. Фавлер, застосовуючи фонологічні, морфологічні й синтаксичні аргументи, доводить, що дієслівні префікси, стають окремим функціональним складником синтаксичної конструкції та значною мірою впливають на формування речення, оскільки відкривають нові валентні позиції, не передбачені безпрефіксною дієслівною лексевою [214].

На противагу вказаним визначенням словотвірної моделі сформувалася інша традиція. Н. Клименко диференціює терміни словотвірна модель і словотвірний тип. *Словотвірний тип* – це формально-семантична схема побудови похідних слів, мотивованих твірними словами певної частини мови, за допомогою того ж самого словотворчого форманта з тим самим значенням [83, с. 645]. Натомість *словотвірна модель* – це схема творення

слів у межах того самого словотвірного типу, яка не впливає на їхню словотвірну семантику, але відрізняється морфонологічними ознаками [82, с. 642]. Поняття словотвірного типу визначено ширше за поняття словотвірної моделі. За цим принципом відповідні терміни розрізняємо в нашому дослідженні. Проте зауважимо, що вже названі ознаки словотвірного типу доповнюємо іще однією – «подібність синтагматичних властивостей». Елементи префіксального словотвірного типу, які запропонував М. Кронгауз, містить усі вказані вище ознаки [98, с. 95–97]. Відповідне тлумачення словотвірного типу може бути застосовано для вивчення системи значень одного префікса, як у працях Е. Горелика, М. Кронгауза, Д. Якуніної, та для тлумачення словотвірних типів для групи префіксів, об'єднаних спільною семантикою, як у дослідженні Н. Валєєвої [21, с. 171–200; 40, с. 37–68; 206, с. 125–160].

З огляду на завдання нашої дисертації схему М. Кронгауза дещо змінено, а саме: менше увагу приділено рубриці «сценарій». Кожен префікс має набір сценаріїв, організованих у певний спосіб, й кожне використання префіксального дієслова стосується того чи того сценарію [98, с. 243]. Зазвичай сценарії уточнюють тлумачення дієслова, вказують на правила його уживання в різних ситуаціях. Позаяк наше дослідження стосується одного з аспектів функціонування префіксальних дієслів (як складника галузевої терміносистеми), рубрики «тлумачення» та «сценарій» часто дублюють одна одну, а тому обмежуємося лише тлумаченням значень тих чи тих лексем.

У схемі опису словотвірних типів префіксальних власне-термінів та консубстанційних термінів оперували такими поняттями [Там само, с. 95–97]:

1. **Дієслівний ряд** – низка дієслів, утворених за допомогою того ж префікса й подібні одне до одного за семантичними, словотвірними, синтагматичними ознаками. Дієслова одного ряду об'єднано навколо домінантної семи, тобто спільного семантичного компонента, що посідає

центральне місце в їхній структурі. У більшості випадків домінантну сему виражає префікс. Наприклад, для лексем, що містять префікс *від-* та позначають рух, скерований від певного місця, дієслівний ряд має такий вигляд: *відлітати/ відлетіти, відпливати/ відпливти й відплинути, відбігати/ відбігти, відходити/ відійти, відповзати/ відповзти*. Домінантною для цих слів вважаємо сему «рух від чого-небудь».

2. **Тлумачення** – спільне значення для дієслів, що належать до одного префіксального дієслівного ряду. Як-от: значення лексем з префіксом *від-*, указаних як приклад відповідного дієслівного ряду, витлумачено так: «суб'єкт прямує / попрямував від певного місця».

3. **Модель керування** – схема синтагматичних властивостей префіксального дієслова в простому неускладненому реченні. Тут йдеться про сполучні ознаки слів на рівні синтаксису. Для її опису пропонуємо користуватися усталеними в синтаксисі позначеннями, що виражають субстанціальні синтаксеми. Услід за І. Вихованцем, виокремлюємо *суб'єктну, об'єктну, адресатну, інструментальну і локативну* синтаксеми [27, с. 258]. Наприклад, лексичні одиниці з префіксом *від-*, що позначають рух від певної точки мають таку модель керування: суб'єкт дії, виражений іменником у називному відмінку, локатив, що позначає початковий пункт руху та виражений іменником у родовому відмінку з прийменником *від* чи *з*, та локатив, що називає кінцевий пункт руху та виражений іменником у родовому відмінку з прийменником *до* чи іменником у знахідному відмінку з прийменником *в* (*у*). Щоб визначити правила уживання префіксальних дієслів з однаковою семантикою в потоці мовлення, тобто проаналізувати ці одиниці на рівні синтагматики, застосовуємо компонентний аналіз, доповнений *дистрибутивним аналізом*, який заснований на виявленні оточення (дистрибуції, розподілу) окремих одиниць у тексті, не беручи до уваги інформації про повне лексичне чи граматичне значення цих одиниць [102].

4. **Приклад** – ілюстрація, як значення й модель керування префіксальних дієслів зреалізовано в реченні. Їх вказано за РУС/1924–1933, оскільки цей словник є базовим, тобто з ним порівнюємо матеріал інших лексикографічних праць. Якщо в словнику немає прикладів уживання дієслів певного ряду, цей елемент схеми не вказано.

Префіксальні дієслова одного ряду, які, за даними словників, не містять нового словотвірного значення порівняно з твірним словом, вивчаємо в контексті формотворення, а не словотворення. Для таких дієслів доречніше описувати *типи видотворення*. Тлумачення лексичного значення відповідних префіксальних одиниць відповідає тлумаченню значення безпрефіксних одиниць, а різниця між префіксальним і безпрефіксним словом полягає у неоднаковій характеристиці дії чи стану щодо цілісності. Ознаку цілісної, неподільної дії виражає доконаний вид. Недоконаний вид позначає ознаку процесної, нецілісної дії [26, с. 224]. У нашому випадку ознаку цілісності дії містять префіксальні слова, що виступають формами доконаного виду до безпрефіксних дієслів. Наприклад, у ряді *змеханізувати, зілюмінувати, здемократизувати, знаціоналізувати, зметалізувати, злабіялізувати* префікс *з-* змінює лише вид дієслова, тобто позначає цілісну, неподільну дію. Тлумачення лексичного значення цих одиниць таке ж як і в їхніх безпрефіксних відповідників недоконаного виду: «суб'єкт за допомогою дії, що її названо в твірній основі, надав об'єкту певних властивостей чи ознак».

Щоб окреслити зміни у префіксальному дієслівному термінотворенні протягом означених у вступі періодів (кін. ХІХ – 20-і рр. ХХ ст., 30-і – 80-і рр. ХХ ст. 90-і рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст.), зосереджуємо увагу на продуктивності формально-семантичної схеми префіксального дієслівного словотворення. Пояснити більшу чи меншу продуктивність окремих з них удалося завдяки описовому методу, що враховує лінгвальні та позалінгвальні чинники, які зумовили формування словотвірної системи української мови. Оскільки наше дослідження стосується перекладних російсько-українських

словників, мали змогу проаналізувати префіксальні дієслівні терміни в зіставленні з російськими та окреслити вплив останніх на українську термінологію. Дослідження цього аспекту вважаємо актуальним, оскільки українська термінологія, на відміну від багатьох інших мов, зазнала зовнішнього втручання в мовну систему внаслідок радянської мовної політики, яку описано в працях багатьох лінгвістів, зокрема Л. Масенко, І. Огієнка, Р. Смаль-Стоцького, Ю. Шевельова [117; 134; 179; 202]. Ю. Шевельов із цього приводу наголошував: «Урядове втручання взагалі, а в цьому випадку з боку уряду, опанованого росіянами, у внутрішні закони мови було радянським винаходом і новиною». Дослідник вказує, що попередні імперії забороняли українську мову, не руйнуючи її систему. Натомість тоталітарний режим забороняє деякі елементи мовної системи, на всіх рівнях заміщуючи їх російськими. Отже, протистояння між українською та російською мовою перенесено із зовнішньої сфери у внутрішньомовну [202, с. 173].

Даючи оцінку позалінгвальним чинникам, які вплинули на дієслівне термінотворення в зв'язку з радянською мовною політикою, спираємося насамперед на документальні факти, наприклад, резолюції й постанови другої половини 30-х р. ХХ ст., що в термінотворенні орієнтувалися на російську мову. Наведемо основні з них: 1) А. Хвиля «Резолюція Комісії НКО для перевірки роботи на мовному фронті в питаннях термінології» (1933); 2) Делчо Дрінов, П. Сабалдир «Проти націоналізму в математичній термінології» (1934); 3) М. Калинович, Делчо Дрінов «Ліквідувати націоналістичне шкідництво в радянській фізичній термінології» (1935); 4) «Викорінити націоналізм у виробничій термінології» (1935).

Вважаємо, що урахування чинників, які зумовили зміни в дієслівному термінотворенні, дає можливість випрацювати рекомендації щодо морфологічного творення термінів на ґрунті національної мови та позбутися

небажаних калюк російської мови, які часто спотворюють семантику терміна та ускладнюють розуміння наукового тексту.

Висновки до розділу 2

Префікс – засіб творення дієслівних власне-термінів і консубстанційних термінів, що додає до твірної основи нове лексичне й граматичне, видове, значення. Префіксальні одиниці, що змінюють лише вид дієслова називаємо власне-видовими.

Характер зв'язку між префіксами та твірними основами неоднорідний. Виявлено низку префіксальних дієслів, у яких важко відокремити словотвірне значення префікса від семантики твірної основи, тому словотвірним вважаємо спільну частину значення для певної групи дієслів з одним префіксом, яку можна виявити неформально й не обов'язково буквально вичленовувати з тлумачень.

Формально-семантичну схему побудови похідних слів, мотивованих твірними основами певної частини мови за допомогою того ж самого словотворчого форманта з тим самим значенням, називаємо словотвірним типом. Дієслівний словотвірний тип описано як сукупність таких елементів:

1) дієслівний ряд – низка дієслів, утворені за допомогою того ж префікса й подібні одне до одного за семантичними, словотвірними, синтагматичними ознаками;

2) тлумачення – спільне значення для дієслів, що належать до одного префіксального дієслівного ряду;

3) модель керування – схема синтагматичних властивостей префіксального дієслова в простому неускладненому реченні;

4) приклад – ілюстрація, де вказано, як значення префіксального дієслова та його моделі керування зреалізовано в реченні.

Опис типів префіксального творення дієслівних власне-термінів і консубстанційних термінів з огляду на їхню продуктивність протягом

періоду кін. ХІХ – поч. ХХІ ст. дасть змогу простежити тенденції термінотворення та рекомендувати готові формально-семантичні схеми для формування новітніх термінологічних одиниць з урахуванням властивостей української мови.

РОЗДІЛ 3.
ПРЕФІКСАЛЬНЕ ДІЄСЛІВНЕ ВИДОТВОРЕННЯ Й СЛОВОТВОРЕННЯ
ВЛАСНЕ-ТЕРМІНІВ У «РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ»
(1924 – 1933 РР.)

3.1. Основні засади дієслівного термінотворення протягом кінця ХІХ – початку ХХІ століття

Творення терміносистем різних галузей знань – складний і тривалий процес, підпорядкований загальномовним тенденціям. Однак унормовування української термінології тривалий час залежало не лише від лінгвальних, але й політичних чинників. Від початку 30-х рр. значну кількість наукових і технічних термінів питомого походження було вилучено як «буржуазно націоналістичні» та замінено російськими або міжнародними в російській транскрипції, тобто відбулося втручання в структуру терміносистем, а українській мові було накинута невластиві лексичні, граматичні, стилістичні, правописні норми [92, с. 399–400]. Названі обставини призвели до переривання традиції. На кожному наступному етапі відбувається заперечення попередніх засад, що на сьогодні значно ускладнює вироблення єдиної стратегії до кодифікації термінології.

З огляду на підходи, що їх покладено в основу термінотворення, виокремлюємо три загальні періоди:

1. Кін. ХІХ – 20-і рр. ХХ ст., який умовно можна назвати дорадянським. У цей час відбувається становлення української термінології, а перевагу надають внутрішньомовним ресурсам, тобто творення термінів відбувається з урахуванням мовно-національних особливостей.

2. 30-і – 80-ті рр. ХХ ст., який пов'язано з пануванням на землях України радянської влади та впливом панівної для цього часу російської

мови на українську, зокрема в словотворенні. Отже, термінотворення того періоду скеровано на усунення національних особливостей мови.

3. 90-ті рр. XX ст. – поч. XXI ст. – сучасний період розвитку термінознавства в незалежній Україні, коли відбувається осмислення спадщини попередніх періодів та пошук найвдаліших шляхів термінологічної номінації, тобто спостерігаємо спроби оновлення національно-мовних особливостей.

Запропонована періодизація достатня для виявлення особливостей термінотворення, зокрема з огляду на мовну політику СРСР та після проголошення незалежності України. Проте зауважимо, що кожен з названих періодів неоднорідний [18, с. 223–233; 91, с. 24–28; 90, с. 74–78; 129; 139]. На матеріалі дієслівних термінів проаналізуємо основні засади термінотворення в межах кожного періоду.

3.1.1. Організація термінологічної роботи наприкінці XIX – 20-х рр. XX ст.

У межах періоду кін. XIX – 20-і рр. XX ст. виокремлюють такі етапи:

1. Друга половина XIX ст. – стосується діяльності журналу «Основа» (1861–1862) та Наукового товариства імені Тараса Шевченка у Галичині (1892 – 1939), з якими пов'язують перші спроби зібрати та систематизувати наукову термінологію.

2. 1910 – 1920 рр. XX ст. – час утворення наукових товариств у Наддніпрянській Україні, учасники яких працюють над формуванням термінології різних галузей знань;

3. 20-і – 30-і рр. XX ст. («золоте десятиліття») – заснування та діяльність Інституту української наукової мови (далі – ІУНМ), унаслідок чого вироблення науково-технічної термінології стає централізованим [129; 149].

Укладання термінології різних галузей знань розпочинається з накопичення та осмислення мовного матеріалу. Після заснування ІУНМ робота над формуванням терміносистем стає узгодженою. Російсько-українські термінологічні словники, що їх укладено до 20-х рр. ХХ ст., переважно невеликі та охоплюють найнеобхідніші терміни загального ужитку. До них належать «Короткий російсько-український словник термінів природознавства та географії» К. Дубняка (Миргород, 1917), «Російсько-український словничок термінів природознавства та географії» (Кобеляки, 1917), «Російсько-український словник термінів фізики й хімії» (Гадяч, 1918) М. Вікула. У названих працях не зафіксовано дієслівних термінів, тому не аналізуватимемо їх докладно.

Значний внесок у розвиток термінологічної лексикографії здійснили науковці, пов'язані з ІУНМ, наприклад, Т. Секунда, Г. Холодний, О. Курило, І. Шелудько, О. Яната. Цінними є не лише словники цієї установи, а й рекомендації до їхнього укладання, зокрема йдеться про «Інструкцію для укладання словників ІУНМ» (1928). У цьому документі зазначено критерії добору термінології до словникового реєстру, правила оброблення й опису матеріалу. Нагадаємо, що в Інструкції вказано критерії лексикографічного опису термінів, що належать до різних частин мови, серед яких зазначено й дієслова [64, с. 66–71]. Отже, термінознавці 20-х рр. ХХ ст. розглядають дієслівні терміни як важливу складову терміносистем.

Позаяк процес уніфікації та стандартизації терміносистем на той час не було завершено, більшість словників містять позначку «проект». Із часом, коли термінологія усталиться, працівники ІУНМ пропонували укладати прескриптивні словники. Наприклад, у СХТ/1923 з цього приводу зазначено: «Хемічна підкомісія випускає цього словника, назвавши його проектом словника української хемічної термінології; вона гадає, що усталити термінологію, як взагалі наукову мову, може згодом тільки саме життя» [106].

Укладачі РУС/1924–1933 зважають на матеріал, зафіксований у словниках ІУНМ, про що зазначають у передмові до другого тому. Однак його використано з певною «обережністю» і «критичністю» [156]. Автори словника осмислюють тогочасний термінологічний матеріал і в такий спосіб сприяють його систематизації. Наприклад, у РУС/1924–1933 майже послідовно вказано відповідники доконаного виду до чужомовних термінів з суфіксом *–увати* (див. Додаток А), чого не спостерігаємо в більшості термінологічних словників. Типи формотворення, зафіксовані в РУС/1924–1933, дають змогу розрізнити завершену й незавершену дію, що сприяє точності наукового викладу. Таку практику вважаємо актуальною в наш час. Це підтверджено дослідженнями М. Гінзбурга, В. Моргунюка, Р. Рожанківського, які пропонують від двовидових дієслів чужомовного походження шляхом перфективації утворювати відповідники доконаного виду [33, с. 3–9; 124, с. 49–56; 154, с. 22–24]. Таким чином можна уникнути двозначності в науковій мові, що за своєю природою має бути точною. Отже, РУС/1924–1933 може бути цінним джерелом збагачення сучасної наукової мови новими типами видотворення.

Хоча РУС/1924–1933 має певні особливості порівняно з іншими загальнономовними та термінологічними словниками на рівні окремих термінів і словотвірних типів, засади творення термінологічної лексики, зафіксованої у словниках кін. XIX – поч. XX ст., подібні. Однією з головних рис термінотворчої діяльності цього періоду, як уже зазначено вище, була орієнтація на ресурси національної мови. П. Тутковський у передмові до «Словника геологічної термінології» (1923) наголошує, що не варто створювати штучні терміни. Природнича термінологія існує в народній мові, а тому варто вибрати вдалі слова та вислови й використати їх для формування галузевих терміносистем [193, с. 6].

Названі настанови сприяли тому, що в словниках зафіксовано багато українських відповідників до чужомовних дієслівних термінів. Пор.:

призначити (приділити) гроші – асигнувати, скупчувати – акумулювати, відтинати – ампутувати, винароднювати – денационалізувати, обвітрювати – аерувати, защавлювати – декапувати, оздобляти – декорувати, знеформлювати – деформувати, очищати – клерувати. Більшість інтернаціональних дієслів належать до власне-термінів, натомість питомі слова – це часто консубстанційні терміни, уживані й у загальнолітературній, і в спеціальній мові.

Досить продуктивними є дієслова, утворені за допомогою сполуки префіксів *зне-*, які виступають відповідниками до російських лексем з латинським префіксом *де-*, що позначає втрату ознаки, названої в твірній основі: *деформаровать (рос.) – знеформлювати/ знеформити (укр.)*, *денитрифицировать (рос.) – знеазотнювати/ знеазотнити (укр.)*, *дезодарировать (рос.) – знепахнювати/ знепахнити (укр.)*.

Варто зауважити, що однозначності щодо потрактування місця інтернаціональної лексики в науковій термінології серед дослідників не було. П. Селігей, Ю. Шевельов вказують на дві термінознавчі школи 20-х рр. ХХ ст.: етнографічну (або київську) й харківську. Представників київської школи (А. Кримського, О. Синявського) вважають крайніми пуристами. Вони прагнули наблизити літературну мову до розмовної, відкидаючи при цьому будь-які запозичення з інших мов [160, с. 63; 202, с. 177]. Такий підхід крайнього пуризму має низку недоліків, позаяк чужомовна лексика – один зі шляхів поповнити мову новими значеннями [139, с. 17–32].

Науковці так званої харківської школи (М. Наконечний, Б. Ткаченко) належать до поміркованих пуристів. Вони не відкидають чужомовні терміни, але перевагу надають питомим термінам [160, с. 63; 202, с. 177]. Як видається, кількісно зрівноважені запозичення сприяють розвитку термінологічної системи, а тому наукова термінологія має органічно поєднувати питомі та чужомовні терміни. Проте на початкових етапах унормування термінології пуризм був виправданим, бо використання питомої

лексики й синтаксичних форм не розхитує літературну норму й сприяє її закріпленню.

Вдалою видається ідея використовувати питомі та інтернаціональні терміни з огляду на сферу їхнього застосування. Наприклад, О. Курило пропонує інтернаціоналізми вживати у колі науковців та вищій школі. Натомість у шкільній освіті задля зрозумілості бажано послуговуватися термінами, взятими з національної мови або утвореними на її основі [106, с. 11].

Ще одна особливість словників кін. XIX – 20-х рр. XX ст., і РУС/1924 – 1933 зокрема, – синонімія. На прикладі дієслівних термінів помітно, що синонімами часто виступають чужомовні терміни і їхні питомі відповідники. Пор.: *аналізувати – розбирати, розкладати; денационалізувати – винародовлювати, сакраментувати – причащати*. Натрапляємо також на випадки, коли дієслова не можна вважати абсолютними синонімами, оскільки вони виявляють відмінності щодо функціонування. До таких одиниць у словниках вказано пояснення, що уточнюють правила їхнього вжитку. Наприклад, до російського терміна *восстанавливать/восстановить* подано такі відповідники: *редукувати, зредукувати, відновляти/відновити, (про кисень) розкислювати/розкиснити*. Також у словниках може бути зафіксовано приклади, що віддзеркалюють особливості уживання слів: «**Вводить, ввести** – 1) запроваджувати, запровадити: запровадити ручну працю; 2) вводити, ввести: ввести слухачів у курс предмету» [177, с. 6]. Відомо, що синонімія в термінології є небажаним явищем, проте для терміносистем, які перебувають на етапі становлення, існування кількох слів на позначення одного поняття є неunikним.

Як бачимо, у словниках кін. XIX – поч. XX ст. перевагу надано питомим термінам, а поряд з рекомендованими термінологічними одиницями часто вказано усі їхні синоніми. У такий спосіб термінознавці сподівалися унормувати термінологію з огляду на мовну практику. Однак перевага

пуристичного підходу до термінотворення не означає, що українська термінологія перебувала за межами загальноєвропейських процесів. Г. Наконечна переконливо довела, що українська термінологічна система кін. ХІХ – поч. ХХ ст. була національною за своїм словесним оформленням, а внутрішньо організованою за взірцем міжнародної [129, с. 15]. Саме з цього погляду й варто аналізувати засади префіксального дієслівного термінотворення цього періоду.

3.1.2. Підходи до термінотворення протягом 30-х – 80-х рр. ХХ ст.

Термінологія й термінологічна лексикографія 30-х – 80-х рр. ХХ ст. зазнали більшого впливу з боку зовнішніх обставин, ніж у попередні роки. І. Кочан у межах цього періоду виокремлює два основні етапи:

1. 1940 – 1950 рр., протягом яких термінологічну роботу в Україні було зупинено у зв'язку з початком Другої світової війни. Проте цей вид діяльності активно провадили за кордоном.

2. 1960 – 1990 рр. – поновлення в Україні термінологічних досліджень, для яких характерно домінування засади унормувати лексику різних технічно-номенклатурних систем сучасної української мови так, щоб вона містила якомога менше розходжень з російськими науковими назвами. Попри вказані негативні зміни в період кін. 70-х – поч. 80-і рр. ХХ ст. відбувається низка позитивних зрушень. Виникає теоретичне термінознавство як самостійна наука, що сприяє систематизації термінів на наукових засадах [91, с. 24–28].

Г. Наконечна, Є. Карпіловська, Т. Кияк, І. Кочан, Ю. Шевельов також доводять, що у зв'язку з мовною політикою тоталітарної держави зріс негативний вплив російської мови на українську термінологію [71, с. 3-6; 76, с. 22; 91, с. 24–28; 129; 202, с. 175]. Т. Кияк виявив, що починаючи від 30-х рр. в українських терміносистемах значно зросла кількість невдалих калькувань, відбувся штучний відхід від усталених зразків європейських мов,

з'явилися пропуски у терміносистемах, виникли «терміни-монстри» тощо [76, с. 22].

Нагадаємо, що восени 1928 року, у зв'язку зі зміною політичної ситуації, починається реорганізація ІУНМ. У березні 1930 року цю установу ліквідовано, а на її основі утворено науково-дослідний Інститут мовознавства. Одночасно починають репресії проти членів ІУНМ, а їхню роботу безапеляційно критикують. А. Хвиля закликає створити комісію, щоб переглянути роботу науковців 20-х рр. [197, с. 143]. Результатом її діяльності є «Резолюція комісії НКО на доповідь А. Хвилі «Націоналістична небезпека на мовному фронті і боротьба проти неї» (1933) та «Резолюція комісії НКО в справі перевірки роботи на мовному фронті в питаннях термінології» (1933), у яких роботу ІУНМ визнано буржуазно-націоналістичною, шкідницькою й контрреволюційною. Також ухвалено низку заборонних термінологічних бюлетенів, наприклад, «Проти націоналізму в математичній термінології» (1934), «Ліквідувати націоналістичне шкідництво в радянській фізичній термінології», «Викорінити націоналізм у виробничій термінології» (1935).

Критики зазнали укладачі РУС/1924–1933. Їх звинувачують у «штучному вигадуванні слів нацдемівського типу, тенденційному підбиранні українських слів і цитатного матеріалу, де відбивається ідеологія ворожих радянській країні класів» [151, с. 145]. Це спричинило до того, що тривалий час словник залишався маловідомим широкому колу користувачів, а в мовознавчих дослідженнях його аналізують у негативному ключі. Серед його хиб невинувато називають архаїзацію української мови, надмірне вживання діалектизмів, цитатний матеріал шовіністичного й політичного змісту, уникання слів, спільних з російською мовою [41, с. 177]. На нашу думку, увага до питомої лексики є перевагою РУС/1924–1933, що дає можливість збагатити сучасну українську мову загалом, і наукову зокрема.

Проаналізуємо окремі дієслівні терміни, вилучені з ужитку в 30-х рр. ХХ ст. Замість термінів *лютувати, смокувати, помпувати, пристосовувати,*

застосовувати у термінологічних бюлетенях запропоновано використовувати дієслова та дієслівні словосполучення *паяти, качати насосом, пристособляти, прикладати*, що за формою подібні до російських слів *паять, качать насосом, пристособляют, прикладывают* [66, с. 238; 151, с. 145]. Відповідні зміни стосувалися й дієслівних термінів, і похідних від них іменників та дієприкметників. Наведемо кілька прикладів: окрім дієслова *паяти*, уживаними в словниках 30-х – 80-х рр. ХХ ст. стали слова *паяльник, паяльщик*. Натомість у РУСТТ/1928 на позначення інструменту для лютування вжито терміни *лютник, лютівник*, а особи за професією – *лютар*. Ще одним прикладом заміни українського слова на російську кальку є словосполучення з прикметником *прикладний*: *прикладна лінгвістика, прикладна наука* тощо. Термінознавці 20-х рр. замість дієслова *прикладати* та похідних від нього лексем уживали термін *застосовувати, застосовний*. Російська калька набуває поширення лише з 30-х рр. ХХ ст., тому актуальною видається пропозиція Програмного комітету конференції СловоСвіт 2004 замість терміноелемента *прикладний* уживати *застосовний*, наприклад, *застосовне мовознавство, застосовна математика, застосовні дослідження*.

Трансформації відбулися й на словотвірному рівні. Наприклад, продуктивності набув дієслівний суфікс *-ир- (-ір-)* у словах чужомовного походження: *маркірувати, драпірувати, дезертирувати*, що не характерно для термінології 20-х рр. ХХ ст. Пор.: *абонувати/ забонувати, маркувати/ замаркувати, драпувати/ задрапувати, акліматизувати, амальгамувати, анестезувати, гальванізувати, дезертувати, геометрувати*. Тенденції 20-х рр. ХХ ст. відповідають сучасним уявленням про цю групу слів, за якими чужомовні дієслова втрачають суфікс *-ир- (-ір-)* за винятком випадків, де афікс уживають для усунення омонімії: *полірувати* (бо є *полювати*), *буксирувати* (бо є *буксувати*) [36, с. 21; 194, с. 36]. Натомість для російської мови характерно запозичувати слова разом з афіксами: *абонировать,*

маркировать, драпировать, аклиматизировать, гальванизировать, дезертировать, геометризировать. З огляду на це зростання кількості слів з афіксом *-ур- (-ір-)* у словниках 30-х – 80-х рр. ХХ ст. можна пояснити впливом російської мови. На нашу думку, окрім того, що такий спосіб запозичування не властивий українській мові, уживання суфікса *-ур- (-ір-)* не відповідає вимогам до терміна. Відомо, що під час термінотворення перевагу варто надавати словотворчим морфемам, які мають прозору семантику та дають змогу пов'язати нове слово з іншими членами відповідного класифікаційного ряду [50, с. 95]. Суфікс *-ур- (-ір-)*, який у більшості випадків не додає до слова нового значення та робить термін довшим, не задовольняє цих вимог.

У лексикографії 30-х – 80-х рр. зростає кількість інтернаціональних термінів порівняно з попереднім періодом. Це явище можна пояснити по-різному. З одного боку, через швидкий темп розвитку науки й техніки науковці не встигають швидко дібрати питомі відповідники до всіх чужомовних термінів, тому послуговуються інтернаціональною термінологією. З іншого – у «Резолюції Комісії НКО для перевірки роботи на мовному фронті в питаннях термінології» (1934) й термінологічних бюлетенях містяться настанови під час термінотворення надавати перевагу інтернаціональним словам, що за формою подібні до російських відповідників [51, с. 222; 66, с. 239; 151, с. 143-148]. Наприклад, у бюлетені «Проти націоналізму в математичній термінології» (1934) лексикографів 20-х рр. звинувачують у тому, що вони «скерували шкідницьку роботу на відрив української наукової термінології, вживаної в усіх культурних мовах, від термінології інтернаціональної» [51, с. 222].

Зіставили матеріал зі словників двох періодів і виявили, що низку питомих термінів, зафіксованих у лексикографічних працях 20-х рр. ХХ ст., у словниках 30-х – 80-х рр. ХХ ст. заступили інтернаціоналізми. Пор.: у словниках 30-х – 80-х рр. до російських термінів *апеллировать,*

градуировать, стабилизировать, фиксировать як відповідники зафіксовано лише інтернаціональні лексеми *апелювати, градуювати, стабілізувати, фіксувати*. У словниках 20-х рр. поряд з інтернаціоналізмами вказано питомі відповідники *оскаржувати/ оскаржити, поділкувати, усталювати, закріплювати*.

У словниках 30-х – 80-х рр. ХХ ст. значно звузилася синонімія, що закономірно, бо з часом термінологія усталилася й у синонімічному ряду певний термін витіснив інші, менш вживані, лексеми. Наприклад, дієслово *нартучувати/ нартутити* набуло поширення замість словосполучки *натирати/ натерти живим сріблом*. Термін *живе срібло* має асоціації з іншим хімічним елементом – *сріблом* чи, за міжнародною номенклатурою, *аргентумом*, що для термінології небажано. Показово: на сучасному етапі М. Ганіткевич пропонує стандартувати назву *ртуть*, від якої походить дієслово, а як дозволений синонім використовувати інтернаціоналізм *меркурій* [31, с. 170]. Натомість словосполучку *живе срібло* дослідниця не згадує.

У термінологічних словниках 20-х рр. ХХ ст. зафіксовано такі відповідники до російського терміна *двигать*: *рухати, двигати, рушати, порушити*, серед яких рекомендованим до вжитку є термін *рухати*. У словниках 30-х – 80-х рр. ХХ ст. перевагу надано одному дієслову – *рухати*, тобто усталився термін, який термінознавці 20-х рр. ХХ ст. запропонували як найвдаліший.

Зниження синонімії у термінологічних словниках 30-х – 80-х рр. ХХ ст. також пов'язано з настановами термінологічних бюлетенів, у яких засуджено практику вказувати в словнику кілька українських відповідників до російського терміна. У «Фізичному термінологічному бюлетені» (1935) небезпідставно зазначено, що синонімія ускладнює випрацювання чітких термінологічних норм [66, с. 245]. Проте 20-і рр. – це період становлення та узгодження терміносистем, а на етапі, коли ще не відбулася уніфікація

термінів, синонімії уникнути важко. Мова сама регулює вибір одного терміна з синонімічних пар. Нагадаємо, що лексикографи 20-х рр. термінологічні словники називали «проектами». Коли терміносистеми усталяться, було заплановано видати прескриптивні словники. Настанови термінологічних бюлетенів, у яких до вжитку рекомендували не ті терміни, що були найуживанішими, а ті, що за формою подібні до російських, завадили планам термінознавців 20-х рр. Показово, що низку синонімічних термінів було вилучено безпідставно, оскільки вони не були абсолютними синонімами й уточнювали перебіг дії. Пор.: у лексикографічних працях 30-х – 80-х рр. ХХ ст. до російських термінів указано такі українські відповідники: *градуировать/ поградуировать* – *градувати/ зградувати*; *заполнть/ заполнить* – *заповнити/ заповнити*; *направляют/ направить* – *направляти/ направити*, *напрямят/ направити*, *спрямовувати/ спрямувати*. У словниках 20-х рр. ХХ ст. для російських слів запропоновано такий переклад: *градуировать* – *градувати, градувати, поділкувати*; *заполнть/ заполнить* – *заповняти/ заповнити, (про шпарини) шпарувати, зашпаровувати/ зашпарувати, (про конструкцію) закидати/ закидати*; *направляют/ направить* – *напрямяти/ напрямити, скеровувати/ скерувати, (про телескоп) направляти/ направити*.

Проте укладачі словників 30-х – 80-х рр. ХХ ст. не завжди уникали синонімії в термінології. Натрапили на синонімічні пари, у яких одним із синонімів поряд з питомим терміном виступає російська калька, яку не вказано в словниках попереднього періоду. Наприклад, у словниках 20-х рр. ХХ ст. до таких російських слів запропоновано один відповідник: *открывают/ открыть (изобретать)* – *винаходити/ винайти*; *паять* – *лютувати*. У лексикографічних працях 30-х – 80-х рр. ХХ ст. вказано два терміни, один з яких дублює російське слово: *открывают/ открыть (сделать открытие)* – *відкривати/ відкрити, винаходити/ винайти*; *паять* – *паяти, лютувати*. Крім того, російську кальку вжито переважно на першому

місці, а, отже, саме цей термін і є рекомендованим до вжитку. З одного боку, шляхом усунення синонімії було вилучено низку питомих термінів й запроваджено терміни, спільні з російської мовою. З іншого – в словниках, укладених після 30-х рр., поряд з питомими термінами фіксують кальки російської мови, яким завдяки першій позиції в словниковій статті надають перевагу. У такий спосіб відбувається усунення особливостей української термінології та її зближення з російською мовою.

Отже, формування галузевих терміносистем 30-х – 80-х рр. XX ст. було зорієнтовано на російську мовну традицію, тому цей аспект вважаємо провідним під час вивчення особливостей префіксального дієслівного термінотворення. У такий спосіб вдасться виявити словотвірні кальки російської мови та надати рекомендації щодо засад творення новітніх дієслівних термінів.

3.1.3. Термінологічна діяльність у 90-х рр. XX ст. – поч. XXI ст.

Оцінити результати термінотворчої роботи сучасного періоду можна з плином часу, проте вже зараз помітні певні тенденції. Л. Боярова звертає увагу на якісні відмінності між термінологією початку 90-х рр. та кінця XX – початку XXI ст.:

1. Початок 90-х рр. XX ст. пов'язано з малопомітним оновленням термінології згідно з вимогами української мови. Низка словників, опублікованих у цей час, але укладених ще за часів Радянського Союзу, загальмувала поширення національних мовних одиниць у спілкуванні спеціалістів і не відповідала мовній політиці незалежної України.

2. Наприкінці XX – початку XXI ст. значно зменшилась кількість варіантних та синонімічних термінологічних одиниць завдяки усуненню невиправданих кальок російської мови та переваги автохтонних термінів [18, с. 223–233].

Актуальною видається пропозиція Л. Боярової щодо мовного планування в термінології, де важливу роль відведено загальномовним та термінологічним словникам. Усталеним є підхід, за яким фахова усна мова та наукова література є основою для укладання словникового реєстру. Проте в українських реаліях лексикографи не завжди можуть орієнтуватися на вжиток, бо до мови українців потрапила значна кількість скалькованих термінів, які порушують системність мови. Словникарям варто послуговуватися рекомендаціями щодо унормовування сучасних термінологічних систем, що їх виробили термінознавці після здобуття Україною незалежності [18, с. 223–233]. Отже, на часі залишається питання про вироблення засад використання термінів, а також їхніх засобів творення з урахуванням усіх чинників, що впливали на становлення української термінології.

На сучасному етапі до вжитку повертаються терміни, вилучені чи обмежені у використанні протягом 30-х – 80-х рр. ХХ ст. Наприклад, в УАНРСФЛ/1996, РУСТЛ/2004, АУСМК/2010, АУАСНМ/2010 замість терміносполуки *качати насосом* вжито термін *помпувати*, замість *відливати/відлити з металу* – *вилити/вилити з металу*, замість *маркірувати* – *маркувати*, замість *закупорювати/закупорити судини* – *заснічувати/заснітити судини*.

Виявлено також поступове усування невиправданих словотвірних кальок російської мови, що можна простежити на прикладі синонімічних сполук префіксів *зне-* та *обез-*, які позначають дію, скеровану позбавити об'єкт певних властивостей. Продуктивність цих утворень у сучасному термінотворенні неоднакова: сполука префіксів *зне-* дещо уживаніша за *обез-*, але така ситуація притаманна не всім періодам. Наприкінці ХІХ ст. – 20-х рр. ХХ ст. на позначення дії, скерованої позбавити об'єкт певних властивостей, використовували переважно префікс *зне-* (86,67%): *знечлювати, зневоднювати/зневоднити, знежирювати/знежирити,*

знепліднювати/ знепліднити, знепорошувати/ знепорошити. У словниках цього періоду зафіксовано лише поодинокі приклади дієслів з **обез-**: *обеззброювати/ обеззброїти, обезбарвлювати.*

Від початку 30-х рр., коли відбувається згортання політики українізації та зростає русифікаторський вплив з боку тоталітарної держави, кількість термінів, утворених за допомогою **зне-**, значно знижується (53,49%), а продуктивність **обез-**, що за формою подібний до російського **обез-** (**обес-**), зростає (46,51%). Лексеми з **обез-** часто вживають як синоніми до дієслів зі сполукою префіксів **зне-**: *знецукрювати/ знецукрити – обезцукрювати/ обезцукрити, знезаражувати/ знезаразити – обеззаражувати/ обеззаразити, знелісити – обезлісити.* Збільшення продуктивності префікса **обез-** пов'язуємо з мовною політикою Радянського Союзу. Як відомо з термінологічних бюлетенів, основним звинуваченням до термінознавців 20-х рр. ХХ ст. було відмежовування української мови від російської [20, с. 249–254; 51, с. 219–243; 66, с. 234–249]. Серед іншого у відповідних документах йдеться про надмірне вживання дієслів з префіксами **зне-** для перекладу російських лексем з **обез-** (**обес-**). Показово, що П. Горецький, який виступив з критикою засад термінотворення 20-х рр. ХХ ст., не наводить переконливих лінгвістичних фактів на користь сполуки префіксів **обез-** й радить використовувати відповідний тип термінотворення з огляду на його подібність до російської мови, тобто критика мовознавця ґрунтується не на лінгвістичних засадах, а зумовлена позамовними факторами [199, с. 156].

Із 90-х рр. ХХ ст. після здобуття Україною незалежності спостерігаємо зростання продуктивності словотвірного типу з префіксом **зне-**, що становить 66,67%: *зневуглецьовувати/ зневуглецювати, знесірчувати/ знесірчити, знесолювати/ знесолити, знеструмлювати/ знеструмити.* На нашу думку, однією з причин цього явища є поступове зниження невинного зовнішнього впливу, завдяки чому уможливився розвиток мовної системи за її внутрішніми законами. Перевагою застосування сполуки префіксів **зне-** у

сучасному термінотворенні вважаємо не лише її продуктивність, але й можливість віддзеркалити специфіку української мови. Крім того, використання питомих термінів і засобів їхнього творення сприяє інтелектуалізації національної мови.

Наші спостереження щодо дієслівних термінів підтверджують результати дослідження Н. Клименко, Є. Карпіловської, Л. Кислюк, висловлені в монографії «Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі». На сучасному етапі спостерігаємо усунення деформації науково-технічного стилю, спричиненої тривалою русифікацією, відбуваються зміни в лексичній та словотвірній нормі сучасної української літературної мови, до активного вжитку повертаються питомі словотвірні типи, нові способи адаптувати запозичення [80, с. 6].

Оновленню терміносистем сприяє повернення та критичне осмислення спадщини термінознавців 20-х рр. ХХ ст. Завдяки перевиданню низки термінологічних словників, який здійснив Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, вдалося поширити лексикографічний доробок ІУНМ серед спеціалістів. На сучасному етапі, порівняно з попереднім, більше уваги приділено РУС/1924–1933. У 2007 році у видавництві «К.І.С.» було сформовано електронну версію РУС/1924–1933 й надано вільний доступ до неї в Інтернеті [156]. Погоджуємося з Є. Карпіловською та О. Кочергою, що словник досі залишається найґрунтовнішою працею, що містить питому українську лексику, взірцеві словотвірні моделі, мовні конструкції та усталені вислови, зразки запозичування слів та їх адаптування до системи української мови. Отже, він може стати надійним джерелом поповнення сучасної української термінології новою лексикою і словотвірними типами [72, с. 110–115].

Однак попри позитивні зрушення в сучасних словниках усе ще зафіксовано багато лексичних і словотвірних кальок російської мови, наприклад, *буравити, паяти, качати насосом, закупорювати/ закупорити*.

Результати нашого дослідження відповідають спостереженням Л. Боярової, що такі лексеми переважають у словниках, опублікованих на початку 90-х рр., що їх укладено за радянських часів [18, с. 223–233].

Неоднорідність матеріалу в словниках різних типів призводить до синонімії та розхитування норми в термінології, що загалом є явищем небажаним. У сучасній ситуації, коли на українську мову тривалий час впливала інша мовна система, варто переосмислити старі та сформувані нові підходи до термінотворення. На нашу думку, зіставлення термінів та типів їхнього творення, зафіксованих у словниках різних періодів, дасть змогу виявити засади розвитку терміносистем різних галузей знань та усунути терміни й словотворчі морфеми, накинута мові штучно. Цими настановами керуємося під час дослідження типів префіксального дієслівного термінотворення власне-термінів і консубстанційних термінів.

3.2. Префіксальні типи формотворення й словотворення власне-термінів

3.2.1. Загальна характеристика твірних дієслівних основ власне-термінів

Більшість дієслівних власне-термінів, як уже зазначали, мають чужомовне походження й часто належать до інтернаціоналізмів. Наприклад, *декалувати, логарифмувати, армувати, баластувати, полімеризувати, пептизувати, інтерполювати, дифрагувати, інсталювати, компостувати, демпфувати, гібридизувати, гальванізувати*. Значно менше виявили питомих термінів: *опріснювати, осіменяти/осіменіти, скраплювати*.

Серед дієслівних власне-термінів переважають одиниці, твірні основи яких позначають конкретну фізичну дію. Позаяк відповідний клас слів досить продуктивний у термінотворенні, задля повноти опису доцільно виокремити його лексико-семантичні групи:

1) створення чи виготовлення об'єкта: *фальцювати, компонувати, модулювати, герметизувати, гібридизувати, генерувати, мікрофільмувати, амідувати;*

2) руйнування: *зейгерувати, екстрагувати, сепарувати, центрифугувати, дезінтегрувати, інвертувати, анатомувати, диспергувати;*

3) покриття об'єкта матеріалом чи речовиною: *вуглецювати, адсорбувати, мінералізувати, оксигенувати, озонувати, азотувати, борувати, панцерувати;*

4) додавання чи введення до об'єкта речовини (матеріалу): *ацетилювати, легувати, металювати, амінувати, армувати;*

5) звільнення об'єкта від речовини (матеріалу): *вакуумувати, десорбувати, десульфувати, дистилювати, рафінувати;*

6) перетворення об'єкта: *компостувати, модифікувати, сублимувати, імун(із)увати, машинізувати, механізувати, мілітаризувати, муніципалізувати, назалізувати;*

7) визначення певного числа чи величини: *інтерполювати, логарифмувати, калібрувати, еталонувати.*

Найпоширенішими виявилися дієслівні основи зі значенням «перетворення об'єкта», «додавання чи введення до об'єкта речовини (матеріалу)», «створення чи виготовлення об'єкта». Натомість виявлено значно менше термінів, що позначають «покриття об'єкта матеріалом чи речовиною» та «визначення певного числа чи величини».

У словниках кін. XIX – поч. XXI ст. спостережено значно менше дієслівних власне-термінів, що належать до інших груп дієслів. Зокрема, небагато лексем указують на рух чи переміщення об'єкта: *імпортувати, дрейфувати, лавірувати, дифрагувати, дифундувати, іммігрувати*. Майже не натрапили на власне-терміни з семантикою звучання, мовлення, опису психічного чи фізичного стану людини, трудової та побутової діяльності,

становлення якісної ознаки. Ці значення виражено переважно за допомогою консубстанційних термінів, наприклад, *звучати, дзвонити, благовістити* (звучання), *призвати* (мовлення), *паралізувати, гіпнотизувати* (психічний чи фізичний стан людини), *майструвати, маршувати, мережити, коновалити, кравцювати* (трудова та побутова діяльність людини), *сохнути, гнити, трухлявіти, важчати, міліти* (становлення якісної ознаки).

Для власне-термінів усіх семантичних класів найпродуктивнішими є префікси *з-, за-, по-*, натомість *ви-, від-, о-, про-, пере-* – малопродуктивні. Зауважили, що власне-терміни, більшість з яких є запозиченнями, сполучаються з обмеженою кількістю префіксів, що часто виконують не словотвірну, а граматичну функцію, наприклад, *зсинтезувати, зсублімувати, поанодувати, понікелювати, прологарифмувати*. Така особливість чужомовних власне-термінів може свідчити про те, що відповідні термінологічні одиниці повністю не пристосувалися до системи української мови та їхній словотвірний потенціал нижчий порівняно з термінами питомого походження.

Таблиця 3.1

Продуктивність префіксального видотворення власне-термінів, %

Ви-	Від-	З-	За-	На-	О-	Пере-	Про-	По-
2,2	1,5	47,3	16,8	3,7	2	1,1	10,2	15

Найпродуктивнішим засобом творення форм доконаного виду дієслів є префікс *з-* (див. табл. 3.1), що може сполучатися з усіма дієслівними основами не залежно від їхньої семантики. Наприклад, *змодулювати, змікрофільмувати, зметилювати, зліквідувати, земульгувати, звакумувати, згібридизувати, здесульфувати, земулювати, змерсерувати*.

Досить поширений як засіб видотворення префікс *по-*, який переважає в термінах, що позначають конкретну фізичну дію: *поозонувати, поіонізувати, поармувати, поамінувати, поамідувати, побронзувати,*

поваксувати, посинтезувати. Однак на цей префікс не натрапили в словах, що вказують на руйнування об'єкта чи його звільнення від речовини (матеріалу).

Префікс *за-* у формотворчій функції часто вживаний у дієслівних власне-термінах, твірні основи яких мають семантику «створення чи виготовлення об'єкта» (*застереотипувати, зафальцьовувати/ зафальцювати, зашпунтувати*), «покриття об'єкта матеріалом чи речовиною» (*закапсулювати, запанцирувати, забрукувати*), «додавання чи введення до об'єкта речовини (матеріалу)» (*заімплантувати, забаластовувати, запилкувати*), «перетворення об'єкта» (*захроматизувати, закомпостувати, закононізувати*).

Дієслова, що належать до семантичних груп «покрити об'єкт матеріалом чи речовиною», «додати чи ввести до об'єкта речовину (матеріал)» та «перетворити об'єкт» сполучаються з префіксом *на-*: *науглецювати, нагумувати, наамальгамувати, налевкасити, насіркувати*. Переважну більшість таких слів у словниках визначено як форми доконаного виду до безпрефіксних дієслів. Наприклад, у РУС/1924 – 1933: «**ть, насерить** – сіркувати, насіркувати що», «**Прорезинивать, прорезинить** – гумувати, нагумувати»; у РУСТТ/1928 «**Обуглероживать, обуглеродить** – вуглецювати, науглецювати».

У дієсловах зі значенням створення чи виготовлення об'єкта префікс *на-* може виражати достатній вияв дії, як у слові *накоксувати*. Пор.: «**Накоксовать** – накоксувати (кам'яного вугілля)». Серед власне-термінів таких одиниць небагато, але ця морфема досить уживана в консубстанційних термінах, як-от: *назбивати плотів, нафарбовувати/ нафарбувати, намелювати/ намолоти, намивати/ намити, наминати/ нам'яти (чого), намірювати/ наміряти, намішувати/ намісити*.

Зауважили небагато дієслівних власне-термінів з префіксом *про-*. На матеріалі сучасних словників спостережено, що ця морфема сполучається з

твірними основами, які указують на дію, скеровану визначити певне число чи величину: *прологарифмувати*, *проінтерполювати*, *прокалібрувати*. Натомість у РУС/1924–1933 видові форми з цим афіксом представлено одиничними прикладами. Малопоширеним префікс *про-* виявився у словах зі значенням «пошкодити об'єкт» та «покрити чи просякнути об'єкт речовиною (матеріалом)»: *проанатомувати*, *провальцювати*, *пропарафінувати*, *прогумувати*.

Непродуктивними для творення форм доконаного виду є префікси *ви-*, *від-*, *о-*. Для префікса *ви-* характерно сполучатися з основами зі значенням «звільнення об'єкта від речовини»: *виежектувати*, *виекстрагувати*, *виелімінувати*. Виявили небагато дієслівних власне-термінів з деструктивною семантикою, що позначають поділ об'єкта на частини та взаємодіють з префіксом *від-*: *відсепарувати*, *відцентригувати*. Рідко вживаним є префікс *о-*, який сполучається з лексемами, що позначають покриття об'єкта речовиною чи матеріалом: *оцинкувати*, *освинцювати*.

Продуктивність префіксів для формотворення власне-термінів відповідає тенденціям загальнолітературної мови. Найуживанішими є префікси *з-* та *по-*, що є основними засобами творення відповідників доконаного виду [26, с. 228]. Серед дієслівних власне-термінів, зафіксованих у словниках кін. XIX – поч. XXI ст., не зауважили типи формотворення з префіксами *в-*, *до-*, *над-*, *при-*, які майже не використовують під час перфективації.

Деякі префікси, що виконують формотворчу функцію, мають варіантне вживання: *заїмпортувати* – *зімпортувати*; *заармувати* – *поармувати*; *оцинкувати* – *поцинкувати*; *злогарифмувати* – *прологарифмувати*. Більшість наведених пар зафіксовано в сучасних словниках, і варіантність пояснюємо неусталеністю окремих засобів перфективації. На нашу думку, із часом, якщо мова надалі розвиватиметься природним шляхом, найвдаліший варіант набуде поширення в мовній практиці й витіснить менш вдалий афікс. Однак

ця заувага стосується не всіх пар. Наприклад, префікс *о-* в слові *оцінювати*, вживаному в словниках 30-х – 80-х рр. і сучасних, вважаємо калькою російської мови. Лексикографи кін. XIX – поч. XX ст. у цьому випадку переважно використовували форму *поцінювати*. Ці типи формотворення докладніше проаналізуємо в наступному розділі, в якому досліджено формотворення й словотворення консубстанційних термінів (див. підрозділ 4.2).

Отже, більшість власне-термінів – це чужомовні дієслова, у яких префікс зазвичай виконує формотворчу функцію й змінює вид безпрефіксного дієслова на доконаний. Значно менше виявлено прикладів префіксального словотворення, коли афікси додають до слова нове лексичне значення. З огляду на таку специфіку чужомовних власне-термінів, доцільно дослідити префіксальні типи видотворення й словотворення. У такий спосіб спробуємо розмежувати обидва явища та виявити основні тенденції кожного з них.

3.2.2. Префіксальні типи видотворення власне-термінів

Типи видотворення з префіксом *ви-*

Префікс *ви-* малопродуктивний для словотворення власне-термінів і, насамперед, виконує граматичну функцію, наприклад, *виелюювати*, *виелімінувати*, *виекстрагувати*, *виежектувати*. Префіксальні терміни цього дієслівного ряду об'єднують тлумачення «суб'єкт відокремив певні речовини із суміші». Модель керування передбачає вказівку на суб'єкт, виражений іменником у формі називного відмінка, та об'єкт – іменник у формі знахідного відмінка.

У словниках кін. XIX – 20-х рр. XX ст. префікс *ви-* набув значного поширення у формотворенні консубстанційних термінів, що докладніше проаналізуємо в наступному розділі (див. підрозділ 4.2). Щодо власне-термінів, то форми доконаного виду з відповідним префіксом переважають у

словниках сучасного періоду. Натомість у словниках кін. ХІХ ст. – 20-х рр. ХХ ст., зокрема й РУС/1924–1933, майже не зафіксовано форм доконаного виду з цим афіксом.

Типи видотворення з префіксом з-

Префікс *з-* у всі періоди залишається найпродуктивнішим засобом творення форм доконаного виду власне-термінів. Показово, що ця морфема може сполучатися з різними за семантикою дієслівними основами, що свідчить про високий ступінь формалізації цього префікса. Розглянемо типи формотворення з цим префіксом докладніше.

Досить поширеними є дієслова з префіксом *з-*, що мають тлумачення «суб'єкт змінив стан чи властивості об'єкта», як у словах *звокалізувати, змеханізувати, змілітаризувати, знаціоналізувати, здемобілізувати, здемократизувати, здеморалізувати, зіндустріалізувати, зінтернаціоналізувати, злабіялізувати, змодернізувати, змонополізувати, зназалізувати, зреформувати, сканалізувати, сконвеєризувати, спопуляризувати*. Безпрефіксні основи цього типу формотворення позначають зміну психічного стану (*деморалізувати, націоналізувати*), акустичних властивостей (*вокалізувати, лабіалізувати, назалізувати*), політичного, суспільного чи економічного устрою (*індустріалізувати, реформувати, монополізувати*). Модель керування дієслів з префіксом *з-* містить суб'єкт (іменник у називному відмінку) та об'єкт (іменник у знахідному відмінку).

Префікс *з-* менш уживаний у власне-термінах зі значенням «суб'єкт додав речовину, названу в твірній основі, до об'єкта»: *злегувати, зметалізувати, змінералізувати, зіонізувати, зоксегенувати, зметилювати*. Як і у попередньому випадку, модель керування відповідних лексем охоплює суб'єкт дії – іменник у називаному відмінку, та об'єкт дії – іменник у знахідному відмінку. Зокрема, таку схему вказано в РУС/1924–1933, де

об'єкт дії описано за допомогою займенника *що*, наприклад: «**Ионизировать** – іонізувати, *сов.* зіонізувати *що*» [156, с. 748].

Окрему групу становлять дієслова з префіксом *з-*, що називають дію, яку можна описати за допомогою тлумачення «суб'єкт створив об'єкт»: *згібридизувати, згенерувати, змікрофільмувати, зсинтезувати, зілюструвати, скомпіювати*. Модель керування таких власне-термінів потребує вказівки на суб'єкт дії, виражений іменником у називному відмінку, та об'єкт, висловлений іменником у знахідному відмінку. Зазвичай об'єкт позначає новий предмет чи явище, що його було створено внаслідок діяльності, названій у твірній основі.

Маловживаний префікс *з-* для видотворення дієслівних власне-термінів, що мають тлумачення «суб'єкт видалив з об'єкта що-небудь»: *звакуумувати, здесульфувати*. Відповідну морфему ріко вживають з термінами зі значенням: «суб'єкт зруйнував, пошкодив чи розділив об'єкт на частини». Наприклад, *здеінтегрувати, зліквідувати, зрекуперувати*. Обидві групи дієслів мають однакові синтагматичні властивості, що їх можна описати за допомогою такої моделі керування: суб'єкт – іменник у називному відмінку та об'єкт – іменник у знахідному відмінку.

Отже, найпродуктивнішим як засіб формотворення префікс *з-* є для дієслівних власне-термінів, що називають зміну стану чи властивостей об'єкта. Менше відповідників доконаного виду, утворених за допомогою відповідної морфемі, виявили в словах з такими значеннями: «додати до об'єкта що-небудь», «створити об'єкт», «видалити з об'єкта що-небудь», «зруйнувати, пошкодити чи розділити об'єкт на частини».

Типи видотворення з префіксом *за-*

У РУС/1924–1933 та інших словниках дієслова з префіксом *за-*, у яких він виконує формотворчу функцію, є досить поширеними. Наші спостереження щодо власне-термінів відповідають результатам дослідження С. Соколової, здійсненому на матеріалі «Словника української мови» (1970 –

1980): цей префікс має значний потенціал для творення форм доконаного виду дієслів чужомовного походження. Специфіка *за-* виявляється в тому, що він має найбільший, порівняно з іншими, ступінь «аспектуалізації» значення та поряд з префіксом *з-* виконує видотворчу функцію для дієслів із чужомовними коренями [182, с. 215]. Отже, тенденції функціонування префікса *за-* у власне-термінах підпорядковані загальнономовним властивостям відповідної морфеми.

Засобом видотворення префікс *за-* виступає в дієсловах, значення яких можна описати за допомогою такого тлумачення «суб'єкт покрив об'єкт певним матеріалом»: *заадсорбувати, закапсулювати, забаластувати, забронювати, задрапувати, запанцерувати*. Модель керування таких дієслів містить вказівку на суб'єкт (іменник у називному відмінку) та об'єкт (іменник у знахідному відмінку).

Окремі лексеми, утворені за названим типом формотворення, у словниках тлумачать по-різному. Відмінним є опис терміна *запанцерувати* в загальнономовному словнику РУС/1924–1933 та термінологічних словниках РУСТТ/1928 і РУСВТ/1928. Пор.: у РУС/1924–1933: «**Забронировать** – запанцерувати, забронювати» й у РУСТТ/1928 і РУСВТ/1928: «**Забронировывать, забронировать** – панцерувати, запанцерувати». У першому прикладі термін *запанцерувати* описано в окремій словниковій статті. У такий спосіб традиційно фіксують лексеми, у яких префікс має словотвірне значення. Якщо префіксальне слово є формою доконаного виду безпрефіксного дієслова, такі одиниці вказують в одній словниковій статті, як у словниках РУСТТ/1928 і РУСВТ/1928. Іще один подібний приклад стосується слів *бетонувати, забетонувати/ забетонувати*. У РУСТТ/1928 префіксальні лексеми указано в окремій словниковій статті: «**Забетонировать** – забетонувати, забетонувати» й «**Бетонировать** – бетонувати». У цьому випадку префікс *за-* також розглядають як словотворчу морфему. Обидва приклади свідчать про неусталеність засад опису

префіксальних дієслів у лексикографії. На нашу думку, префікс *за-* можна використовувати як засіб формотворення для дієслів *бронювати, панцерувати, бетонувати*, оскільки ці лексеми задовольняють указаний вище тип формотворення.

Варто зауважити, що в термінологічних словниках 20-х рр. ХХ ст. на позначення дії «зміцнити що-небудь для захисту від пострілів чи ударів, покривши певним матеріалом» вживали переважно слово *панцерувати*. Цю лексему зафіксовано в РУСТТ/1928, РУСВТ/1928. У загальномовному «Російсько-українському словнику» (1924-1933), щоб означити відповідну дію, міститься кілька слів: для перекладу російської словосполуки *обшивать судно броней* зазначено дієслово *панцерувати*, але для перекладу російських слів *бронировать, забронировать* указано терміни *бронювати, панцерувати* й *забронювати, запанцерувати*. У загальномовних РУС/1930, РУС/1969 як відповідники російського дієслова *бронировать* також указано лексеми *бронювати, панцерувати*. Натомість у РУС/2003 зафіксовано тільки лексему *бронювати*, тобто термін за формою подібний до російського слова з часом витіснив інший відповідник. У термінологічних словниках 90-х рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст. виявлено іншу тенденцію. У РУСВ/1995, РУНТС/1997 указано термін *панцерувати*, а у ВРУПС/2002 зазначено три лексеми *бронювати, панцерувати, панцирувати*, які вживають на позначення дії «зміцнити що-небудь». Коли йдеться про закріплення чого-небудь за ким-небудь укладачі ВРУПС/2002 пропонують використовувати слово *бронювати*. Вважаємо, щоб уникнути небажаної в термінології синонімії, варто розрізняти значення термінів *бронювати* й *панцерувати*. Перший термін вживати зі значенням «закріпити за ким-небудь що-небудь», а за допомогою другого – називати дію «зміцнити що-небудь для захисту від пострілів чи ударів, покривши певним матеріалом».

У формотворчій функції префікс *за-* виступає також в дієсловах, об'єднаних значенням «суб'єкт помістив об'єкт у що-небудь»:

заімплантувати, забуферизувати, затампонувати. Більшість твірних основ цього типу указують на конкретну фізичну дію. Майже не натрапили на власне-терміни зі значенням руху, що мають значення переміщення в межі чого-небудь. Виявили лише один такий приклад *заімпортувати*. У реченні відповідні лексеми зазвичай передбачають позиції суб'єкта, об'єкта й локатива. Однак у перекладних словниках недостатньо інформації, щоб докладно проаналізувати модель керування цих дієслів. Для цього варто простежити закономірності їхнього використання на матеріалі конкретних текстів, а тому питання про опис синтагматичних властивостей дієслівних власне-термінів потребує подальшого опрацювання.

Значення «додавати що-небудь до об'єкта» трансформовано в словах, які називають дію, пов'язану з внесенням інформації до чого-небудь. Відповідний словотвірний тип можна описати за допомогою тлумачення «суб'єкт зафіксував певну інформацію»: *заіматрикулювати (кого), закатологізувати, заквитати, запротоколювати*. Для окремих дієслів зауважили кілька способів творення доконаного виду. Наприклад, у РУС/1924–1933 доконану форму слова *імастрикулювати* утворено за допомогою префікса *з-* й *за-*, що вказує на неусталеність вживання окремих засобів видотворення. Модель керування лексем, об'єднаних словотвірним типом, містить указівку на суб'єкт, виражений іменником у називаному відмінку, та об'єкт – іменник у знахідному відмінку. Наприклад: «**Записувать, записать в протокол** – вписувати, вписати до протоколу, протоколювати, запротоколювати що» [156, с. 668]; «**Вносить внести в матрикул** – записувати, записати, вписувати, вписати в матрикул, (*имматрикулировать*) імастрикулювати, заімастрикулювати кого» [156, с. 1224]. Зауважимо, що позиція локатива, тобто джерела, до якого заносять дані, не заповнена, позаяк цю інформацію вказано у твірній основі, а відповідні дієслова можна розкласти на словосполуки: *заімастрикулювати* –

записати до матрикула; закатологізувати – завести до каталогу; запротоколювати – записати до протоколу.

Поряд з префіксом *з-* префікс *за-* використовують для творення доконаного виду дієслів, що називають дію скеровану на перетворення об'єкта. Цей тип формотворення об'єднує слова з тлумаченням «суб'єкт змінив властивості об'єкта»: *захроматизувати, закомпостувати, закононізувати*. Модель керування дієслів містить такі елементи: суб'єкт (іменник у називному відмінку) та об'єкт (іменник у знахідному відмінку).

Отже, префікс *за-* для творення доконаного виду власне-термінів є досить продуктивним, але префікс *з-* у цій функції більш уживаний. Префікс *за-* найчастіше використано для формотворення дієслів зі значенням «суб'єкт покрив об'єкт певним матеріалом». У лексемах із семантикою «суб'єкт помістив об'єкт у що-небудь», «суб'єкт зафіксував певну інформацію», «суб'єкт змінив властивості об'єкта» на відповідну морфему натрапили рідше. В окремих випадках спостережено паралельне використання префіксів *з-* й *за-*, що свідчить про неусталеність засобів творення форм доконаного виду.

Типи видотворення з префіксом *на-*

Префікс *на-* для формотворення дієслівних власне-термінів є малопродуктивним. Як уже зазначали, ця морфема часто змінює і видову форму, і словотвірне значення дієслова. Особливо складно відмежувати ті слова, у яких *на-* виконує лише формотворчу функцію від тих, де префікс позначає надмірний вияв дії. Для тлумачення значень таких слів керувалися прикладами й коментарями, зазначеними в словниках. Пор. приклади з РУС/1924–1933: «**Прорезинивать, прорезинить** – гумувати, нагумувати» і «**Накачивать, накачать, накачнуть** – 1) (*насосом*) помпувати що, напомповувати, напомпувати, насококовувати, насокувати, (*редко, рус.*) накачувати, накачати що, чого <...> [Машина помпує воду (Коцюб.). Напомпували (накачали) десять відер води (Київ)] <...>». У першому

прикладі слово *нагумувати* тлумачемо як форму доконаного виду до *гумувати*. Натомість ілюстрація, наведена в другому прикладі до термінів *напомповувати/напомпувати*, свідчить, що тут префікс **на-** позначає дистрибутивну дію. Зокрема, лексеми *напомпували (накачали)* керують іменником у родовому відмінку множини, вжитим з числівником.

Префікс **на-** уживають на позначення доконаного виду дієслів зі значенням «суб'єкт покрив об'єкт певним матеріалом чи речовиною»: *налевкасити, насіркувати, нагумувати, наамальгамувати*. Модель керування відповідних слів містить такі елементи: суб'єкт (іменник у називаному відмінку) та об'єкт дії (іменник у знахідному відмінку). Речовину чи матеріал, яким покрито об'єкт, названо в твірній основі: *левкасити – покривати левкасом; сіркувати – покривати сіркою; гумувати – покривати гумою; амальгамувати – покривати шаром амальгами*.

Дієслова *гумувати* й *амальгамувати* у СУМ/1970–80 мають кілька значень: «покривати об'єкт відповідним матеріалом» і «насичувати об'єкт речовиною чи змішувати речовину з чим-небудь». Якщо йдеться про дію, скеровану насичити об'єкт речовиною, для творення форми доконаного виду також вживають префікс **на-**. Семантику дієслів, об'єднаних цим малопродуктивним типом формотворення, описуємо за допомогою тлумачення «суб'єкт додав до об'єкта речовину, названу в твірній основі». Як у попередньому типі видотворення, модель керування містить суб'єкт та об'єкт дії. Перший виражено іменником у називному відмінку, а другий – іменником у знахідному відмінку.

У РУС/1924–1933 зафіксовано кілька слів зі значенням «суб'єкт створив об'єкт», де префікс **на-** виконує видотворчу функцію: *налітографувати, налітохромувати*. Модель керування відповідних слів містить позиції суб'єкта дії (іменник у називному відмінку) і об'єкта дії (іменник у знахідному відмінку). Описаний тип формотворення не був усталеним. Поряд з **на-** у цьому значенні автори словника вказують префікс

від-. Наприклад: «Літохромировать, -ся – літохромувати, -ся, (сов.) на[від]літохромувати <...>»; «Літографировать, -ся – , -ся, сов. на[від]літографувати <...>». Обидва префікси у цій функції малопродуктивні. **На-**, поєднуючись з основами, які називають дію, скеровану на творення об'єкта, зазвичай вказує на кількісне значення. Пор.: *наескізувати, накоксувати, напалювати/ напалити вугілля, надуванити, назбивати (назлучати) плотів*. Показово, що у СУМ/1970–80 термін *налітографувати* витлумачено в межах кількісної характеристики дії: «літографуючи, виготовити в якій-небудь кількості». Отже, тип видотворення з префіксом **на-**, що об'єднує слова зі значенням «суб'єкт створив об'єкт», залишається малопродуктивним у всі періоди й трапляється в обмеженій кількості прикладів. У цьому випадку **на-** виступає переважно як засіб словотворення.

Матеріал зі словників кін. XIX – поч. XXI ст. засвідчив, що префікс **від-** у формотворчій функції власне-термінів малопродуктивний, і уживання в РУС/1924–1933 цього засобу видотворення у словах *відлітографувати* та *відлітохромувати* становить одиничні випадки. Ці спостереження підтверджують результати дослідження О. Кочерги та Г. Ракшанової, які зауважили, що для префікса **від-** значення завершеної дії не характерне. У цій функції під впливом російського префікса **от-** він заступив інші українські префіксальні морфеми [94, с. 10–13].

Типи видотворення з префіксом **по-**

В українській мові префікс **по-** є одним з основних засобів творення форм доконаного виду до безпрефіксних дієслів [26, с. 228]. Це характерно і для видотворення власне-термінів. Однак під час уживання дієслів з префіксом **по-** варто зважати, що у сполучі з деякими словами ця морфема позначає достатній вияв дії. Наприклад, у РУС/1924–1933 терміни *поглянцувати, покаландрувати*, твірні основа яких указує на скерування дії на певній поверхні, вжито з коментарем «все», тобто йдеться про охоплення

дією усієї поверхні. Відповідні лексеми вивчаємо у межах префіксального словотворення.

Виявили випадки, коли у словниках по-різному потрактовано значення дієслів з префіксом *по-*. Пор.: у РУС/1924–1933 і РУСТТ/1928 граматичні властивості лексеми *поґрунтувати* описано по-різному. Укладачі РУС/1924–1933 слова *ґрунтувати* і *поґрунтувати* вказують у різних словникових статтях: «**Ґрунтовать** (у крас. и художн.) – ґрунтувати» і «**Поґрунтовать** – поґрунтувати». Зазвичай префіксальне слово вказують окремо, якщо префікс виконує словотвірну функцію. Натомість у РУСТТ/1928 натрапили на кілька способів опису терміна *ґрунтувати* і його форми доконаного виду. Російське слово *ґрунтовать* перекладено *ґрунтувати*, без вказівки на відповідник доконаного виду, а для перекладу російських лексем *обґрунтовывать/обґрунтовать* вжито термін *ґрунтувати* й форму доконаного виду *поґрунтувати*. У другому прикладі префіксальне дієслово виступає корелятом безпрефіксної лексичної одиниці, бо їх указано в одній словниковій статті. Отже, навіть у межах одного словника немає однозначності щодо видотворення власне-термінів, особливо питомих. Це іще раз доводить актуальність вивчення засад префіксального формотворення й словотворення власне-термінів і консубстанційних префіксів.

Найпродуктивніший тип формотворення з префіксом *по-* стосується власне-термінів зі значенням «суб'єкт покрив поверхню об'єкта речовиною чи матеріалом»: *поанодувати, поемалювати, покадміювати, поканіфолити, поламініувати, понікелювати, пофутерувати, поцинкувати, побронзувати, повоскувати, повоцити*. Модель керування префіксальних дієслів містить позиції суб'єкт дії (іменник у називному відмінку) і об'єкт дії (іменник у знахідному відмінку). Вказівка на матеріал, що ним покривають, тобто інструментальна синтаксема, зазвичай виражена факультативно, позаяк це вказано у твірній основі, що називає речовину, матеріал чи технологію, за

допомогою яких прокривають об'єкт. Пор.: *емалювати – покривати емаллю; кадміювати – покривати кадмієм; каніфолити – натирати каніфоллю; нікелювати – покривати нікелем.*

Функцію власне-видового префікса **по-** виконує в дієсловах з тлумаченням «суб'єкт насичив об'єкт чи його поверхню чим-небудь»: *поазотувати, поборувати, поіонізувати, поазонувати.* Відповідні слова характеризує така модель керування: суб'єкт, виражений іменником у формі називного відмінку, і об'єкт – іменник у формі знахідного відмінка. Позиція інструментальної синтаксеми для дієслів цього типу видотворення, як і у попередньому випадку, не характерна, оскільки ця інформація міститься у твірній основі дієслова: *азотувати – насичувати азотом; борувати – насичувати бором; йонізувати – насичувати йонами; азонувати – насичувати азоном.*

У словниках різних періодів виявили одиничні приклади, що їх не достатньо для опису типу видотворення. Наприклад, *побрушурувати*, де префікс **по-** поєднано з твірною основою, що називає дію, скеровану на творення чого-небудь; *поармувати*, де основа має семантику «вводити певний предмет до об'єкта».

Отже, префікс **по-** найпродуктивніший для видотворення власне-термінів з семантикою «суб'єкт покрив поверхню об'єкта речовиною чи матеріалом». Малоуживаний цей префікс у словах, що мають тлумачення «суб'єкт насичив об'єкт чи його поверхню чим-небудь». У інших випадках префікс **по-** вжито як засіб видотворення лише в одиничних прикладах.

Типи видотворення з префіксом *про-*

Незначну продуктивність під час творення відповідників доконаного виду власне-термінів має префікс **про-**. У цій функції його зазвичай вживають з лексемами, що мають значення «суб'єкт, застосувавши певні методи, визначив потрібну інформацію»: *прологарифмувати, прохронометрувати.* Модель керування дієслів цього типу містить такі

елементи: суб'єкт (іменник у називному відмінку) та об'єкт дії (іменник у знахідному відмінку).

Отже, найпродуктивнішими засобами видотворення власне-термінів є префікси *з-*, *за-*, *по-*, що відповідає загальномовним тенденціям. Найрідше для творення форм доконаного виду уживають *від-*, *про-*. Натрапили на варіантне уживання деяких префіксів, а саме: префікс *з-* і префікс *за-*, префікс *на-* і префікс *від-*, префікс *на-* і префікс *про-*, – що свідчить про неусталеність засобів формотворення. Також немає однозначності щодо розмежування функцій префіксів *на-* і *по-*. В одних словниках слова із цими морфемами тлумачать лише в межах формотворення, а в інших – відповідні афікси розглядають у межах словотворення. Уважаємо, що подальшого вивчення потребують властивості насамперед тих засобів видотворення, щодо яких немає усталеного погляду. Щоб ширше осмислити граматичні властивості таких префіксів, варто проаналізувати засади їхнього використання на матеріалі наукових текстів, де відповідні афікси вжито в контексті.

3.2.3. Префіксальні типи словотворення власне-термінів

Як уже зазначали, більшість власне-термінів, що мають чужомовне походження, мало адаптовані до системи української мови. Такі одиниці майже не беруть участь у префіксальному словотворенні. Натомість питомі або запозичені терміни можуть утворювати значну кількість префіксальних похідних. Наприклад, у словниках кін. XIX – 20-х рр. XX ст. зафіксовано такі префіксальні термінологічні одиниці з твірною основою *лютувати*: *залютовувати/ залютувати*, *відлютовувати/ відлютувати*, *долютовувати/ долютувати*, *налютовувати/ налютувати*, *надлютовувати/ надлютувати*, *облютовувати/ облютувати*, *перелютовувати/ перелютувати*, *полютувати*, *розлютовувати/ розлютувати*. Досить продуктивними під час словотворення були синонімічні дієслівні терміни *смокувати* та *помпувати*:

висмоковувати/ висмокувати, відсмоковувати/ відсмокувати, насмоковувати/ насмокувати, пересмоковувати/ пересмокувати; випомповувати/ випомпувати, напмповувати/ напмпувати, перепомповувати/ перепомпувати, помпувати, пропомпувати. Однак, нагадаємо, що у словниках, укладених після 30-х рр. ХХ ст., уживані твірні основи заступили кальки російської мови. Замість терміна *лютувати* поширення набула лексема *паяти*, а замість *смокувати* й *помпувати* – словосполучення *качати насосом*. Про те, що українські терміни було вилучено з ужитку штучно, свідчать зауваги, вказані у «Фізичному термінологічному бюлетені» (1935), де лексеми *лютувати, смокувати (насмоковувати/ насмокувати)* визначають штучними новотворами та закликають замінити ці слова на *паяти* й *накачувати/ накачати*, що подібні до російських *паять* й *накачивать/ накачать* [66, с. 238]. З огляду на це у термінологічних словниках 30-х – 80-х рр. ХХ ст. перевагу надано словам *паяти* та *качати насосом* й скальковані дієслівні основи заступили питомі одиниці в похідних лексемах. Пор.: *відпаяювати/ відпаяти, допаяювати/ допаяти, запаяювати/ запаяти, напаяювати/ напаяти, перепаяювати/ перепаяти, підпаяювати/ підпаяти, припаяювати/ припаяти.* У РУС/1969 збережено похідні з основами *лютувати, помпувати*, зокрема *напмповувати/ напмпувати, пропомповувати/ пропомпувати, перелютовувати/ перелютувати*, але такі лексеми вжито з ремарками «уст.» або «редко», тобто «застаріле» та «рідковживане». Так відповідні терміни було винесено за межі наукового вжитку. У сучасних словниках для перекладу російських слів *паять* і *качать насосом* переважно вжито кальки. Однак в окремих словниках (РУНТС/1997; УАНРСФЛ/1996; РУС/2003; АУАСНМ/2010) натрапляємо на дієслова, поширені в лексикографічних джерелах кін. ХІХ ст. – 20-х рр. ХХ ст., тобто спостерігаємо переосмислення спадщини попередніх етапів та орієнтування на здобутки термінознавців ІУНМ. Отже, під час дослідження префіксальних словотвірних типів варто зважати також на зміни, характерні для твірних

основ. У такий спосіб вдасться виявити небажані кальки російської мови, простежити їхній вплив на українське термінотворення й вказати можливі питомі відповідники, що зможуть задовольнити потреби сучасної наукової мови.

Виявлено низку одиничних префіксальних власне-термінів, яких недостатньо для опису словотвірного типу. Наприклад, власне-термін *переглянувати*, який у РУС/1924–33 потрактовано в межах двох значень: «суб'єкт здійснив дію щодо об'єкта повторно» і «суб'єкт здійснив надмірну дію щодо об'єкта»; *налавірувати*, що має тлумачення «суб'єкт скерував об'єкт до певної точки»; *полютувати* – «суб'єкт здійснив дію щодо усієї кількості об'єктів»; *прилютовувати/ прилютувати* – «суб'єкт приєднує/ приєднав об'єкт до певної поверхні»; *прикомандирувати* і *приординовувати* – «суб'єкт скерував об'єкт до місця призначення»; *розкиснювати/ розкиснити* – «суб'єкт здійснює/ здійснив дію протилежну попередній, унаслідок чого відбувається/ відбулася її нейтралізація». Дієслів, об'єднаних навколо вказаних значень, серед консубстанційних термінів більше. Пор.: значення «суб'єкт здійснює/ здійснив дію щодо об'єкта повторно» характерно для слів *перебілювати/ перебілити, перебудовувати/ перебудувати, переверстувати/ переверстати, переглядати справу в суді, переглянувати, перединати/ переднити, перезаставлювати й перезаставляти/ перезаставити (маєтність), перезолочувати/ перезолотити, переклеювати/ переклеїти, перековувати/ перекувати й перекути*; значення «суб'єкт здійснює/ здійснив надмірну дію щодо об'єкта» – *переводнювати, перегрівати/ перегріти, перегустішати/ перегустнути, перегушувати/ перегустити, перержавіти, переріджувати/ перерідити*; «суб'єкт скеровує/ скерував об'єкт до певної точки» – *накерувувати / накерувати апарат, направляти / направити корабель кермою і вітрилами, наступати / наступити, на штурмувати*; значення «суб'єкт приєднує/ приєднав об'єкт до певної поверхні» – *прибивати/*

прибити гвіздками, приварювати/ приварити, пригвинчувати й пригвинтовувати/ пригвинтити, пригвожджувати й пригвожджати/ пригвоздити, приклеювати/ приклеїти, прикріпляти/ прикріпити папір кнопками, прикручувати/ прикрутити; «суб'єкт скеровує/ скерував об'єкт до місця призначення» – приганяти й пригонити/ пригнати, призивати, приплавляти/ приплавити; «суб'єкт здійснює/ здійснив дію протилежну попередній, унаслідок чого відбувається/ відбулася її нейтралізація» – розшифровувати/ розшифрувати, розморозувати/ розморозити, розгальмувати, розтоплювати/ розтопити. Бачимо, що словотвірні типи малопродуктивні під час творення власне-термінів, досить поширені у префіксальному словотворенні консубстанційних термінів, що їх аналізуємо в наступному розділі.

Загалом більшість префіксальних морфем є не продуктивними засобами творення власне-термінів у РУС/1924–1933, й у цій функції вжито незначну кількість префіксів, а саме: *на-, о-, об-, по-*.

Типи словотворення з префіксом *на-*

Префікс *на-* є найпродуктивнішим для творення власне-термінів. Як уже зазначали цій одиниці притаманна семантика «надмірного чи достатнього вияву дії». Навколо тлумачення «суб'єкт отримує/ отримав достатню кількість чого-небудь» об'єднано терміни: *наверст(в)овувати/ наверст(в)увати, наескізувати, накоксувати, напомповувати/ напомпувати, насмоковувати/ насмокувати.* Модель керування дієслів цього словотвірного типу зазвичай містить такі елементи: суб'єкт, виражений іменником у називному відмінку та об'єкт – іменник у родовому відмінку: «**Накоксувать** – накоксувати (кам'яного вугілля)» [156, с.1530]. Поряд з іменником, що вказує на об'єкт дії, може бути вказано числівник, що виражає кількість чого-небудь: *Напомпували десять відер води* [156, с. 1517].

Ще один тип термінотворення з префіксом *на-* охоплює дієслова зі значенням «суб'єкт надає/ надав об'єкту чи його поверхні певних

властивостей чи вигляду»: *намагнетити/ намагнечувати, наворсовувати/ наворсувати сукно, наелектризовувати/ наелектризувати*. Модель керування цих дієслів передбачає позиції суб'єкта – іменник у називному відмінку й об'єкта – іменник у знахідному відмінку. Наприклад: «**Наворсить** – наворсувати що» [156, с. 1420] та «**Надирать, надирывать, надрать** ворсу на сукне – наворсовувати, наворсувати сукно» [156, с. 1454].

Менш продуктивним префікс **на-** є в дієсловах, що їх тлумачимо «суб'єкт зображує/ зобразив що-небудь на певній поверхні»: *награвіровувати/ награвірувати, награнковувати/ награнкувати, награфічувати/ награфітити, нациркулювати*. Модель керування охоплює чотири компоненти: суб'єкт – іменник у називаному відмінку, об'єкт – іменник у знахідному відмінку, інструменталь – іменник в орудному чи родовому відмінку, локатив – іменник у місцевому відмінку з прийменником **на**. Наприклад: *Узяв він циркуля та нациркулював зразок на булаву* [156, с. 1758]. Інструментальну й локативну синтаксеми може бути висловлено факультативно: *Нарисував план Замглаївського торфовика* [156, с. 1758].

Отже, продуктивним префікс **на-** виявився для творення власне-термінів зі значеннями «суб'єкт отримує/ отримав достатню кількість чого-небудь» і ««суб'єкт надає/ надав об'єкту чи його поверхні певних властивостей чи вигляду»». Менш уживаний це префікс у лексемах зі значенням «суб'єкт зображує/ зобразив що-небудь на певній поверхні».

Типи словотворення з префіксами **об-** і **о-**

Обидва префікси малопродуктивні для творення власне-термінів. Значення відповідних афіксів у термінологічних одиницях відрізняється, тобто **об-** і **о-** не є взаємозамінними.

Навколо словотвірного типу, що має тлумачення «суб'єкт поширює / поширив дію на всю поверхню об'єкта, надавши їй певних властивостей», об'єднуємо такі слова з префіксом **об-**: *обкриштальовувати/ обкришталити, обпакльовувати/ обпаклювати*. Модель керування охоплює суб'єктну

(іменник у називному відмінку) і об'єктну (іменник у знахідному відмінку) синтаксеми. Наприклад, у РУС/1924–1933 модель керування описано за допомогою займенника *що* у формі знахідного відмінка: «**О(б)конопачивать, о(б)конопатить** – обпакльовувати, обпаклювати що».

Описаний тип творення власне-термінів представлено лише кількома лексемами. Проте він значно уживаніший для консубстанційних термінів. Пор.: *обкарбовувати/ обкарбувати, обполіровувати/ обполірувати, обпрасовувати/ обпрасувати, обривнювати/ обривняти, обморожувати/ обморожити, обмочувати/ обмочити, обпикати/ обпекти*.

Непродуктивним є тип словотворення з префіксом *о-*, де похідні дієслова мають значення «суб'єкт надає/ надав об'єкту певних властивостей»: *окислювати/ окиснити, осіменяти/ осіменити, опріснювати/ опріснити*. Модель керування цих дієслів містить вказівку на суб'єкт (іменник у формі називного відмінка) та об'єкт (іменник у формі знахідного відмінка).

Отже, типи термінотворення з префіксами *об-* і *о-* непродуктивні й за допомогою цих морфем утворено обмежену кількість власне-термінів. У межах описаних словотвірних типів значення префіксів не є взаємозамінними та не перетинаються. Префікс *об-* зазвичай вживають у дієсловах, що вказують на поширення дії на всій поверхні об'єкта, а *о-* – у лексемах, що називають дію, скеровану надати об'єкту певних властивостей.

Типи словотворення з префіксом *по-*

Рідковживаним у термінотворенні власне-термінів є префікс *по-*, який представлено одним словотвірним типом. Йдеться про дієслова, що мають значення: «суб'єкт здійснив дію щодо всього об'єкта чи всіх об'єктів»: *поглянцувати, покаландрувати, покатологізувати, помаркувати, потаксувати*. У РУС/1924–1933 до таких дієслів указано коментар, що пояснює засади їхнього вживання. Наприклад: «**Каландрировать** – каландрувати, *сов.* скаландрувати, (*о мног.*) покаландрувати що»;

«**Каталогизировать** – каталогізувати, (сов.) закаталогізувати, (о мног.) покаталогізувати; заводити, завести до каталогу»; «**Маркировать** – <...> (*помечать*) маркувати, значити, сов. замаркувати, (о мног.) помаркувати, позначити <...>». Модель керування дієслів охоплює такі елементи: суб'єкт дії (іменник у називаному відмінку) і об'єкт дії (іменник у знахідному відмінку). Залежно від кількості об'єктів, на які поширена дія, цю синтаксему може виражати іменник у формі однини і множини.

У РУС/1924–33 термін *полютувати* витлумачено в межах кількох значень. Пор.: «**Перепаивать, перепаять** – (снова) перелютовувати, перелютувати, (о мног.) поперелютовувати, (всё) полютувати що» і «**Попаять** – полютувати (деякий час)». У першому випадку префікс вказує на достатність дії, а в другому – на перебіг дії протягом певного проміжку часу. У РУСТТ/1928 термін *полютувати* зафіксовано як відповідник до російського слова *попаять*, проте не зазначено, яке з двох можливих значень мають відповідні одиниці. Цей приклад свідчить, що під час термінотворення слів за допомогою префікса *по-* необхідно враховувати його багатозначність, й для тих слів, що можуть мати кілька значень, у перекладних термінологічних словниках варто вказувати тлумачення.

Отже, більшість власне-термінів чужомовного походження мало пристосовані до системи української мови, а тому словотворення цієї групи термінологічних одиниць представлено обмеженою кількістю префіксів. Більш продуктивним у відповідній функції є префікс *на-*. Одиначними словотвірними типами представлено префікси *о-*, *об-*, *по-*. Як засвідчили окремі приклади, префіксальне словотворення значно ширше представлено в межах консубстанційних термінів. Вивчення засад термінотворення цих одиниць доповнить результати дослідження окремих словотвірних типів, здійснені у цьому розділі.

Висновки до розділу 3

Результати вивчення засад префіксального творення власне-термінів на матеріалі РУС/1924–1933 та інших загальномовних і термінологічних словників кін. ХІХ –поч. ХХІ ст. віддзеркалюють спостереження мовознавців про вплив позамовних чинників на формування терміносистем різних галузей знань. Найпомітнішим цей вплив був у 30-х – 80-х рр. ХХ ст., коли, на відміну від періоду кін. ХІХ – 20-х рр. ХХ ст., нормалізація й кодифікація термінології відбувалася з огляду на російську мовну традицію. Унаслідок цього питоми терміни й типи їхнього творення, запропоновані у словниках 20-х рр. ХХ ст., заступили невиправдані кальки російської мови. Порівнявши терміни, зафіксовані в РУС/1924–1933 з матеріалом інших словників, виявили, що після 30-х рр. ХХ ст. зросла кількість скалькованих з російської мови словотвірних типів, які витіснили питоми засоби словотворення. Так, сполуку префіксів *зне-*, що позначає дію, скеровану позбавити об'єкт певних властивостей і яка в словниках усіх періодів досить продуктивна, заступили префікси *обез-*.

Більшість дієслівних власне-термінів мають чужомовне походження й часто належать до інтернаціоналізмів. До словотвірної системи української мови ці одиниці мало адаптовані й у словниках усіх періодів для цієї групи слів виявили незначну кількість префіксальних словотвірних типів. Запозичені власне-терміни зазвичай сполучаються з обмеженою кількістю префіксів, які виступають засобом творення форм доконаного виду. Найпродуктивнішими формотворчими префіксами є *з-*, *за-*, *по-*, що відповідає загальномовним тенденціям. Під час видотворення майже не вживають префікси *про-*, *від-*. Показово, що продуктивний префікс *з-* у видовій функції сполучається з різними за значенням дієслівними основами та представлений значною кількістю типів формотворення. Натомість використання малопродуктивних морфем зазвичай обмежено одним типом. Наприклад, префікс *про-* власне-видову функцію виконує тільки у дієсловах,

об'єднаних значенням, «суб'єкт, застосувавши певні методи, визначив потрібну інформацію».

Отже, матеріал зі словників кін. XIX – поч. XXI ст. засвідчує, що чужомовні дієслівні власне-терміни не можуть повною мірою зреалізувати словотвірні можливості української мови, а префікс, сполучаючись з відповідними основами, зазвичай виступає засобом видотворення. З цього погляду виправданим видається підхід, за яким лексикографи кін. XIX – 20-х рр. XX ст. перевагу надавали питомим дієслівним термінам, позаяк вони беруть активну участь у префіксальному термінотворенні, завдяки чому можна передати різноманітні значення слова. Це ще раз доводить, що РУС/1924–1933 та інші словники кін. XIX – 20-х рр. XX ст. залишаються актуальними в наш час та потребують докладного опрацювання.

РОЗДІЛ 4.
 ПРЕФІКСАЛЬНЕ ДІЄСЛІВНЕ ВИДОТВОРЕННЯ Й
 СЛОВОТВОРЕННЯ КОНСУБСТАНЦІЙНИХ ТЕРМІНІВ У
 «РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ» (1924 – 1933 РР.)

4.1. Загальна характеристика префіксів та твірних дієслівних основ консубстанційних термінів

На відміну від власне-термінів переважна більшість консубстанційних термінів належить до лексики питомого походження. Пор.: *білити, борознити, варити, ворсувати, гвинтити, гнити, гнітити, давити, говіти, гоїти, горіти, гріти, ґрунтувати, дути, диміти, дрібнити, душити, ржавіти, карбувати, качати, керувати, креслити, фарбувати, тощо*. Серед консубстанційних термінів виявили низку слів чужомовного походження, що набули поширення в науковій мові та загальномовному вжитку. Наприклад, у СУМ/1970–1980 дієслово *комбінувати* має кілька значень: «сполучати, поєднувати або розташовувати що-небудь (переважно однорідне) у певному порядку», «об'єднувати спільним технологічним процесом або адміністративно» і «робити комбінації». Перше значення відповідної лексеми характерно для більшості сфер спілкування, друге поширене в науковій та офіційно-діловій комунікації. Натомість уживання слова *комбінувати* у третьому значенні у СУМ/1970–1980 обмежено лише розмовним мовленням. Наведемо ще кілька прикладів чужомовних консубстанційних термінів: *орендувати, гармонізувати, ідеалізувати, фальсифікувати, капітулювати, конденсувати, консервувати, паралізувати*.

Серед консубстанційних термінів найширше представлено дієслова на позначення конкретної фізичної дії: *клеїти, тарувати, жолобити, карбувати,*

лініяти, писати, свердли́ти, лі́пити, кресли́ти, твори́ти, компо́нувати (тві́р), буртува́ти, клепа́ти, групува́ти, єднати́, сполуча́ти, брошурува́ти, гнути́, да́вити, души́ти, коло́ти, лама́ти, пиля́ти, пороти́, рі́зати, тисну́ти, пали́ти, гні́тити, ча́вити, бинтува́ти, бі́лити, золо́тити, лакува́ти, брукува́ти, ма́зати, смо́лити, воскува́ти, срі́бли́ти. Досить поширені дієслівні терміни, що належать до таких семантичних класів: «трудова та побутова діяльність людини» (кува́ти, копа́ти, коси́ти, кро́їти, ора́ти, ши́ти, будова́ти, майструва́ти, молоти́ти, слюсарюва́ти, філософува́ти, мережа́ти, пря́сти, бондарюва́ти), становлення якісної ознаки (пухні́ти, горі́ти, густіша́ти, ржаві́ти, трухну́ти, тужаві́ти, кипі́ти, тану́ти, сохну́ти, тлі́ти, болотні́ти, вапні́ти, вог(к)ну́ти, вуглі́ти, гасну́ти, гру́бну́ти, мілі́ти). Менше лексем із семантикою «рух» (неси́ти, тягну́ти, гна́ти, вези́ти/вози́ти, лину́ти, лі́тати/леті́ти, маршува́ти), «звучання й мовлення» (співа́ти, дзвони́ти, ка́зати, сурми́ти, благові́стити), «психічний та фізичний стан людини» (суди́ти, парализува́ти, ди́хати, протестува́ти, гада́ти).

Більшість твірних основ має широкі словотвірні властивості й сполучається з багатьма префіксами. Наприклад, кле́їти – вклеюва́ти/вклеї́ти, відклеюва́ти/відклеї́ти, заклеюва́ти/заклеї́ти, склеюва́ти/склеї́ти, доклеюва́ти/доклеї́ти, наклеюва́ти/наклеї́ти, надклеюва́ти/надклеї́ти, обклеюва́ти/обклеї́ти, переклеюва́ти/переклеї́ти, поклеї́ти, проклеюва́ти/проклеї́ти, розклеюва́ти/розклеї́ти; вези́ти – ввози́ти/ввези́ти, відвози́ти/відвези́ти, довози́ти/довези́ти, звози́ти/звези́ти, завози́ти/завези́ти, навози́ти/навези́ти, надвози́ти/надвези́ти, обвози́ти/обвези́ти, перевози́ти/перевези́ти, повози́ти, провози́ти, розвози́ти/розвези́ти; горі́ти – відгоря́ти/відгорі́ти, догоря́ти/догорі́ти, нагоря́ти/нагорі́ти, надгоря́ти/надгорі́ти, обгоря́ти/обгорі́ти, перегоря́ти/перегорі́ти, прогоря́ти/прогорі́ти. Однак можливості творення слів неоднакові та залежать від їхнього походження й семантики.

Найпопродуктивнішими в термінотворенні різних за семантикою консубстанційних термінів є префікси **по-**, **на-**, **за-**: *повапнити/ повапнувати, повірчувати (твинт), подрукувати, погойдувати, позолочувати/ позолотити, покаландрувати, покаменіти, покарючити, покип'ятити; напалювати/ напалити (вугілля), набивати/ набити (бомбу, рушницю), набирати/ набрати в пасесію, наварювати/ наварити, навернути (гайку), нагвинчувати/ нагвинтити, наглянсовувати/ наглянсувати, нагнічувати/ нагнітити, нагноювати/ нагноїти; загортати/ загорнути, заарештовувати/ заарештувати, забандажовувати/ забандажувати, забарвлювати/ забарвити, забивати/ забити цвяхом, заблаговістити, завоцувати/ завоцити, загачувати/ загачити, загвозджувати/ загвоздити. Досить уживаними є префікси **з-/ с-**, **пере-**, **об-**: *збивати (дошки рубцем), збирати/ зібрати військо, зліплювати/ зліпити, злітати/ злетіти, зрізувати/ зрізати, спалахнути; перебудовувати/ перебудувати, перевантажувати/ перевантажити, перегартовувати/ перегартувати, перегоряти/ перегоріти, перегрівати/ перегріти, перегустити, перезаставляти/ перезаставити; обкреслювати/ обкреслити, обпалити/ обпалити, обгнивати/ обгнити, обгоряти/ обгоріти, обґрунтовувати/ обґрунтувати, обкарбовувати/ обкарбувати, обкипати/ обкипіти, обкладати/ обкласти (цеглою). Найменш поширені форманти **роз-**, **о-**: *розбирати/ розібрати (машину), розгальмувати, розкисати/ розкиснути, розклепати, розпарювати/ розпарити, розпикати/ розпекти, розпорювати/ розпороти; огрівати/ огріти, оклинцювати/ оклинцювати, опалювати/ опалити, оправляти/ оправити, опромінювати/ опромінити, осідати/ осісти (див. таблицю 4.1).***

Таблиця 4.1

Продуктивність префіксального словотворення консубстанційних термінів (%)

В-	Від-	Ви-	До-	З-	За-	На-	Над-	О-	Об-	Пере-	По-	При-	Про-	Роз
2,7	5,3	5,5	4,2	8,1	11,1	16,4	3,7	1,4	7,3	7,9	17,5	4,6	2,4	1,9

Префікси **з-**, **по-**, окрім словотвірної, можуть виконувати власне-видову функцію та змінювати лише вид дієслова з недоконаного на доконаний: *зварити, згнітити, з(за)грубнути, згуртувати, поборгувати, побронзувати, поброшурувати, поживосрібнити, пофарбувати*. Відповідні морфеми продуктивні для творення власне-термінів. Менш поширеним у цій функції є префікс **за-**: *забиркувати, загіпнотизувати, замаркувати, засклити*. У РУС/1924–1933 на позначення доконаного виду досить уживаним був префікс **ви-**: *вигалити, вигемблювати, вигранувати, визолотити, викалярувати*. Усі інші префіксальні морфеми є малопоширені: **на-** (*наштукатурити, начорнити*), **об-** (*обгемблювати*) **при-** (*притужавіти*), **про-** (*пролиннути*).

Окремі префіксальні відповідники доконаного виду до безпрефіксних слів досить суперечливі. Наприклад, значення слів з префіксом **за-** у лексикографії й науковій літературі тлумачать неоднаково. Лексеми *закостеніти, заледенити, затвердіти* автори РУС/1924–1933 вказують як форми доконаного виду до слів *костеніти, леденити, твердіти*. Проте на сучасному етапі названі префіксальні лексеми описують у межах фінітивного значення [26, с. 238]. Цей факт підтверджує, що засади творення форм доконаного виду шляхом перфективації потребують подальшого вивчення. Погоджуємося з М. Кальком, що дослідження аспектуальних властивостей дієслів, зокрема й префіксальних, має ґрунтуватися на вивченні семантики дієслова, а також онтологічних особливостей позамовної ситуації й способу концептуалізації цієї ситуації у мовній картині світу [67, с. 18].

Позаяк джерелом нашого дослідження є перекладні словники, для встановлення та опису типів видотворення керувалися ремарками, уточненнями та ілюстративним матеріалом, зафіксованими в цих працях. Щоб оцінити доцільність використання того чи того префікса як видотворчого, зверталися до досліджень О. Безпояско, К. Городенської, В. Ільїна, М. Калька, В. Русанівського, С. Саколової [9; 63; 67; 68; 176; 182].

Перспективним вважаємо подальше опрацювання граматичних властивостей префіксальних морфем на матеріалі наукових текстів різних періодів. У такий спосіб вдасться виявити закономірності функціонування власне-видових префіксів з огляду на семантику терміна й особливості його вжитку.

4.2. Префіксальні типи видотворення консубстанційних термінів

Типи видотворення з префіксом *ви-*

У РУС/1924–1933 префікс *ви-* є досить уживаним засобом творення форм доконаного виду. Натомість у словниках інших періодів на таку його функцію натрапляємо значно рідше. Порівняймо РУС/1924–1933 та РУС/2003: укладачі РУС/1924–1933 до російського слова *гравировать/выгравировать, награвировать* указують українські відповідники *ритувати/виритувати, наритувати, гравірувати/ вигравірувати*. У РУС/2003 російську лексему *гравировать* перекладено *гравірувати*, тобто в сучасному словнику зафіксовано лише безпрефіксне дієслово недоконаного виду. Крім того, у РУС/2003 для деяких префіксальних дієслів, що їх у РУС/1924–1933 витлумачено у межах видотворення, зазначено форми доконаного виду, утворені за допомогою суфікса *-ува(ти) витушовувати/ витушувати, вишикувати/ вишикувати*. Пор.: «**Вытушёвывать, вытушевать** – тушувати, витушувати що» (РУС/1924–1933) і «**Вытушёвывать, вытушевать** – витушовувати/ витушувати <...>» (РУС/2003). Це свідчить про те, що в наведеному з РУС/1924–1933 прикладі префікс *ви-* виконує словотворчу функцію.

У РУС/1924–1933 та інших словниках кін. ХІХ ст. – 20-х рр. ХХ ст. продуктивними є форми доконаного виду з префіксом *ви-*, утворені за таким словотвірним типом: «суб'єкт скерував дію на поверхню об'єкта, надавши їй певного вигляду»: *вигалити, вигемблювати, виглянсувати, вигранкувати, викалярувати, виклесувати, виритувати, вигравірувати*. Модель керування

префіксальних дієслів містить суб'єкт дії (іменник у називному відмінку) та об'єкт дії (іменник у знахідному відмінку). Зауважимо, що С. Соколова префікс *ви-* у твірних основах з просторовим значенням «поширення на поверхню» описує як словотвірний, що вказує на інтенсивність виконання дії [182, с. 202]. Звуження власне-видової функції цієї морфеми помітно вже в лексикографії 30-х – 80-х рр. ХХ ст. Цю ж тенденцію спостерігаємо в сучасних словниках. Отже, у наш час префікс *ви-* переважно використовують як словотворчий формант, що вказує на інтенсивність виконання дії й лише в обмежених випадках його вживають як власне-видовий.

Типи видотворення з префіксом *з-*

Префікс *з-* один з найпродуктивніших для творення форм доконаного виду безпрефіксних дієслів. Проте серед консустанційних термінів зафіксовано значно менше префіксальних видових кореляційних пар, ніж серед власне-термінів. Виявлено, що префікс *з-* виконує видотворчу функцію в словах із семантикою «становлення якісної ознаки». Тип видотворення таких префіксальних дієслів має тлумачення «суб'єкт змінив свої властивості»: *зболотніти, званіти, звугліти, згрубнути, станути, ствердіти, стверднути, струхлявіти, струхнути*. Модель керування передбачає вказівку на суб'єкт, виражений іменником у називному відмінку.

Низку дієслів, утворених за цим типом, словники 30-х – 80-х рр. ХХ ст., а також деякі сучасні визначають як застарілу лексику: *скам'яніти, стужавіти*, а загальноживаними вказано лексеми з префіксом *о-*: *окам'яніти, отвердіти, огрубіти, окостеніти*. Пояснити зростання продуктивності словотвірного типу з префіксом *о-* можна і впливом російської мови, як у лексемах *окаменеть, отвердеть, огрубеть*, і дією аналогії слів, що їх мотивують основи зі значенням конкретної фізичної дії. Пор.: *отемнити, остуджувати/остудити, опалювати/опалити*.

Натрапили на малопродуктивний тип формотворення, характерний і для консустанційних термінів, і для власне-термінів. Він охоплює слова, що

позначають таку дію: «суб'єкт створив об'єкт», як-от: *збудувати, зжолобити, змонтувати*. Модель керування містить позиції суб'єкта й об'єкта дії. Першу зазвичай висловлено іменником у називному відмінку, а другу – іменником у знахідному відмінку. Наприклад: «**Монтиривать** – монтувати, *сов.* змонтувати що» [156, с. 1338].

Ще один тип видотворення стосується консубстанційних термінів з префіксом *з-*, що мають тлумачення «суб'єкт змінив вигляд чи внутрішні властивості об'єкта»: *званити, змутити, зварити, сполірувати, стопити*. Як і в попередньому випадку модель керування об'єднує суб'єктну (іменник у називному відмінку) і об'єктну (іменник у знахідному відмінку) синтаксеми: «**Истапливать, истопить** – (*воск, свинец: плавить*) топити, стопити, розтопити що (віск, олово)» [156, с. 122].

Отже, префікс *з-* на позначення форми доконаного виду виявився більш поширеним у власне-термінах, ніж у консубстанційних. Типи видотворення з цією морфемою охоплюють дієслова з такими значеннями: «суб'єкт змінив свої властивості», «суб'єкт створив об'єкт», «суб'єкт змінив вигляд чи внутрішні властивості об'єкта».

Типи видотворення з префіксом *за-*

Більшість прикладів, де префікс *за-* виконує видотворчу функцію, позначають становлення якісної ознаки та їхнє значення можна описати так: «суб'єкт змінив стан»: *закам'янити, закаменити, закостенити, затвердити, зашкарубнути*. Модель керування містить суб'єктну синтаксему, виражену іменником у називному відмінку. Наприклад: *Затвердло поле, що й не вореш* [156, с. 603]; *Шкура так задубіла, що й не зігнеш* [156, с. 603]; *Болото (грязь) затужавіло, забучавіло, що й ніг не витягнеш* [156, с. 603].

У «Теоретичній морфології української мови» (2004) префікс *за-* в цьому випадку витлумачено в межах фінітивного значення. Отже, тлумачення семантики префікса у лексикографії й граматиці відрізняється. Уважаємо, що роль відповідної морфеми для творення доконаного виду

потребує подальшого вивчення із залученням ширшого матеріалу, зокрема й наукових текстів.

Зауважили, що в лексемах, які позначають становлення якісної ознаки цей афікс може позначати і завершену дію, як у наведених вище прикладах, і початок дії. Наприклад, на початок дії префікс указує в словах: *забагрити, забাগровіти, забагрянити, загудіти, зажовтіти, запарувати, запломеніти, затанути, затремтіти*. Значення завершеної дії відповідна морфема набуває в дієсловах, які вказують на затвердіння чи зміцнення суб'єкта. В інших випадках ця словотворча одиниця позначає початок дії.

Виявлено незначну кількість префіксальних форм доконаного виду, які мають значення «суб'єкт закрити отвір в об'єкті»: *засклити, заднити, зарешетити*. Проте це одиничні приклади й більшості словників лексеми зафіксовано з відповідниками недоконаного виду, утвореними за допомогою суфікса *-ува(ти)*, тому такі одиниці вважаємо новими словами, утвореними шляхом префіксації, а не формами доконаного виду. Модель керування відповідних слів містить указівку на суб'єкт, виражений іменником у називному відмінку, і об'єкт – іменник у знахідному відмінку. У РУС/1924–1933 у словниковій статті поряд з цими лексемами указано займенник *що* у знахідному відмінку: «**Остеклять, остеклить** – склити, засклити *що* <...>», «**Вставлять, вставить** *дно куда* – <...> днити, заднити, заденчити *що*, (*множ.*) позадинати».

Отже, префікс *за-* як засіб формотворення консубстанційних термінів менш продуктивний, ніж власне-термінів. У словниках цей афікс зазвичай вжито для перфективації дієслів, що вказують на становлення якісної ознаки, а саме: на затвердіння суб'єкта, а також слів зі значенням «закрити отвір в об'єкті».

Типи видотворення з префіксом *на-*

Непоширеним засобом формотворення є префікс *на-*. Його вжито у видових опозиціях консубстанційних термінів зі значенням «суб'єкт покрити

об'єкт певним матеріалом чи речовиною»: *налачити, намишити, наштукатурити, насотати, насинити, начервонити, начорнити*. Нагадаємо, що на цей тип натрапили також серед власне-термінів (див. пункт 3.2.2). З часом продуктивність відповідного типу звужується. Так, для творення доконаного виду дієслів з семантикою «надати певного кольору» у РУС/1924-1933 поряд з префіксом *на-* використано *по-*: *посинити, полакувати, почорнити*. Натомість в СУМ/1970–80 вжито видові форми лише з префіксом *по-*: *пожовтити, посинити, почервонити, почорнити, позеленити*.

Типи видотворення з префіксом *о-*, *об-*

О-, *об-* рідко вживані на позначення форм доконаного виду. У словниках 20-х – 30-х рр. ХХ ст. дієслів, у яких цю функцію виконує префікс *о-*, майже не зафіксовано. Натомість з 30-х рр. ХХ ст. відповідну морфему вживають частіше. Наприклад, як уже зазначали, префікс *о-* у словах зі значенням «становлення якісної ознаки» на позначення доконаної дії заступає префікс *з-*.

Префікс *об-* для творення форм доконаного виду є продуктивнішим. Навколо окремого типу видотворення об'єднуємо слова: *оббушувати, обвапнувати, обдернувати, облиствіти, обшинувати, обштукатурити*. Вони мають значення «суб'єкт покрив поверхню об'єкта речовиною чи матеріалом». Проте в більшості випадків префіксальні консубстанційні терміни з цим значенням тлумачимо в межах словотворення, коли йдеться про скерування дії на всю поверхню об'єкта. Пор.: *обвивати/ обвинути, обгортати/ обгорнути, обкладати/ обкласти цеглою (камінням), обклеювати/ обклеїти, обкручувати/ обкрутити, облицьовувати/ облицювати*. Відмежувати лексеми, в яких префікс має формотворчу функцію, від тих, де відповідна морфема є засобом словотворення, досить складно. На нашу думку, використання в наведених прикладах префікса *об-* на позначення форм доконаного виду досить суперечливе й потребує

подальшого опрацювання із залученням текстів, де слова з відповідною морфемою вжито в контексті. У такий спосіб вдасться простежити закономірності уживання *об-* у власне-видовій функції.

Типи видотворення з префіксом *по-*

Одним з найпоширеніших засобів видотворення консубстанційних термінів є префікс *по-*. Уже з'ясували, що поряд з морфемамою *на-* його використовують під час формування видових опозицій дієслів зі значенням «суб'єкт покрити об'єкт певним матеріалом чи речовиною»: *побілити, побронзувати, повоскувати, повощити, пожовтити, позеленити, покрасити, полакувати, помостити, пофарбувати, почервонити, побуркувати*. Цю ж функцію *по-* має в подібних за семантикою дієсловах, що позначають таку дію: «суб'єкт утворив що-небудь на поверхні об'єкта». Пор.: *покольорувати, пократити, покарбувати, покраккувати, поцяткувати, пожолобити*. У обох випадках модель керування містить суб'єкт (іменник у називному відмінку) й об'єкт (іменник у знахідному відмінку). Наприклад: *Сьогодні хату пошпарувала, а завтра побілюю* [156, с. 468]; *Сволок гарний, дубовий, штучно покарбований* [156, с. 722]. Указівка на матеріал, яким укрили поверхню, часто міститься в твірній основі: *побілити – покрити крейдою, вапном; побронзувати – покрити бронзою; повоскувати – покрити воском; пофарбувати – покрити фарбою*. Нагадаємо, що описаний тип формотворення також поширений серед власне-термінів, про що йшлося в попередньому розділі (див. пункт 3.2.2), тобто спостережено подібні тенденції під час видотворення власне-термінів і консубстанційних термінів.

В окремих випадках уживання префікса *по-* як видового корелята є суперечливим. Наприклад, у РУС/1924–1933 слово *полініяти* вказано як переклад до російського дієслова *излиневать*, а в РУСПМ/1926 – як відповідник доконаного виду до *лініяти*. У першому прикладі, окрім завершеної дії, префікс вказує на її достатність. Натомість у другому префікс *по-* є засобом формотворення. З огляду на це, у термінах зі значенням

«утворити що-небудь на поверхні об'єкта» відповідну морфему у власне-видовій функції варто вживати обережно й значення цього афікса може залежати від ширшого контексту. Наразі не достатньо матеріалу, щоб визначити умови, за яких *по-* перетворюється у формотворчий афікс. Для термінології така багатозначність небажана, тому перспективним вважаємо подальше дослідження властивостей дієслів з префіксом *по-* на матеріалі наукових текстів. У такий спосіб вдасться виробити уявлення про тенденції уживання цієї морфemi в науковому мовленні й скласти правила його використання для творення форм доконаного виду.

Підсумовуючи зауважимо, що більшість типів видотворення характерні й для власне-термінів, і для консубстанційних термінів, але продуктивність деяких з них різна. Найпродуктивнішими засобами видотворення консубстанційних термінів, як і власне-термінів, є префікси *з-* і *по-*. У консубстанційних термінах, на відміну від власне-термінів, на позначення доконаного виду частіше використовують префікси *ви-* та *об-*, а менш уживаними є префікси *за-* й *про-*.

4.3. Префіксальні типи словотворення консубстанційних термінів

Типи словотворення з префіксом *в-*

Префікс *в-* – один з малопродуктивних засобів термінотворення, що зазвичай уживають на позначення руху всередину. Семантику дієслів, утворених за цим типом словотворення, описуємо так: «суб'єкт скеровує / скерував об'єкт у межі певного простору»: *ввертати/ ввернути й увертіти, ввігнати гвіздок у що, вдавлювати/ вдавити, вкарючити, вкидати/ вкинути (дерево, метал, щоб інкрустувати), вклеювати/ вклеїти, вкручувати/ вкрутити, вливати/ влити й увілляти, влютовувати/ влютувати, вмазувати/ вмазати (що в стіну), вмотувати/ вмотати, вмуровувати/ вмурувати, впирскувати/ впирснути, вписати в матрикул, вправляти/ вправити (коштовний камінь, картину), впрядати/ впрясти.*

Модель керування цих дієслів зазвичай охоплює суб'єктну синтаксему (іменник у називному відмінку), об'єктну синтаксему (іменник у знахідному відмінку) та локативну синтаксему (іменник у знахідному відмінку з прийменниками *у* та *до*), як у словосполучах: *ввігнати гвіздок у що, вмазувати/ вмазати що в стіну*. Проте неперехідні дієслова зазвичай не потребують вказівки на об'єкт. Наприклад: *Дніпро упадає до Чорного моря (вливається в Ч. м.)* [156, с. 139]; *Сімсот річок і чотири та й усі-ж вони та й у Дніпро впали* [156, с. 139]. Крім того, в деяких випадках суб'єкт може одночасно вказувати й на діяча, й на місце скерування дії: *Крейда вбирає вогкість* [156, с. 193].

У термінотворенні всіх періодів рідковживаним є словотвірний тип з тлумаченням «суб'єкт надає/ надав об'єкту певних властивостей», де префікс *в-* вказує на охоплення об'єкта дією: *убілювати/ убілити, уводняти/ уводнити, уворажувати/ уворажити*. Модель керування таких дієслів містить суб'єкт (іменник у називному відмінку) й об'єкт (іменник у знахідному відмінку): *Біло ваше полотно вбілене* [156, с. 2203]. Цей тип словотворення характерний переважно для словників кін. ХІХ ст. – 20-х рр. ХХ ст. Натомість у словниках інших періодів майже не зафіксовано лексем з цим значенням. Більшість одиниць з префіксом *в-* витіснили синоніми з *об-* та *о-*. Пор.: *уводняти/ уводнити* та *обводняти/ обводнити* (рос. відповідник – *обводняют/ обводняют*), *уворажувати/ уворажити* та *озброювати/ озброїти* (рос. відповідник – *вооружают/ вооружают*).

Отже, префікс *в-* представлено двома типами словотворення консубстанційних термінів зі значенням «суб'єкт скеровує/ скерував об'єкт у межі певного простору» і «суб'єкт надає/ надав об'єкту певних властивостей».

Типи словотворення з префіксом *ви-*

У термінотворенні префікс *ви-* представлено сімома словотвірними типами. Найчастіше цей афікс ужито на позначення дії, скерованої на

поверхню об'єкта. Відповідні префіксальні дієслова, окрім просторового значення, зазвичай містять сему «інтенсивна, ретельно здійснювана дія» [176, с. 202; 182, с. 254]. У межах дієслів із цим значенням виокремлено кілька словотвірних типів. Перший охоплює консубстанційні терміни, що вказують на таку дію: «суб'єкт покриває/ покрив поверхню певним матеріалом». Наприклад: *вибруковувати/ вибрукувати, виклеювати/ виклеїти, вишпакльовувати/ вишпаклювати*. Модель керування цих одиниць передбачає суб'єктну (іменник у називному відмінку), об'єктну (іменник у знахідному відмінку) та інструментальну (іменник в орудному відмінку) синтаксеми. Останню може бути виражено факультативно. Пор.: *Виклеїв кімнату шпалерами* [156, с. 2065]; *Вулиці гарно вибрукувані* [156, с. 229].

Другий тип має семантику подібну до попереднього та стосується дієслів зі значенням «суб'єкт утворює/ утворив що-небудь на поверхні»: *вижолоблювати/ вижолобити, викарбовувати/ викарбувати, випунктовувати, вистебновувати/ вистебнути, вистьобувати/ вистьобати, виштапувати*. Відповідні дієслова зазвичай мають таку модель керування: суб'єкт (іменник у називному відмінку), об'єкт (іменник у знахідному відмінку) та локатив (іменник у місцевому відмінку з прийменником *на*).

Сема «інтенсивна, ретельно здійснювана дія» є домінантною в дієсловах зі значенням «суб'єкт надає/ надав об'єкту певних властивостей чи вигляду»: *вибілювати/ вибілити, вигартувувати/ вигартувати, вигострювати/ вигострити, вилагоджувати/ вилагодити, виправляти/ виправити, випрасовувати/ випрасувати, викруглювати/ викруглити*. Модель керування цих дієслів містить суб'єктну й об'єктну синтаксеми. Першу виражено іменником у називному відмінку, а другу – іменником у знахідному відмінку.

Ще один тип словотворення з префіксом *ви-* стосується консубстанційних термінів, значення яких тлумачимо: «суб'єкт виготовляє/ виготовив об'єкт»: *вибивати/ вибити монету, вибондарювати,*

виготовувати/ виготовувати, виготовувати до друку, видимати скло пляшки, видруковувати/ видрукувати, викоувувати/ викувати, виливати/ вилити, виліпити статую (подобу), вимуровувати/ вимурувати, витворювати/ витворити, витесати. Зазвичай модель керування цих слів містить суб'єкт (іменник у називному відмінку) та об'єкт (іменник у знахідному відмінку). У РУС/1924–1933 наведено такі приклади: *Із скла видимають бульбашку* [156, с. 219]; *Видрукував книгу* [156, с. 2246]; *Вирізьблене з мармуру погруддя Шевченкове* [156, с. 686]; *Витесана з мармуру статуя* [156, с. 686].

У словотвірних типах зі значенням «створити що-небудь» і «надати об'єкту певних властивостей» сталися певні зміни. Укладачі словників 30-х – 80-х рр. ХХ ст. і сучасних паралельно з префіксом **ви-** уживають дієслова з **від-**. Наприклад: *відливати / відлити з металу, відтесати*. Однак тип з префіксом **ви-** все-одно залишається значно продуктивнішим. Докладніше це явище проаналізуємо далі, коли досліджуватимемо словотвірні типи з формантом **від-**.

Мало вживаним є тип словотворення, що вказує на таку дію: «суб'єкт визначає/ визначив що-небудь про об'єкт»: *виважувати/ виважити, вилічувати/ вилічити, вираховувати/ вирахувати, витаровувати/ витарувати, вичислити, вимірювати/ виміряти*. Часто дієслова, утворені за цим типом, указують на ретельно виконану дію. Пор.: *Виміряли вже і вздовж, і впоперек* [156, с. 2959]. Суб'єкт, що його виражено іменником у називному відмінку, й об'єкт, що є іменником у знахідному відмінку, становлять модель керування дієслів цього типу термінотворення.

Досить продуктивним префікс **ви-** є в словотвірному типі, що об'єднує дієслова зі значенням «суб'єкт скеровує/ скерував об'єкт за межі певного простору», де твірна морфема називає рух назовні. Наприклад: *вибивати/ вибити клин, вивантажувати/ вивантажити, вивірчувати/ вивертити, витвинчувати/ витвинтити, вигнічувати/ вигнітити, видавлювати/ видавити, видушувати/ видушити, виклепати, виклинцьовувати/ виклинцьовати,*

викручувати/ викрутити, видобувати/ видобути, виживчувати/ виживчити, вибуксувати, вikerувати, вивозити/ вивезти, вилучати/ вилучити. Модель керування дієслів містить суб'єкт (іменник у називному відмінку), об'єкт (іменник у знахідному відмінку) та локатив. Останній, як свідчать дані РУС/1924–1933, зазвичай всловлено іменником у знахідному відмінку з прийменником *на*: *Важка хура, всилу вивезли коні на гору* [156, с. 118]; *Вивозити гній на степок по-за місто* [156, с. 465].

Значення дієслів «рух назовні» може трансформуватися й набувати споріднених значень [63, с. 32]. Наприклад, лексеми *вивласнювати/ вивласнити, випозивати* не мають семантики руху. У цьому випадку йдеться про перехід прав власності від однієї особи до іншої. Сему руху яскраво не виражено також у дієслові *виморожувати / виморозити*, одне зі значень якого «видержувати що-небудь на морозі для видалення вологи, часточок води» [174, I, с. 435].

Подібну семантику мають слова, які об'єднали навколо ще одного, малопродуктивного, словотвірного типу. Тлумачення дієслів із цим значенням описуємо за схемою «суб'єкт повністю використав певну речовину»: *викрасити, висинити, висвітити*. Модель керування охоплює суб'єкт (іменник у називному відмінку) та об'єкт (іменник у знахідному відмінку). Дієслова, утворені за названим словотвірним типом, зафіксовано переважно в РУС/1924–1933 без уточнення сфери застосування. У інших словниках їх майже не вказано, а в РУС/1969 та РУС/2003 поряд з лексемами такого типу міститься ремарка «розмовне». Хоча дієслова з префіксом *ви-* дають змогу зекономити мовні засоби та уникнути описової конструкції на позначення дії «повністю використати що-небудь», більшість з них є багатозначними, тому, на нашу думку, в термінотворенні цей тип не став продуктивним. Наприклад, слово *висвітити* в РУС/1924–1933 вказано як синонім до словосполуки *витратити на світло*. Натомість у СПТ/1928 є

уточнення, що лексема *висвітити* стосується речовини, тобто йдеться про «позбавлення кольору».

Отже, більшість типів термінотворення з префіксом **ви-** залишаються уживаними в усі періоди. Зміни стосуються трьох словотвірних типів. По-перше, для творення дієслів з семантикою «створити що-небудь» і «надати об'єкту певних властивостей» у 30-х – 80-х рр. ХХ ст. і 90-х рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст. дещо більшає продуктивність префікса **від-**, але формант **ви-** залишається більш уживаним. По-друге, в РУС/1924–1933 виявили дієслова зі значенням «повністю використати що-небудь», що їх майже не фіксують інші словники. Непродуктивність цього типу для творення термінів пов'язана з внутрішньомовними чинниками: для слів, утворених у такий спосіб характерна багатозначність, що часто призводить до неточностей та може ускладнити розуміння наукового тексту.

Типи словотворення з префіксом *від-*

Виявили, що в словниках різних періодів переважали неоднакові фонетичні варіанти цієї морфеми. У СРУ/1983-89 вжито варіант **од-**: *од(від)різувати, од(від)пилювати/ од(від)пиляти, од(від)літати/ од(від)летіти*. Натомість у словниках, укладених від 20-х рр. ХХ ст. і до нашого часу, основним став варіант **від-**: *відмаршувати, відтинати/ відітнути, відлютовувати/ відлютувати, відбудовувати/ відбудувати*.

Найуживанішим є словотвірний тип, що стосується дієслів зі значенням «суб'єкт від'єднує/ від'єднав об'єкт від чого-небудь»: *відділяти/ відділити, відклепати, відклеювати/ відклеїти, відліплювати/ відліпити, відломлювати/ відламати що від чого, відлютовувати/ відлютувати, відпалювати/ відпалити, відпікати/ відпекти, відпорювати/ відпороти, відсушувати/ відсушити, відшивати/ відшити, відшпилювати/ відшпилити, одтинати/ одітнути*. Модель керування дієслів містить суб'єкт, що є іменником у називному відмінку, об'єкт, виражений іменником у знахідному відмінку, й локатив у формі іменника в родовому відмінку з прийменником **від** або без

нього, що вказує на предмет, від якого відокремлюють інший, наприклад, як у словосполучі *відломлювати/ відламати що від чого*.

Про відмежування частини простору чи відокремлення частини об'єктів від інших йдеться в дієсловах з таким тлумаченням: «суб'єкт відмежовує/ відмежував об'єкт від чого-небудь». Наприклад: *відкреслювати/ відкреслити, відлічувати/ відлічити що від чого, відмірювати/ відміряти, відраховувати/ відрахувати, відсортовувати/ відсортувати*. Як і в попередньому словотвірному типі модель керування передбачає вказівку на суб'єкт (іменник у називному відмінку), об'єкт₁ (іменник у родовому відмінку з прийменником *від-*), від якого відмежовують що-небудь, та об'єкт₂ (іменник у знахідному відмінку), який відмежовують від чого-небудь. У РУС/1924-1933 наведено словосполучу, яка ілюструє ці властивості: *відлічувати/ відлічити що від чого*.

Просторового значення префікс *від-* набуває в дієслівних консубстанційних термінах, що позначають рух від певної точки, а саме: «суб'єкт скеровує/ скерував об'єкт від початкової точки». Наприклад: *відбивати/ відбити, відвивати/ відвинути, віддавати/ віддати світ, віддзеркалювати/ віддзеркалити, відкидати/ відкинути, відсвічувати/ відсвітити*. Відповідні дієслова мають таку модель керування: суб'єкт (іменник у називному відмінку), об'єкт (іменник у знахідному відмінку) та локатив (іменник у родовому відмінку з прийменником *від-*): *Місяць відбиває від себе сонячний світ* [156, с. 2205].

Під впливом семантики твірної основи або синтаксичного оточення дієслова, утворені за цим словотвірним типом, можуть набувати темпорального значення та вказувати на «віддаляння/ віддалення певної події в часі»: *відсувати/ відсунути термін, відсунути виплату, відтермінувати/ відтермінувати*. Окремі лексеми, утворені в такий спосіб, зазнали змін. Наприклад, у РУС/1924-1933, РУСДМ/1930 зафіксовано дієслова *відкладати/ відкласти термін, відтермінувати/ відтермінувати* (російські

відповідники – *пересрочивать/ пересрочить, отсрочивать/ отсрочить*). Починаючи від 30-х рр. ХХ ст. відповідні російські дієслова перекладають так: *відстрочувати/ відстрочити* та *відкладати/ відкласти*. Натомість *відтерміновувати/ відтермінувати* словники майже не фіксують. Подібну ситуацію спостерігаємо в сучасній лексикографії. Однак за такого перекладу виникає омонімія зі швацьким терміном *відстрочувати/ відстрочити* (російський відповідник – *отстрачивать/ отстрачить*). Зауважимо, що лексикографічні праці кін. ХІХ – поч. ХХ ст. не фіксують швацький термін *відстрочувати/ відстрочити*, а подають такі лексеми: *вистебнувати, вистьобувати/ вистьобати, виштанувати*. Зміни в словниках 30-х – 80-х рр. ХХ ст. спричинили до омонімії окремих лексем, чого не виявлено в лексикографії кін. ХІХ ст. – 20-х рр. ХХ ст.

Порівняно з попереднім малопродуктивним у термінотворенні виявився словотвірний тип, що об'єднує дієслова, які мотивовано лексемами з семантикою руху та які мають тлумачення: «суб'єкт прямує/ попрямував від певного місця»: *відлітати/ відлетіти, відпливати/ відпливти й відплинути*. Модель керування містить суб'єктну та локативну синтаксеми. Суб'єкт виражено іменником у називному відмінку, а локатив – іменником у родовому з прийменником *до* чи іменником у знахідному відмінку з прийменником *у*. Наприклад: *Птиці у вирій відлетіли, повідлітали* [156, с. 2235].

Сема-домінанта «зворотна дія» охоплює дієслова, утворені за словотвірним типом зі значенням: «суб'єкт повертає/ повернув об'єкт до попереднього стану»: *відбудовувати/ відбудувати, відігрівати/ відігріти, відновляти/ відновити, відпарювати/ відпарити, відсуджувати/ відсудити, відтавати/ відтанути, відтворювати/ відтворити, відзаразнювати/ відзаразнити*. Модель керування відповідних консубстанційних термінів має такі компоненти: суб'єкт (іменник у називному відмінку) та об'єкт (іменник у знахідному відмінку). Пор.: *Відбудувати зруйноване місто, зруйновану*

державу [156, с. 180]; *Його відновлено в правах* [156, с. 180]; *Він від мене хоче випозувати (відсудити) мою материзну* [156, с. 2264].

Значення зворотної дії можуть набувати лексичні одиниці, що позначають становлення якісної ознаки: *відмерзати/ відмерзнути, відтавати/ відтанути*. Семантику цих дієслів описуємо за схемою: «суб'єкт повертається/ повернувся до попереднього стану». Як бачимо, модель керування відповідних консубстанційних термінів, на відміну від попереднього типу словотворення, не потребує вказівки на об'єкт дії.

Префікс **від-** уживають також, щоб означити «припинення довготривалої або інтенсивної дії» [9, с. 176]. Дієслова відповідного словотвірного типу об'єднано тлумаченням «суб'єкт остаточно припинив виконувати певну дію»: *відбути варту, відвартувати, відповіти, відмаршувати, відпоминати кого, відпостувати, відпотіти, відсоборувати кого, відстійкувати, відсурмити, оддзвонити*. Модель керування зазвичай містить тільки суб'єкт, виражений іменником у називному відмінку: *Відпостувала 40 день* [156, с. 2248]; *Відмаршували двадцять верстов не відпочиваючи* [156, с. 2277].

У словниках усіх періодів натрапили на незначну кількість слів зі значенням «суб'єкт надає/ надав поверхні об'єкта певного вигляду», що часто доповнено семою «інтенсивна, ретельно здійснювана дія»: *відшліхтовувати/ відшліхтувати, відгострити, відлакувати, відпрасовувати/ відпрасувати, одшліфувати*. Відповідні дієслова мають таку модель керування: суб'єкт (іменник у називному відмінку) та об'єкт (іменник у знахідному відмінку).

О. Кочерга й Г. Ракшанова наголошують, що в низці випадків **від-** українській мові не притаманний і префікс у цьому випадку є калькою російського **от-** [94, с. 10–13]. Це, на нашу думку, стосується описаного вище словотвірного типу, що його в словниках 20-х рр. ХХ ст. представлено незначною кількістю лексем, до яких як синоніми завжди вказано одиниці з

префіксом **ви-**. Пор.: «**Отутюживать, отутюжить** – 1) (*разгладить утюгом*) відпрасовувати, відпрасувати, випрасувати, (*о мног.*) попрасувати» [156, с 2217]; «**Отлакировать** (*отделать лакируя*) – відлакувати, полакувати, вилакувати» [156, с 2234]. Зауважимо, що під час перекладу російських слів з префіксом **от-** переважають відповідники з **ви-** й їхня кількість порівняно з тими, що містять префікс **від-**, значно більша та становить 84,37%. Пор.: *вибілювати/ вибілити* (російський відповідник – *отбеливать/ отбелить*), *вигранкувати* (російський відповідник – *отгранивать/ отгранить*), *вилощити* та *виполірувати* (російський відповідник – *отполировывают/ отполировать*). Лексикографічні праці 30-х – 80-х рр. ХХ ст. та багато сучасних там, де раніше пропонували кілька варіантів для перекладу, часто вказують тільки одне слово з префіксом **від-**, попри те, що **ви-**, як уже з'ясували, у цій функції продуктивніший. З'являються також лексичні кальки російської мови, яких не було в словниках 20-х рр.: *відутюжувати/ відутюжити* (російський відповідник – *отутюживать/ отутюжить*), *відгранювати/ відгранити* (російський відповідник – *отгранивать/ отгранить*). Усі ці факти можуть свідчити, що функції префікса **ви-** було звужено невиправдано.

Іще один словотвірний тип з префіксом **від-**, що розвинув продуктивність у термінотворенні 30-х – 80-х рр. ХХ ст., стосується дієслів зі значенням «суб'єкт виготовляє/ виготовив об'єкт з певного матеріалу»: *відтісувати/ відтесати*, *відливати/ відлити* (з металу), *відкарбовувати/ відкарбувати*. Модель керування містить суб'єкт, виражений іменником у називному відмінку, та об'єкт – іменник у знахідному відмінку.

У словниках кін. ХІХ ст. – 20-х рр. ХХ ст. на позначення дії, скерованої на виготовлення чого-небудь, фіксують дієслова з префіксом **ви-**: *виливати/ вилити з металу* (російський відповідник – *отливать/ отлить*), *викарбовувати/ викарбувати* (російський відповідник – *отчеканивать / отчеканить*). Кількість дієслів, порівняно з тими, що їх утворено за

допомогою **від-**, становить 97%. У 30-х – 80-х рр. ХХ ст. формант **ви-** у цій функції залишається продуктивнішим, але кількість слів з префіксом **від-** більшає (78% і 22 % відповідно). Крім того, виявили низку лексичних кальок російської мови, непритаманних попередньому періоду: *відчеканювати/ відчеканити* (російський відповідник – *отчеканивать/ отчеканить*), *відстрочувати/ відстрочити* (російський відповідник – *отстрачивать/ отстрачить*). Тут спостерігаємо вплив російської мови на словотвірну та лексичну системи української. Названі кальки зафіксовано в сучасних словниках: їхня кількість становить близько 20%. Зауважимо, що укладачі окремих термінологічних словників (РУСФТ/1994; АУАСНМ/2010) уникають дієслів з префіксом **від-** та замінюють їх на відповідники з **ви-**.

Наші спостереження щодо префікса **від-** корелюють з висновками «Робочого семінару з проблем специфіки семантичної навантаги елементів словотвору в науковій мові» (м. Харків, 2011 р.), за результатами якого виокремлено чотири значення префікса **від-**, вживані в термінології: 1) більшання відстані (*відсувати, відсторонювати, відгалужувати, відбивати*); 2) усунування чогось (*відбирати (тепло, енергію), відшаровувати, відтискати*); 3) повертання до попереднього стану, скасування дії (*відпружувати, відтворювати, відновлювати*); 4) цілковите припинення дії (*відпрацювати, відбутися, відгриміти*). У інших випадках його називають словотвірною калькою російського префікса **от-**, як у словах *відредагувати, відмурувати, відреставрувати, відрецензувати*, замість яких запропоновано уживати лексеми *зредагувати, змурувати, зреставрувати, зрецензувати* [94, с. 10–13].

Отже, словотвірні типи з префіксом **від-** зазнають змін у словниках 30-х – 80-х рр. ХХ ст. і 90-х рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст. Виявлено, що невиправдано зросла продуктивність типів зі значенням «надавати/ надати об'єкту певного вигляду» і «виготовляти/ виготовити об'єкт з певного матеріалу». Укладачі словників кін. ХІХ ст. – 20-х рр. ХХ ст. у цьому

випадку перевагу надавали словам з префіксом **ви-**. Можна простежити закономірність, що лексеми з префіксом **від-** у словниках, укладених від 30-х рр. ХХ ст., не доречно уживають тоді, коли необхідно перекласти російське слово з формантом **от-**, тобто спостерігаємо калькування російського словотвірного типу.

Типи словотворення з префіксом до-

Незначну продуктивність у термінотворенні має префікс **до-**. Переважно цей формант застосовують на означення завершеної дії. Такі дієслова охоплено семою «завершити дію», від якої невіддільна фінитивна сема, яку конкретизують як результат дії [9, с. 176]. Це значення префікса представлено кількома словотвірними типами. Перший стосується консустанційних термінів зі значенням «суб'єкт доводить/ довів дію щодо об'єкта до певного кінцевого етапу»: *добіляти й добілювати/ добілити, добруковувати/ добрукувати, добудовувати/ добудувати, довірчувати/ довертити, догаповувати/ догапувати, догвинтовувати/ догвинтувати, догладжувати/ догладити, догоювати/ догоїти, догострювати/ догострити, додавлювати/ додавити, дозолочувати/ дозолотити, докачувати/ докачати*. Наведемо кілька прикладів уживання відповідних дієслів: *Дірку довертів, тепер кілка забиватиму* [156, с 391]; *Сьогодні досяє жито* [156, с 361]. Модель керування дієслів потребує вказівки на суб'єкт дії, виражений іменником, і об'єкт дії, що є іменником у знахідному відмінку.

Іще один тип словотворення з темпоральною семою стосується дієслів на позначення стану та об'єднує дієслова, що позначають таку дію: «суб'єкт досягає/ досягнув кінцевого етапу дії». Наприклад: *догнивати/ догнити й догнисти, договіти, докипати/ докипіти*. На відміну від моделі керування попереднього словотвірного типу, в цьому випадку не передбачено вказівки на об'єктну синтаксему.

Зауважимо, що українське слово *досукувати/ досукати* в РУС/1924–1933 ужито в кількох значеннях. Так, воно є відповідником до російських слів *досучивать/ досучить* і *надвивать/ надвить*, тобто за контекстної вказівки на те, що попередня дія вже досягла певної межі, дієслова з префіксом *до-* можуть позначати додаткове проведення дії, доведення до певної норми [182, с. 209]. Словотвірний тип у цьому випадку охоплює слова з тлумаченням: «суб'єкт додатково здійснює/ здійснив дію щодо об'єкта, доповнивши його чим-небудь»: *догрузувати й догрузати/ догрузити, додруковувати/ додрукувати, докидати/ докинути, доливати/ долити, донизувати/ донизати, досипати/ досипати грузом*. Модель керування таких дієслів містить суб'єкт (іменник у називному відмінку), об'єкт₁, що його доповнюють чим-небудь (іменник у знахідному відмінку) і об'єкт₂ чи об'єкти₂, якими доповнюють що-небудь (іменник в орудному відмінку).

На відміну від загальноживаної лексики, де префікс *до-* часто виступає основним виразником просторової семи «прибути до місця призначення» [9, с. 169], у термінології цей формант рідковживаний. Термінологічні словники фіксують незначну кількість слів з цією морфемою, зокрема *довозити/ довезти* (у значенні *імпортувати*).

Принципи творення дієслів за допомогою префікса *до-* однакові в усі періоди. Зміни відбулися переважно на рівні функціонування лексичних одиниць з цим формантом. Окремі дієслова, що в словниках кін. ХІХ ст. – 20-х рр. ХХ ст. визначено як нейтральну лексику, в лексикографії наступних періодів позначають як розмовну: *доважувати/ доважити* (рос. відповідник – *привешивать / привести*), *довірчувати/ довертати* та *докручувати/ докрутити* (рос. відповідник – *довертывать/ довертеть*). Біля деяких лексем з'являється ремарка, що вказує на їхнє функціонування в галузевих терміносистемах, чого не спостережено в словниках кін. ХІХ ст. – 20-х рр. ХХ ст. Пор.: *догартувувати/ догартувати* (рос. відповідник – *докаливать/ докалить*), *доплавлювати/ доплавити* (рос. відповідник –

доплавлять/ доплавить) мають ремарку «мет.», тобто належать до термінології металургійної промисловості. Зазначимо, що у 20-х рр. ХХ ст. російський термін *доплавлять/ доплавить* перекладали *дотоплювати/ дотопити*, слово *доплавлювати/ доплавити* вживають лише з 30-х рр. ХХ ст. Отже, у лексикографії 30-х – 80-х рр. і сучасного періоду, з одного боку, повніше описано функціонування слів у галузевих терміносистемах. З іншого – продуктивними стають окремі терміни, що калькуюють російські та заступають питомі.

Типи словотворення з префіксом з-

Досить уживаним у термінотворенні є префікс *з-*. В. Ільїн просторову сему «доцентровий рух» та часову сему «тривала дія» об'єднує навколо словотвірного типу зі значенням «тривалість процесу, скерованого на скупчення, нагромадження чогось», який може зазнавати різних виявів. Дієслова з префіксом *з-*, мотивовні дієсловами руху, позначають рух з різних боків до центру. Ці лексичні одиниці в своєму складі зазвичай мають постфікс *-ся*: *збігтися, зійтися, сповзтися*. Такого ж значення набувають перехідні дієслова активної дії: *збирати/ зібрати проміння, складати слова з літер, змикати/ зімкнути, сполучати/ сполучити*. Іще один приклад трансформації відповідного просторового значення – «створювати щось нове» [63, с. 60]: *зібрати апарат*. Спостережено, що в термінології майже не трапляються слова, твірна основа яких вказує на рух. Натомість інші лексичні одиниці є вживаними й більшість з них у словниках витлумачено в межах формотворення (див. підрозділ 4.3). Винятками є лише кілька слів *збирати/ зібрати (військо), зорганізовувати/ зорганізувати*.

Окремий малопродуктивний тип словотворення становлять слова, що мають тлумачення «суб'єкт усуває/ усунув із поверхні об'єкт»: *зрізувати/ зрізати, спилити/ спилювати, зшумувати*. Зазвичай модель керування цих дієслів містить іменник у називному відмінку, що вказує на суб'єкт дії, іменник у знахідному чи родовому відмінку – об'єкт дії та іменник у

родовому відмінку з прийменником з – локатив. Інколи локативну синтаксему виражено факультативно: *Наростня не можна просто зрізати* [156, с. 1314].

Особливістю префікса з- є енантіосемія [182, с. 169]. Дієслова, мотивовані твірними основами зі значенням переміщення, залежно від синтаксичного оточення можуть позначати «рух угору» чи «рух униз». На консубстанційні терміни, утворені за обома типами, у словниках різних періодів натрапляємо нечасто. Так, виявлено кілька слів зі значенням «суб'єкт рухається униз/ дістався низу чого-небудь», мотивовані неперехідними дієсловами, що позначають самочинну дію: *звисати/ звиснути, стікати / стекти*. Модель керування містить суб'єктну й локативну синтаксеми. Першу виражено іменником у називному відмінку, другу – іменником у родовому відмінку з прийменником з. Наприклад: *Стеля звисла (зависла) з цього боку* [156, с. 1414]; *Треба так зробити, щоб спад був од стіни, то вода стікатиме* [156, с. 1525].

Значення «суб'єкт скеровує/ скерував об'єкт угору» також має незначна кількість дієслів: *зводити/ звести флага (прапора), злітати/ злетіти*. Модель керування перехідного дієслова має такі елементи: суб'єкт (іменник у називному відмінку), об'єкт (іменник у знахідному чи родовому відмінку), локатив (іменник у знахідному відмінку з прийменником у). Неперехідні дієслова не передбачають указівки на об'єкт дії.

Незначну кількість дієслів зі значеннями «рух угору» та «рух униз» у терміносистемах пояснюємо багатозначністю таких слів, що, як відомо, може ускладнювати розуміння наукового тексту.

Наступні три словотвірні типи також є непродуктивними. Йдеться про лексеми з семантикою «суб'єкт незначною мірою зміщує/ змістив об'єкт від осі його руху». Пор.: *звихати/ звихнути, зрушувати/ зрушити рівновагу, знабочувати/ знабочити*. Для моделі керування цих дієслів є характерним указівка на суб'єкт (іменник у називному відмінку) і об'єкт (іменник у

знахідному відмінку). Дієслова цього типу словотворення містять сему «незначний вияв дії» і рідко трапляються в РУС/1924–1933, а поряд з ними як синоніми вжито лексеми з формантами *ви-*, *по-*, *на-*, зокрема *знабочувати/знабочити* – *нахиляти/нахилити*; *зрушувати/зрушити рівновагу* – *порушувати/порушити рівновагу*, *виводити/вивести з рівноваги*. Із часом цей тип занепадає й термінологічні сучасні словники майже не фіксують вказаних слів.

Семантику «охопити об'єкт дією» [63, с. 54], що доповнена семою «повністю використати що-небудь», мають лексеми, утворені за ще одним словотвірним типом з префіксом *з-*. Значення відповідних консубстанційних термінів тлумачимо так: «суб'єкт заповнює/заповнив усю поверхню об'єкта»: *змальовувати/змалювати*, *змережити*, *скреслювати/скреслити*, *стисати увесь папір*. Модель керування містить суб'єкт дії, іменник у називному відмінку, та об'єкт – іменник у знахідному відмінку. Цей спосіб термінотворення малопродуктивний для дієслів, зафіксованих у словниках кін. ХІХ ст. – 20-х рр. ХХ ст. У лексикографічних працях наступних періодів кількість дієслів, утворених у такий спосіб меншає. Крім того, деякі терміни виходять із наукового вжитку та їх фіксують як розмовну лексику. Пор.: РУСТТ/1928 подає термін *скреслювати/скреслити* (російський відповідник: *исчерчивать/исчертить*) без жодних ремарок. Натомість у РУС/1969, РУС/2003 це слово вказано з позначкою «розм.», тобто розмовне. Отже, описаний вище словотвірний тип як спосіб творення термінів занепав.

Майже не виявили лексичні одиниці з темпоральною («початок дії») та кількісною («інтенсивна дія») семами. Дієслова, що належать до цього словотвірного типу мають таке тлумачення: «суб'єкт розпочинає/розпочав інтенсивну дію», зокрема *спалахнути*, *скипати/скипіти*, *зворухнути*. Модель керування охоплює суб'єктну синтаксему (іменник у називному відмінку). Наприклад: *Раптом вибухла (спалахнула) війна* [156, с. 251].

Отже, словотвірні типи з префіксом *з-* зазнали певних змін. Так, спостерегли занепад окремих типів термінотворення: замість рідковживаних у РУС/1924–1933 лексичних одиниць з формантом *з-*, об'єднаних значенням «незначною мірою змістити об'єкт від осі його руху», набули поширення слова з іншими префіксами, а саме: *по-*, *ви-*.

Типи словотворення з префіксом *за-*

Лексичні одиниці із цим префіксом досить поширені. Він продуктивний на позначення просторової семантики, яку визначаємо як «проникнення одного об'єкта в інший» [9, с. 168]. Словотвірний тип охоплює дієслова з тлумаченням «суб'єкт рухає об'єкт у межі певної поверхні»: *забивати/ забити* (*клинтух, гвіздок*), *заклейтушити, заклінтушити, засилювати й засиляти/ засилити*. Модель керування містить суб'єктну синтаксему (іменник у називному відмінку), об'єктну синтаксему (іменник у знахідному відмінку) і локативну синтаксему (іменник у знахідному відмінку з прийменником *у*). У деяких прикладах назву об'єкта вказано в твірній основі, наприклад, у РУС/1924–1933 зафіксовано такі терміни-синоніми: *забивати/ забити клинтух – заклінтушити; зачіплювати/ зачепити гаком – загачити*. Уважаємо, що уживання одного терміна дає змогу лаконічніше передати інформацію. Однак у словниках 30-х – 80-х рр. ХХ ст. і сучасних перевагу надано сполукам слів.

Виявили два словотвірні типи, що описують дію, скеровану по поверхні предмета. Обидва зафіксовано в словниках усіх періодів. Перший містить дієслова зі значенням «суб'єкт покриває/ покрив поверхню певним матеріалом»: *забандажовувати/ забандажувати, забинтовувати/ забинтувати, забілювати й забіляти/ забілити, забруковувати/ забрукувати, завивати/ завити й завинути, завоцувати/ завоцити, заґрунтовувати/ заґрунтувати, закрашувати/ закрасити, залаковувати/ залакувати, засмуговувати/ засмугувати*. Для цих дієслів характерна така модель керування: суб'єкт (іменник у називному відмінку), об'єкт (іменник у

знахідному відмінку). Наприклад: *Попереду стінку зарешетимо, а тоді тинькуватимем* [156, с. 1530].

Низка дієслів, утворених у такий спосіб, вийшла з ужитку, зокрема *засмуговувати/ засмугувати, затиньковувати/ затинькувати*. На увагу заслуговує лексема *затиньковувати / затинькувати*, що була вживана в словниках кін. XIX ст. – 20-х рр. XX ст. як відповідник до російського слова *заштукатуривать/ заштукатурить*. Починаючи від 30-х рр. XX ст. *затиньковувати / затинькувати* заступає інша лексична одиниця, що її словники попереднього періоду не фіксували, а саме: *заштукатурювати/ заштукатурити*. Отже, попри те, що якісні та кількісні характеристики словотвірного типу майже не зазнали трансформацій, зміни відбулися на лексичному рівні й поширення набуло слово, подібне до російського відповідника.

Ще один тип словотворення стосується дієслів зі значенням «охопити дією частину поверхні», що містять додаткову сему «рух усередину, в межі чого-небудь». Значення консубстанційних термінів цього типу описуємо за допомогою тлумачення «суб'єкт скеровує/ скерував дію на об'єкт, закриваючи/ закривши його частину за допомогою певного матеріалу»: *загратувувати/ загратувати, задинати/ заднити бочку, закитовувати/ закитувати вікна, заліплювати/ заліпити, замурувувати/ замурувати, запломбувати, зашпакльовувати/ зашпаклювати, зашпаровувати / зашпарувати*. Модель керування потребує вказівки на суб'єкт, виражений іменником у називному відмінку, та об'єкт – іменником у знахідному відмінку.

Низку консубстанційних термінів об'єднано навколо словотвірного типу зі значенням «суб'єкт починає/ почав дію»: *забагріти, забагровіти, заблагрянити, заблаговістити, загойдати, загудіти, зажовтіти, зажинати/ зажати, закошувати/ закосити, закреслити, замарширувати, замолоти, запарувати, запломеніти, запрядати/ запрясти, засвердлити, затанути,*

затремтіти. Нагадаємо, що префікс **за-**, окрім «початку дії», може вказувати на ще одне часове значення – завершення дії (див. підрозділ 4.3). Здатність **за-** поєднувати два протилежні значення є його особливістю [182, с. 214], що має місце в усі періоди. Модель керування містить тільки суб'єктну синтаксему, а саме: іменник у називному відмінку. Пор.: *Млин замолов* [156, с. 537]; *Заблаговістили до служби божої* [156, с. 470].

У лексикографії кін. XIX – поч. XXI ст. зафіксовані дієслова з префіксом **за-**, що поєднують семи «охоплення дією» та «відокремлення, виділення з певного середовища» [63, с. 73]. Тлумачення відповідних лексем характеризуємо так: «суб'єкт відокремлює / відокремив частину від загальної кількості однорідних об'єктів», зокрема *заграничити що, займати/ зайняти займищину, зачеркнути що*. Модель керування містить суб'єкт дії (іменник у називному відмінку) й об'єкт дії (іменник у знахідному відмінку). Наприклад: *Куліш пробував зачеркнути вже й межі української критики* [156, с. 1575]. У сучасних словниках лексеми, утворені за цим словотвірним типом, майже не трапляються. Замість них уживають відповідники з іншими префіксами: *заграничити – обмежити, зачеркнути – окреслити*.

Отже, на сьогодні порівняно з кін. XIX ст. – 20-х рр. XX ст. окремі словотвірні типи з префіксом **за-** занепали. Так, для творення слів зі значенням «відокремлення з певного середовища» префікс **за-** був малопродуктивним і з часом, продуктивніші словотвірні типи, зокрема з префіксами **об-** та **о-**, витіснили його.

Типи словотворення з префіксом на-

Досить уживаний у термінотворенні префікс **на-**. Найпродуктивнішими є словотвірні типи на позначення кількісної семантики, а саме множинність дії. Виокремили кілька словотвірних типів із цим значенням. Консубстанційні терміни, утворені за першим словотвірним типом, мають значення «суб'єкт отримує/ отримав певну кількість чого-небудь»: *напалювати/ напалити (вугілля), навалювати/ наваляти й навалити,*

навальцьовувати/ навальцювати, наверст(в)овувати/ наверст(в)увати, навипалювати, надавлювати/ надавити, надергати, надрібнити, надуванити, наекономлювати/ наекономити, наескізувати, назбивати, назлучати плотів, накачувати/ накачати, наклубкувати, наковувати/ накувати. Модель керування охоплює такі синтаксеми: суб'єктна (іменник у називному відмінку) і об'єкта (іменник у знахідному відмінку). Поряд з об'єктом часто вживають числівник, що вказує на кількість: *Напалив багато вапни* [156, с. 1495]; *Начавив дві пляшки виноградного соку* [156, с. 1516].

Другий словотвірний тип з префіксом **на-** стосується дієслів, для яких характерно переплетіння семантики множинності дії та ретельного її здійснення, що зумовлює значення – достатність дії [63, с. 97]. Відповідного значення набувають перехідні дієслова, що мають тлумаченн «суб'єкт надає/ надав об'єкту чи його поверхні певного вигляду, властивостей, стану тощо»: *намагнечувати/ намагнетити, наворсовувати/ наворсувати сукно, нагрівати/ нагріти, нагущувати/ нагустити, надзеркалювати/ надзеркалити, наелектризовувати/ наелектризувати, налагоджувати/ налагодити, налощувати/ налощити, налужувати/ налужити.* Модель керування відповідних консубстанційних термінів містить суб'єкт дії, виражений іменником у називному відмінку, й об'єкт дії – іменник у знахідному відмінку. Наприклад: *Налощувати полотно* [156, с. 1550]; *Грубка добре нагріває хату* [156, с. 1435].

Поширеним є словотвірний тип з префіксом **на-** з просторовою семантикою, що має значення: «суб'єкт покриває/ покрив поверхню певним матеріалом». Пор.: *накладати, назолочувати/ назолотити, накидати шар тиньку на що, накладати/ накласти срібло (золото), накрашувати/ накрасити, накрейдувати, наоліювати/ наоліти, нафарбовувати/ нафарбувати.* Окремі префіксальні дієслова з цим значенням у словниках витлумачено в контексті видотворення (дав. пункт 3.2. цього розділу), проте в цій функції морфема не дуже продуктивна. Визначити чіткі правила

перетворення *на-* на власне-видовий префікс не вдалося, однак спостерегли деякі тенденції. Зокрема, формами доконаного виду до безпрефіксних дієслів часто виступають лексичні одиниці зі значенням «надати певного кольору».

Для перехідних дієслів зі значенням «суб'єкт покриває/ покрив поверхню певним матеріалом» характерна така модель керування: суб'єктна синтаксема (іменник у називному відмінку), об'єктна синтаксема (іменник у знахідному відмінку) та інструментальна синтаксема (іменник в орудному відмінку, рідше – іменник у родовому відмінку з прийменником *з*). Наприклад: *Навощила нитки* [156, с. 1407]; *Намастила папір маслом (олією)* [156, с. 2957]; *Поміст, шклом настелений* [156, с. 1686]; *Дорога, з дощок намощена, що по їй вагончики бігають* [156, с. 1686]. Указівка на інструмент дії зазвичай не обов'язкова, якщо у твірній основі названо матеріал чи речовину, якою покривають об'єкт: *назолочувати/ назолотити – покривати/ покрити золотом; наоліювати/ наоліити – просочувати/ просочити олією; нафарбовувати/ нафарбувати – покривати/ покрити фарбою*.

Консубстанційні терміни, що позначають зображення чого-небудь на певній поверхні, об'єднано в окремий тип словотворення, що є малопродуктивним. Значення відповідних слів описано за допомогою тлумачення «суб'єкт зображує/ зобразив що-небудь на певній поверхні: *накладати/ накласти печатки, накреслювати/ накреслити, налініювати/ налініяти, нарисовувати/ нарисувати, наолівцьовувати/ наолівцювати*. Модель керування цих дієслів містить суб'єкт (іменник у називному відмінку), об'єкт (іменник у знахідному відмінку) й локатив (іменник у місцевому відмінку з прийменником *на*). Локативну синтаксему може бути виражено факультативно, як у реченні *Нарисував план Замглаївського торфовика* [156, с. 1758].

Хоча продуктивність дієслів майже однакова в словниках усіх періодів, у РУС/1924–1933 зафіксовано низку дієслів, на які не натрапили в інших лексикографічних працях. Напр.: *награфічувати/ награфітити*,

наолівцювати/ наолівцювати, наребрувати. Ці одиниці могли бути новотворами, що не набули поширення в українській мові. Їхня поява свідчить про словотвірний потенціал цього типу словотворення.

Наступний словотвірний тип, і за нашими спостереженнями, й за результатами дослідження В. Ільїна, малопродуктивний [63, с. 101]. Він позначає покриття поверхні чим-небудь унаслідок самочинного процесу, тобто «суб'єкт з'являється/ з'явився на поверхні об'єкта»: *нагоряти/ нагоріти, накопати/ накопіти, замерзнути, наіржавіти, жаржавіти, наростати/ нарости.* Позаяк у цьому випадку йдеться про перехідні слова, модель керування не передбачає вказівки на об'єкт дії та охоплює суб'єктну синтаксему, виражену іменником у називному відмінку, та локативну синтаксему, що є іменником у місцевому відмінку з прийменником *на*.

Маловживаним серед консубстанційних термінів є тип словотворення з тлумаченням «суб'єкт приєднує/ приєднав об'єкт до певної площини»: *наварювати/ наварити, нагвинчувати/ нагвинтити, накрутити гайку, настібати/ настібнути, націбати/ націбнути, наклеювати/ наклеїти.* Відповідні дієслова охоплюють суб'єкт (іменник у називному відмінку), об'єкт (іменник у знахідному відмінку) і локатив (іменник у знахідному відмінку з прийменником *на*), але локативна синтаксема може бути факультативною: *Наварити вісь* [156, с. 2478].

Семи «достатність дії» та «рух усередину чого-небудь» містять дієслова, об'єднані словотвірним типом, що має тлумачення «суб'єкт наповнює/ наповнив об'єкт речовиною»: *набивати/ набити бомбу (рушницю, гармату), напаковувати/ напакувати бомбу, націджувати/ націдити, начиняти/ начинити бомбу.* Модель керування передбачає вказівку на суб'єкт дії, виражений іменником у називному відмінку, об'єкт₁, що його наповнюють чим-небудь, – іменник у знахідному відмінку та об'єкт₂, що ним наповнюють що-небудь, – іменник в орудному відмінку.

Майже не натрапили на консубстанційні терміни, що позначають «скерування дії до певного об'єкта аж до змикання з ним» [63, с. 98], що їхнє значення можна описати за такою схемою: «суб'єкт скеровує/ скерував дію на певний об'єкт, застосувавши до нього силу». Наприклад: *нагнічувати/ нагнітити, надавлювати/ надавити поножі, надушувати/ надушити, натиснути поножі*. Модель керування містить суб'єкт дії (іменник у називному відмінку) та об'єкт (іменник у знахідному відмінку, з яким можуть уживати прийменник *на*). У РУС/1924–1933 указано такі словосполучення й речення: *натиснути поножі* чи *З усієї сили натиснув на свердло* [156, с. 1496]. Для відповідних дієслів характерно переплетіння просторової та кількісної сем, що активізується залежно від контексту. Порівняймо приклади, наведені в РУС/1924–1933: *Пружинка, досі натискана важкою рукою, нараз звільнена, скочила на своє давнє місце і Начавив дві пляшки виноградного соку*. У першому випадку вказано на дію, скеровану до об'єкта із застосуванням сили, а в другому – на отримання певної кількості чого-небудь. Показово, що перекладні словники до таких слів часто вказують пояснення, як-от РУС/1924–1933: «**Надавливать и Надавлять, надавить** – 1) *что* – надавлювати, надавити, надушувати, надушити, нагнічувати, нагнітити *что*, натискати і натискувати, натиснути *что і на что* <...> 2) (*выжимать изв. колич. чего*) начавлювати, начавити, надушувати, надушити надавлювати, надавити» [156, с. 1441]. Напевно, багатозначність відповідних лексем і зумовила низьку продуктивність дієслів у термінотворенні.

Іще один тип словотворення стосується дієслів, об'єднаних тлумаченням «суб'єкт скеровує/ скерував об'єкт до певної точки»: *накерувувати/ накерувати апарат, налавірувати, налучати/ налучити, направляти/ направити апарат, направляти/ направити корабель кермою і вітрилами, наступати/ наступити, наштурмувати*. Зазвичай ці дієслова мають таку модель керування: суб'єкт (іменник у називному відмінку),

об'єкт (іменник у знахідному відмінку), локатив (іменник у знахідному відмінку з прийменником *на*).

Отже, типи термінотворення з префіксом *на-* протягом розвитку українських терміносистем майже не змінювалися. Певні трансформації відбулися в лексичному складі й окремі консубстанційні терміни вийшли з ужитку.

Типи словотворення з префіксом *над-*

Префікс *над-* у термінотворенні вживають рідко і переважно використовують у дієсловах, які містять сему «частковий вияв дії», утворених від основ конкретної фізичної дії, часто з деструктивним значенням [182, с. 223], тобто значення таких слів можна схарактеризувати за допомогою тлумачення «суб'єкт здійснює/ здійснив незначну, часткову дію щодо об'єкта». Зауважимо, що відповідні лексичні одиниці досить поширені в українській мові [63, с. 106]. Наприклад: *надвихувати/ надвихнути, надвірчувати/ надвертіти, надвужувати/ надвузити, надгаровувати/ надгарувати, надгинати/ надігнути, надавлювати/ надавити, наддушувати/ наддушити, наджолоблювати/ наджолобити, надкарбовувати/ надкарбувати, надкачувати/ надкачати, надколювати/ надколоти, надкраювати/ надкраяти, надкручувати/ надкрутити, надламувати/ надламати, надлуплювати/ надлупити, надмелювати/ надмолоти, надмішувати/ надмісити, надмотувати/ надмотати*. Модель керування містить суб'єкт (іменник у називному відмінку) і об'єкт (іменник у знахідному відмінку). Пор.: *Надколи деревину, а в розколину забивай клин* [156, с. 1454]; *Трошки надріж (надчикни), а далі все буде дратися* [156, с. 1471]; *Наїхав з гори на пліт, надламав дишля* [156, с. 1457].

На «локалізацію дії зверху об'єкта» [9, с. 175] префікс *над-* вказує в дієсловах зі значенням «суб'єкт збільшує/ збільшив розмір об'єкта, додаючи до його краю чи верхньої частини що-небудь»: *надбуротовувати/ надбуртувати, надвищувати/ надвищити, надкидати/ надкинути,*

надклепувати/ надклепати, надковувати/ надкувати й надкути, надмуровувати/ надмурувати, надплести, надшивати/ надшити, надлінійовувати/ надліняти. Ці консубстанційні терміни мають таку модель керування: суб'єктна синтаксема, виражена іменником у називному відмінку, та об'єктна синтаксема, що є іменником у знахідному відмінку.

Просторову семантику префікса *над-* «прибути до місця призначення» в термінології майже не зреалізовано. У словниках натрапили на незначну кількість таких лексем, як-от у слові *надносити/ наднести (про стихійні сили)*.

Зазначимо, що значних змін у продуктивності всіх описаних словотвірних типів з *над-* у словниках кін. XIX ст. – поч. XXI ст. не відбулося.

Типи словотворення з префіксом *о-*, *об-*

Для творення консубстанційних термінів *об-* є значно продуктивнішим за *о-* (див. таблицю 4.1). Зауважимо, що в словниках 30-х – 80-х рр. XX ст. та 90-х рр. XX ст. – поч. XXI ст. кількість дієслів з *о-* трохи більшає. Це пов'язано з розширенням функцій цього префікса, про що докладніше йтиметься далі, у зв'язку з описом словотвірних типів.

На префікс *об-* найчастіше натрапляємо в словотвірних типах з семантикою «поширити дію по всій поверхні». Перший тип словотворення охоплює дієслова зі значенням «суб'єкт поширює/ поширив дію на всю поверхню об'єкта, змінивши його властивості»: *обгемблювати, обглянцювати/ обглянцувати, обгранковувати/ обгранкувати, обполіровувати/ обполірувати, обпрасовувати/ обпрасувати, обривнювати/ обривняти, обробляти/ обробити, обморожувати/ обморозити, обмочувати/ обмочити, обпикати/ обпекти.* Модель керування містить суб'єкт дії (іменник у називному відмінку) та об'єкт дії (іменник у знахідному відмінку).

В. Ільїн, В. Русанівський значення «охопити дією певну поверхню» вважають характерним для дієслів із префіксом *об-* [63, с. 154; 176, с. 206].

Проте в термінотворенні спостерігаємо дещо іншу тенденцію. Лексикографічні праці кін. XIX ст. – 20-х рр. XX ст., зокрема й РУС/1924–1933, майже не фіксують слів, утворених за словотвірним типом з префіксом *о-*. На незначну кількість лексем із цим формантом натрапляємо тільки в СРУ/1893–1898: *ошліховати* (рос. відповідник – *огранивать/огранить*), *охварбувати* (рос. відповідник – *окрашивать/окрасить*). У словниках 30-х – 80-х рр. XX ст. префікс *о-* стає продуктивнішим. Зауважимо, що основним варіантом у словниках вказано дієслово з *о-*, попри те, що префікс *об-*, значно вживаніший у цій функції. Наприклад, в УРС/1953–1963 дієслова з обома морфемами зазначено окремо й у словниковій статті, що стосується слова *обгранковувати/обгранкувати*, є відсилання до лексеми *ограновувати/огранювати*. Розширення функцій префікса *о-* представлено одиничними випадками, а словотвірний тип з префіксом *об-* типовіший на позначення «охоплення поверхні дією», про що свідчать наші спостереження та інших лінгвістів (В. Ільїн, В. Русанівський) [63, с. 154; 176, с. 206]. Відповідниками до українських слів, що зазнали змін, виступають російські дієслова з морфемою *о-*, а тому зростання продуктивності префікса можна пояснити впливом російської мови.

Дієслова зі значенням «суб'єкт покриває/покрив увесь об'єкт матеріалом» об'єднано навколо ще одного типу з просторовою семантикою: *оббляховувати/оббляхувати*, *оббушувати колеса*, *обвапнувати*, *обвивати/обвинувати*, *обгортати/обгорнути*, *обдернувати*, *обкладати/обкласти цеглою (камінням)*, *обклеювати/обклеїти*, *обкручувати/обкрутити*, *облицьовувати/облицювати*, *обліплювати/обліпляти й обліпити*, *обмуровувати/обмурувати цеглою (камінням)*, *обтиньковувати/обтинькувати*. У відповідних словниках модель керування має такі компоненти: суб'єктна синтаксема (іменник у називному відмінку), об'єктна синтаксема (іменник у знахідному відмінку), інструментальна синтаксема

(іменник в орудному відмінку). Наприклад, у реченні *Оббляхував скриню жовтою бляхою* [156, с. 2063].

У цьому словотвірному типі також спостерігаємо випадки, коли слова з префіксом *о-* заступають лексичні одиниці з *об-*. У лексикографії 30-х – 80-х рр. ХХ ст. виявлено дієслова, що їх не фіксують словники кін. ХІХ ст. – 20-х рр. ХХ ст.: *оштукатурювати/ оштукатурити* (рос. відповідник – *оштукатуривать/ оштукатурить*), *окутувати/ окутати* (рос. відповідник – *окутывать/ окутать*). На сучасному етапі продуктивність префікса *о-* меншає. Наприклад, у РУС/2003 не зафіксовано слово *оштукатурювати/ оштукатурити*, а дієслово *окутувати/ окутати* вказано з ремаркою «рідковживане».

Усі інші словотвірні типи зі значенням «поширити дію по всій поверхні» утворено за допомогою тільки префікса *об-*. Навколо окремого типу об'єднуємо лексеми, твірні основи яких позначають становлення якісної ознаки та належать до неперехідних дієслів. Йдеться про консубстанційні терміни зі значенням: «суб'єкт змінює/ змінив стан, унаслідок охоплення дією його поверхні». Пор.: *обгнивати/ обгнити, обгоряти/ обгоріти, обмерзати/ обмерзнути, обмокати/ обмокнути, обрідіти, обсихати/ обсохнути, обтавати/ обтанути*. Модель керування передбачає вказівку лише на суб'єкт дії (іменник у називному відмінку).

За двома наступними словотвірними типами утворено дієслова, що, окрім семантики «охопити дією всю поверхню», позначають деструктивну дію. Один об'єднує слова, що мають тлумачення «суб'єкт видаляє/ видалив об'єкт з певної поверхні»: *обламувати/ обламати, обпилювати/ обпиляти, обрізувати/ обрізати*. Інший тип словотворення стосується слів, що називають таку дію: «суб'єкт позбавляє/ позбавив об'єкт від покриття»: *обкорювати/ обкорувати, облупувати/ облупити, облущувати/ облущити, обшеретувати*. Лексичні одиниці обох словотвірних типів мають подібні

моделі керування, а саме: суб'єкт, виражений іменником у називному відмінку, об'єкт – іменник у знахідному відмінку.

Менш вживаним префікс **об-** є в консубстанційних термінах з просторовою семантикою «рух навколо чого-небудь». Для цього словотвірного типу характерно дублетне уживання **о-** та **об-**, якщо сему «рух навколо об'єкта» доповнено семою мети «відмежувати об'єкт від інших» [9, с. 171]. У іншому випадку – коли йдеться про рух навколо просторового орієнтира – вживають лише **об-**. Значення лексичних одиниць цього словотвірного типу тлумачемо так: «суб'єкт скеровує/ скерував об'єкт навколо певного предмета». Наприклад: *об(о)креслювати/ об(о)креслити, об(о)торочувати/ об(о)торочити, обводити/ обвести, обгинати/ обігнути, обкружляти, облініювати/ облініяти, облямовувати вітрила лаяк-тросом, обмежовувати/ обмежувати, обметувати/ обметати, оббудовувати/ оббудувати, обрамовувати й обрамляти/ обрамити, обрисовувати/ обрисувати, обстебновувати/ обстебнувати, обхутрувати, обче[і]ркувати/ обчеркнути, обшालювати, обшивати/ обшити*. Модель керування містить суб'єктну й об'єктну синтаксеми. Першу виражено іменником у називному відмінку, а другу – іменником у знахідному відмінку. Крім того, вона може охоплювати локативну синтаксему (іменник у родовому відмінку з прийменником **навколо** чи іменник у місцевому відмінку з прийменником **на**) та інструментальну синтаксему (іменник в орудному відмінку). Пор.: *Бондар обгинає обручі на діжках* [156, с. 2054]; *Облямувала спідницю плісом* [156, с. 2019].

Дублетами **о-** та **об-** виступають у дієсловах зі значенням «суб'єкт рухається униз/ дістався низу чого-небудь»: *о(об)суватися/ о(об)сунутися, осідати/ осісти, о(об)падати/ о(об)пасти*. Дієслова відповідного словотвірного типу в реченні потребують вказівки на суб'єкт дії: *Берег сипкий і обсувистий* [156, с. 2162]; *Володимирська гора осовується* [156, с. 2155].

Зауважимо, що не для всіх випадків можливе варіантне уживання **о-** та **об-**. Пор.: *Спочатку осідає великий пісок* [156, с. 2176] та *Кредитори обсідають його* [156, с. 1697]. Можливо, тому в словниках 30-х рр. – 80-х рр. ХХ ст., а також сучасних як відповідник до російського *оползать/ оползти* фіксують дієслово тільки з префіксом **о-**: *осуватися/ осунутися*. Уважаємо, що закономірності уживання префіксів **о-** й **об-** потребують подальшого опрацювання із залученням лексики різного стилістичного забарвлення.

Кількісну сему «достатній вияв дії» префікс **об-** виражає в дієсловах, що їх тлумачення описуємо в такий спосіб: «суб'єкт скеровує/ скерував достатню чи надмірну дію щодо певної кількості об'єктів». Наприклад: *обмитити, обревізувати, обсліджувати/ обслідувати місце злочину, облічувати/ облічити, обмірювати/ обміряти, обраховувати/ обрахувати*. Модель керування містить суб'єкт (іменник у називному відмінку) і об'єкт (іменник у знахідному відмінку).

Продуктивність цього типу дещо меншає в словниках, укладених починаючи з 30-х рр. ХХ ст., а деякі лексичні одиниці вийшли з наукового вжитку, зокрема, *обмитити, обсліджувати/ обслідувати місце злочину*. Позаяк дієслова цього ряду інколи позначають не лише достатність дії, а й її надмірність та мають емоційне забарвлення, їхнє використання в науковому мовленні обмежене. Наприклад: *Приїхали комісари, весь світ обписали* [156, с. 2160].

Тільки префікс **о-** вжито в дієсловах зі значенням «суб'єкт надає/ надав об'єкту певних властивостей»: *отемнити, опалювати/ опалити, ogrівати/ ogrіти, остуджувати й остуджати/ остудити, отоплювати/ отопити, охолоджувати/ охолодити, опромінювати/ опромінити*. Модель керування охоплює суб'єктну (іменник у називаному відмінку) та об'єктну (іменник у знахідному відмінку) синтаксеми.

Отже, у типах словотворення з просторовою семантикою «рух навколо чого-небудь» і «рух униз» **о-** та **об-** є дублетами, до того ж кількість слів з **о-**

на позначення руху униз значно переважає. Тільки **о-** вжито в словотвірному типі, що має значення «надати об'єкту певних властивостей». Значення «охоплення дією усієї поверхні» й «достатність дії» характерні для **об-**, але в словниках 30-х – 80-х рр. ХХ ст. у цьому випадку спостерігаємо дієслова з **о-**, які вжито невиправдано й більшість з яких є кальками російської мови. На сучасному етапі низка таких лексем вийшла з ужитку, проте словотвірні кальки з префіксом **о-** залишаються досить продуктивними.

Типи словотворення з префіксом *пере-*

З'ясували, що найчастіше префікс **пере-** позначає «повторно виконувану дію», що відповідає тенденціям загальнолітературної мови [63, с. 124]. Консубстанційні терміни, утворені за цим типом словотворення, мають значення «суб'єкт здійснює/ здійснив дію щодо об'єкта повторно, наново»: *перебалотувати, перебілювати/ перебілити, перебудовувати/ перебудувати, переверстувати/ переверстати, переглядати справу в суді, переглянувати, перечистити, перегруповувати/ перегрупувати, перединати/ переднити, перезаставлювати й перезаставляти/ перезаставити (маєтність), перезолочувати/ перезолотити, переклеювати/ переклеїти, перековувати/ перекувати й перекути, переконопачувати/ переконопатити, перелюстовувати/ перелюстувати вапно (вапну), перелютовувати/ перелютувати. Модель керування охоплює такі компоненти: суб'єкт, що зазвичай виступає іменником у називному відмінку, та об'єкт дії – іменник у знахідному відмінку: *Перебудувати державу на інших основах* [156, с. 2390]; *Переднив бочку* [156, с. 357]; *Треба коня перекути* [156, с. 2350].*

Деякі лексеми цього словотвірного типу набувають полісемічного значення. Залежно від контексту дієслова можуть позначати і «повторну дію», і мати інші значення, зокрема «множинна дія», «надмірна дія». Для таких дієслів у словниках зазвичай вказано коментар. Пор., у РУС/1924–1933: **«Перелуживать, -ся, перелудить, -ся – (сызнова, слишком)**

перебілювати, -ся, перебілити, -ся» [156, с. 2354]; «**Пересверливать, пересверлитъ** – (*слишком, снова*) пересвердлювати, пересвердлити, перевірювати, перевертіти» [156, с. 2377]. Розподіляючи слова за семантичними групами, зважали на пояснення та ілюстративний матеріал.

Виявлено закономірність у словотворенні дієслів з префіксом **пере-**: багатозначними переважно виступають лексеми, що позначають спрямування дії на поверхню об'єкта чи творення чого-небудь (*перебілювати/ перебілити, перетісувати/ перетесати*). Натомість слова, що вказують на зміну стану об'єкта, означають тільки «надмірну дію» (*перегуцати/ перегустити, переморожувати/ перморозити*). Так, іще один словотвірний тип з префіксом **пере-** має значення: «суб'єкт здійснює/ здійснив надмірну дію щодо об'єкта», зокрема *переводнювати, перегрівати/ перегріти, перегустишати/ перегусти, перегуцувати/ перегустити, перержавіти, переріджувати/ перерідити*. У реченні ці слова передбачають вказівку на суб'єкт і об'єкт дії. Перша синтаксема є іменником у називному відмінку, а друга – іменником у знахідному відмінку.

У загальномовних словниках 30-х – 80-х рр. ХХ ст. і сучасних деякі дієслова визначають як розмовні: *перегустити, пережарювати, перемаслювати/ перемаслити, переоліювати/ переоліяти*. У лексикографічних працях кін. ХІХ ст. – 20-х рр. ХХ ст. ремарки розмовне поряд з цими одиницями не вказано. У РУС/1924–1933 зафіксовано хімічний термін *пересичувати/ переситити* (російський відповідник – *пересыщать / пересытить*), що в загальномовних словниках двох наступних періодів фіксують без відповідної ремарки. Отже, в термінотворенні функції словотвірного типу з префіксом **пере-** на позначення «надмірної дії» з часом звужуються.

Досить уживаний відповідний формант для творення дієслів з просторовою семою «перемістити з одного місця на інше», а саме йдеться про тлумачення «суб'єкт переміщає/ перемістив об'єкт з одного місця на

інше»: *перевантажувати/ перевантажити, переводити/ перевести, переганяти/ перегнати, передавати/ передати армії радіо-телеграфом, перекачувати/ перекачати, перекладати/ перекласти й переложити, переладовувати/ переладувати, перемальовувати/ перемалювати, перепускати/ перепусти тепло (звук)*. Модель керування зазвичай охоплює чотири синтаксеми: суб'єктну (іменник у називному відмінку), об'єктну (іменник у знахідному відмінку) і дві локативні. Один з локативів виражено іменником у родовому відмінку з прийменником *з*, й інший – іменник у знахідному відмінку з прийменниками *в* чи *на* або іменник у родовому відмінку з прийменником *до*. Пор.: *Перевантажувати з одних вагонів в інші* [156, с. 2336]. С. Соколова вказує на особливості дієслів цього ряду. Для лексем, мотивованих безоб'єктними дієсловами руху, локативний актант зі значенням кінцевої точки є обов'язковим. В інших випадках позиція локатива факультативна [182, с. 165]. Пор.: *Переладовувати судна* [156, с. 2336]; *Переходити / перейти на інше приміщення, до нової хати (в нову хату)* [156, с. 2324].

Інші типи термінотворення з префіксом *пере-* малопродуктивні. Значення «суб'єкт закриває/ закрити поверхню об'єкта чим-небудь» мають лексеми ще одного словотвірного типу: *перебандажувати, перебинтувати, перев'язати, перевивати/ перевити, перемотувати/ перемотати, перешальовувати/ перешалювати*. Речення з дієсловами, утвореними в такий спосіб, містять суб'єктну (іменник у називному відмінку), об'єктну (іменник у знахідному відмінку) та інструментальну (іменник в орудному відмінку) синтаксеми. Останню може бути виражено факультативно: *Перекрив (перешив) хату* [156, с. 2352].

Продуктивність цього типу дещо меншає в словниках 30-х – 80-х рр. ХХ ст. і 90-х рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст., оскільки окремі лексеми майже вийшли з ужитку. Наприклад, замість слова *перебандажувати* (російський відповідник – *перебинтовывать/ перебинтовать*) вказано його синонім

перебинтовувати/ перебинтувати. Більшість сучасних словників майже не подають термінів *перегонтовувати/ перегонтувати* (російський відповідник – *перекривать/ перекрыть гонтом*), *перешальовувати/ перешалювати* (російський відповідник – *перекривать/ перекрыть шалевкой*).

Малопродуктивним є словотвірний тип зі значенням «суб'єкт ділить/ поділив об'єкт на певну кількість частин»: *передавлювати/ передавити, переділювати й переділяти/ переділити, перепалювати/ перепалити, перепилювати/ перепиляти, переривати течію, перечавлювати/ перечавити*. Модель керування містить суб'єкт дії (іменник у називному відмінку) та об'єкт дії (іменник у знахідному відмінку), як у реченні *Переділити пряму на двоє* [156, с. 3023].

Уже зазначали, що окремі дієслова, зокрема *перепалювати/ перепалити, перечавлювати/ перечавити*, можуть мати кілька значень: «поділ об'єкта», «надмірна дія», «дистрибутивна дія». У терміносистемах зазвичай зrealізовано одне з них. Пор. приклад з РУС/1924–1933: «**Перекаливать, -ся, перекалить, -ся** – 1) (о металле) перегартовувати, -ся, перегартувати, -ся; (слишком) перепалювати, -ся, перепалити, -ся. [Перегартував косу]» [156, с. 2346]. Натомість у медичній термінології відповідна лексема вказує на «розчленування об'єкта впоперек»: «**Отжигать, -ся, отжечь, -ся** – 1)... (хирург.) відпикати, відпекти; (ноперёк) перепалювати, -ся, перепалити, -ся» [156, с. 2222]. Так, у термінології різних галузей знань виявлено відмінні тлумачення багатозначного слова.

Семантику «дистрибутивна дія» мають слова, утворені за словотвірним типом з таким значенням: «суб'єкт скеровує/ скерував дію на всі об'єкти». Наприклад: *перераховувати/ перерахувати, переписувати/ переписати, перемножувати/ перемножити, перемелювати/ перемолоти, перелічувати/ перелічити*. Консубстанційні терміни мають модель керування, що охоплює

суб'єкт (іменник у називному відмінку) і об'єкт (іменник у знахідному відмінку). Пор.: *Перелічив усіх до одного, не проминув нікого* [156, с. 2394].

Майже не виявили лексеми, які вказують, що «суб'єкт змінює/ змінив стан», зокрема *перегоряти/ перегоріти, перетрунішати, перетрухати/ перетрухнути*. Консубстанційні терміни мотивовано дієсловом становлення якісної ознаки та їхня модель керування містить суб'єктну синтаксему. Наприклад: *Зерно пере[по]трухло* [156, с. 2387].

Певні зміни трапилися на рівні семантики окремих лексем, як у словах *перетлівати/ перетліти* та *перетрухати/ перетрухнути*. У словниках 20-х рр. ХХ ст., наприклад РУС/1924–1933, РУС/1926, РУСТТ/1928, обидва поняття розмежовують. Дієслово *перетрухати/ перетрухнути* вживають у значенні «стлівати гниючи», а лексему *перетлівати/ перетліти* – «стлівати згораючи». У лексикографії наступних періодів на позначення обох понять більш вживаним стає *перетлівати/ перетліти*. У СУМ/1970–1980: його тлумачать: «псуватися від гниття, дії вологи тощо» і «згоряти без полум'я». Словник фіксує й дієслово *перетрухати/ перетрухнути*, значення якого не змінилося: «повільно гнити під дією мікроорганізмів, від довгого лежання». Там, де в словниках 20-х рр. ХХ ст. було вжито дві лексеми на позначення різних понять, у словниках наступних періодів спостерігаємо розширення семантики слова, що дублює російську лексему. Це звузило виражальні можливості української мови.

Отже, в термінотворенні знизилася продуктивність префікса *пере-*, що охоплює слова зі значенням «надмірна дія», оскільки деякі з лексем у словниках 30-х – 80-х рр. ХХ ст. і сучасних зафіксовано як розмовні. Також виявлено зміни на лексичному рівні. Низка слів, вжитих у лексикографії кін. ХІХ ст. – 20-х рр. ХХ ст., на сучасному етапі вийшла з ужитку. Крім того, відбулося розширення значень окремих термінів, спричинене впливом російської мови.

Типи словотворення з префіксом *по-*

Префікс *по-* – один з найпродуктивніших для творення консубстанційних термінів. Особливо вживаний цей формант у дієсловах з кількісною семою-домінантою, утворених за двома словотвірними типами.

Перший з них стосується лексем, що позначають дію, скеровану на багато об'єктів, і мають значення «суб'єкт здійснює / здійснив дію щодо низки об'єктів»: *побезземелити, повапнувати, повапнити, покам'янити, покаменити, поморозити, позатісувати*. Модель керування містить такі компоненти: суб'єкт (іменник у називному відмінку) та об'єкт (іменник у знахідному відмінку множини). Пор.: *Уже кілля позатісував* [156, с. 606]; *Як написав рядки, тоді й сіє* [156, с. 1210]; *Я написав, він поробив виправки* [156, с. 2639].

Значення «многократної дії» особливо продуктивне в тих словах, у яких префікс *по-* виступає перед іншим префіксом [63, с. 135–136]. Наприклад: *повибруковувати, повибудовувати, повідтавати, повідбудовувати, повідгинати, подобруковувати, подогружувати що чим, позаарештовувати кого, позабивати гвіздками, позбанкрутовувати*. Уважаємо, що префіксальні дієслова, які позначають наукові й виробничі поняття, сполучаючись із *по-*, детермінологізуються, тому ці лексичні одиниці не аналізуватимемо докладно. На користь цього свідчить те, що їх не зафіксовано в термінологічних словниках. Зупинімося на тих випадках, коли префікс сполучається з безпрефіксною твірною основою, як у дієсловах *повапнувати/ повапнити, поклеїти, покреслити, помережити, попечатати*. Визначити семантику названих дієслів поза контекстом досить складно, оскільки відбувається перетин кількісного (множинність дії) і часового (тривання дії протягом певного часу) значень. Щоб покласифікувати такі лексеми, зважали на коментарі й ілюстративний матеріал, що їх подано в словниках. Наприклад, у РУС/1924–1933: **«Налакировувать, налакировать** – налаковувати, лакувати, налакувати, лачити, налачити, (о

мн.) поналаковувати, полачити що» [156, с. 1549]; «**Маркировать** – 2) (*помечать*) маркувати, значити, *сов.* замаркувати, (*о мног.*) помаркувати, позначити» [156, с. 1210].

Дієслова, утворені за словотвірним типом, є вживаним у всі періоди. Це підтверджують не лише наші дані, а й спостереження інших мовознавців, наприклад, В. Ільїна, В. Русанівського [63, с. 136; 176, с. 263]. Проте зауважимо, що окремі терміни, зафіксовані в РУС/1924–1933, лексикографічні праці наступних періодів не подають. Наприклад, у РУС/1924–1933 російське слово *каталогизировать* перекладено так: *каталогізувати, закатологізувати* (доконана дія) і *покаталогізувати* (множинна дія). Натомість у РУС/1969 і РУС/2003 вказано тільки *каталогізувати*. Отже, укладачі РУС/1924–1933 поряд з українським відповідником російського слова подають також корелят доконаного виду та слово, що описує множинну дію. Таку тенденцію спостерігаємо для більшості гасел словника. У загальномовних перекладних лексикографічних працях, опублікованих пізніше, цю настанову збережено, але не послідовно.

Майже не зазнав змін щодо кількісного наповнення словотвірний тип, за яким утворено дієслова із часовою семантикою. Для нього характерно тлумачення «суб'єкт здійснював дію щодо об'єкта певний час»: *подрукувати, поекзаменувати, поіспитувати, покувати, польотувати, помайструвати, помісити, поморозити*. У РУС/1924–1933 для дієслів, значення яких важко витлумачити, вказано коментар. Наприклад: *помарширувати (годину), польотувати (трохи)*. Так вдалося відмежувати дієслова із часовою семантикою.

Найменш продуктивними в усі періоди є словотвірний тип на позначення дії зниженої інтенсивності. Усі слова утворено шляхом поєднання префікса *по-* та дієслівного суфікса *-ува*. У цьому випадку йдеться про таке значення: «суб'єкт періодично здійснює нетривалу дію щодо об'єкта», зокрема *повірчувати твинт, поколихувати, покручувати поволі*

гвинт (шруб), похитувати. Модель керування передбачає вказівку на суб'єктну (іменник у називному відмінку) та об'єктну (іменник у знахідному відмінку) синтаксеми.

Отже, в термінотворенні кін. XIX – поч. XXI ст. змін в семантиці префікса *но-* не виявлено. Цей афікс найпродуктивніший на позначення «многократної дії», менш уживаний – на позначення дії, що триває певний проміжок часу й дії зниженої інтенсивності.

Типи словотворення з префіксом *при-*

Словотворення консубстанційних термінів за допомогою префікса *при-* представлено чотирма типами. Перший, найпродуктивніший тип термінотворення, об'єднано навколо дієслів з тлумаченням «суб'єкт приєднує/ приєднав об'єкт до певної поверхні»: *прибивати/ прибити (гвіздками), приварювати/ приварити, пригвинчувати й пригвинтовувати/ пригвинтити, пригвозджувати й пригвозджати/ пригвоздити, пригранковувати/ пригранкувати, приживляти/ приживити, прикарючувати/ прикарючити, приклепувати/ приклепати, приклеювати/ приклеїти, прикріпляти/ прикріпити папір кнопками, прикручувати/ прикрутити, прилютовувати/ прилютувати*. Модель керування містить суб'єктну синтаксему (іменник у називному відмінку), об'єктну синтаксему (іменник у знахідному відмінку) й локативну синтаксему (іменник у родовому відмінку з прийменником *до*), але локатив у реченні може бути факультативним. Наприклад: *Знов не щільно прибила двері* [156, с. 1892]; *Оцю полицю треба не прибивати, а вправити в стіну* [156, с. 97]; *Треба занести квартиру до слюсаря, щоб вушко приварив* [156, с. 2854].

Формант *при-* також вживають на означення «неповного вияву дії», проте цей тип термінотворення представлено незначною кількістю лексем. Відповідні консубстанційні терміни мають значення «суб'єкт незначною мірою змінює/ змінив стан об'єкта»: *пригальмувати, пригашати/ пригасити, прискорювати/ прискорити*. У реченні такі терміни зазвичай потребують

указівки на суб'єкт (іменник у називному відмінку) й об'єкт (іменник у знахідному відмінку): *Щасливе натраплення на спосіб прискорювати темп життя* [156, с. 1745].

Окремо описуємо лексеми, утворені від дієслів з семантикою «становлення якісної ознаки», що вказують на таку дію: «суб'єкт незначно мірою змінює/ змінив свій стан». Пор.: *пригнивати/ пригнити, пригускнути, припухати/ припухнути, притужавити*. На відміну від попереднього словотвірного типу, модель керування охоплює лише суб'єкт дії, виражений іменником у називному відмінку, як у реченні *Нехай глина притужавіє (стужавіє), тоді й ліпитимем* [156, с. 318].

У РУС/1924–1933 натрапили на дієслово з префіксом *при-*, яке вжито на позначення доконаного виду до слова *тужавити*. Уважаємо, що в цьому випадку *при-* позначає «неповний вияв дії». Саме так його витлумачено в СУМ/1970–1980: «стати твердішим; трохи затвердіти» [174, VIII с. 70]. Зауважимо, що в СУМ/1970–1980 це слово зараховано до розмовної лексики, натомість у РУС/1924–1933 такої ремарки немає. Отже, на сучасному етапі сфера функціонування слова *притужавити* відмінна від 20-х рр. ХХ ст.

Мало уживаним у термінотворенні є словотвірний тип зі значенням «суб'єкт скеровує/ скерував рух об'єкта до місця призначення»: *приганяти й пригонити/ пригнати, призивати, прикомандировувати/ прикомандирувати, приординовувати/ приординовувати, приплавляти/ приплавити*. Модель керування містить суб'єктну, об'єктну і локативну синтаксеми. Першу виражено іменником у називному відмінку, другу – іменником у знахідному відмінку, третю – іменником у знахідному відмінку з прийменником *у* чи іменником у родовому відмінку з прийменником *до*. Більшість дієслів цього словотвірного типу утворено від основ, що позначають «переміщення». Проте виявлено незначну кількість лексем, які належать до інших семантичних груп. Наприклад, у слові *призвати* мотиватором виступає

дієслово з семантикою звучання, основним значенням якого є «брати на військову службу» [174, VII с. 616].

Загалом, у термінології словотвірні типи зі значенням руху виявилися малопродуктивними. Наприклад, сему «прибути до місця призначення» виражено за допомогою морфем **до-, при-, під-, над-** [182, с. 161–162]. Однак для творення власне-термінів і консубстанційних термінів ці значення префіксів є непоширеними. У термінологічних словниках зафіксовано незначну кількість таких лексичних одиниць, зокрема *довозити/ довезти* (у значенні *імпортувати*), *підносити/ піднести протест (папери на підпис)*, *надносити/ наднести (про стихійні сили)*.

У словниках 30-х – 80-х рр. ХХ ст. спостерігаємо словосполуку, в якій дієслово з префіксом **при-** позначає початок руху: *приводити в рух* (російський відповідник – *приводить в движение*). Українській мові це значення **при-** невластиве й російська мова могла вплинути на українську. Зауважили, що в лексикографії 20-х рр. ХХ ст. виправдано вказано такі словосполуки: *давати (дати) рух чому, пускати (пустити) в рух що*. Оскільки виявили одну лексему, де **при-** позначає початок дії, вважаємо ці зміни лексичним калькуванням, а не словотвірним.

Отже, продуктивність типів термінотворення з префіксом **при-** залишилася однаковою в усі періоди. У словниках 30-х – 80-х рр. ХХ ст. спостережено одиничний приклад, в якому відповідний префікс набув невластивого йому значення початку дії. Однак ці зміни в значенні форманта не є системними, тому їх варто вивчати не на словотвірному, а на лексичному рівні.

Типи словотворення з префіксом *про-*

Про- у термінотворенні малопродуктивний. Перший словотвірний тип із цим афіксом містить консубстанційні терміни зі значенням «суб'єкт робить/ зробив отвір в об'єкті»: *пробивати/ пробити наскрізь, прогонити/ прогнати наскрізь що, прорубувати/ прорубати, провірчувати/ повертїти,*

просвердлювати/ просвердлити, проширубувати/ проширубувати. Модель керування охоплює дві синтаксеми: суб'єктну (іменник у називному відмінку), об'єктну (іменник у знахідному відмінку) й локативну (іменник у знахідному відмінку з прийменником **крізь** чи іменник у місцевому відмінку з прийменником **в**). Пор.: *Протягла нитку крізь намистину* [156, с. 2920]; *Провірчуй дірку в дошці отим свердлом* [156, с. 2976].

Окремо аналізуємо дієслова зі значенням «суб'єкт просочив певну речовину в межі об'єкта, надавши йому нових властивостей». Наприклад: *просвітляти/ просвітити, прорезинювати/ прорезинити, прогумувати/ прогумувати, пробілювати/ пробілити.* Для цих дієслів притаманна така модель керування: суб'єкт (іменник у називному відмінку) й об'єкт (іменник у знахідному відмінку).

У словниках кін. ХІХ ст. – 20-х рр. ХХ ст. кількість таких дієслів менша, ніж у словниках 30-х – 80-х рр. ХХ ст. Лексикографи 20-х рр. ХХ ст. замість дієслів з префіксом **про-** переважно фіксували лексичні одиниці з іншими формантами. Пор.: *віблювати/ віблити* (рос. відповідник – *пробеливать / пробелить*), *нагумувати* (рос. відповідник – *прорезинить*). Хоча в окремих словниках спостерігаємо терміни з **про-**: *просвітляти/ просвітити* (РУС/1924–1933), *прогумувати* (РУС/1926). Словники 30-х – 80-х рр. ХХ ст. і сучасні фіксують дієслова з **про-** частіше. Серед таких лексем натрапили на лексичну кальку російської мови *прорезинювати/ прорезинити*. Зауважимо, що на відміну від 30-х – 80-х рр. ХХ ст. у словниках 90-х рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст. кількість фіксацій російської кальки меншає й відповідником до російського слова *прорезинить* пропонують українську лексему *прог(т)умувати*.

Останній тип термінотворення з цим префіксом стосується лексем із часовою семантикою, що вказують на те, що «суб'єкт здійснював дію протягом визначеного часового відрізка»: *прочергувати, провантажити, проваляти сукно, промурувати, пробудувати, прогучати, пролувати.* Модель

керування охоплює зазвичай тільки суб'єктну синтаксему, що є іменником у називному відмінку. Пор.: *З рік тому в українському письменстві голосно пролунало одне нове слово* [156, с. 2939].

Отже, в періоди 30-і – 80-і рр. ХХ ст. і 90-і рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст. зросла продуктивність словотвірного типу, що об'єднує дієслова зі значенням «суб'єкт просочив певну речовину в межі об'єкта, надавши йому нових властивостей». Інші типи термінотворення не зазнали суттєвих змін.

Типи словотворення з префіксом *роз-*

Одним з найменш продуктивних є префікс *роз-*. Спостережено кілька словотвірних типів з цим афіксом. По-перше, йдеться про слова зі значенням деструктивної дії, а саме: «суб'єкт здійснює/ здійснив дію, спрямовану роз'єднати об'єкт на дві й більше частин». Пор.: *розрізувати/ розрізати, розпилювати/ розпиляти, розривати/ розірвати, розклепати заклепку*. Модель керування цих лексем охоплює суб'єкт дії (іменник у називному відмінку) та об'єкт дії (іменник у знахідному відмінку).

Деструктивну сему може доповнювати сема «зворотна дія» й такі консубстанційні терміни об'єднуюмо навколо другого типу словотворення. Йдеться про значення «суб'єкт здійснює/ здійснив дію вторинну щодо іншої, унаслідок чого відбувся поділ об'єкта»: *розпорювати/ розпороти, розкладати/ розкласти машину, розживляти, роздинати/ розіднати*. У цих лексемах модель керування містить суб'єктну й об'єктну синтаксеми. Першу виражено іменником у називному відмінку, а другу – іменником у знахідному відмінку.

Семантика «зворотна дія» характерна для іще одного словотвірного типу. У цьому випадку префіксальні дієслова мають значення «суб'єкт здійснює/ здійснив дію протилежну попередній, унаслідок чого відбувається/ відбулося її заперечення»: *розишифрувати/ розшифрувати, розморозжувати/ розморозити, розкиснювати/ розкиснити, розгальмувати,*

розтоплювати/ розтопити. Модель керування містить суб'єкт (іменник у називному відмінку) та об'єкт (іменник у знахідному відмінку).

О. Кочерга та Г. Ракшанова наголошують, що префікс *роз-* у значенні «заперечення попереднього стану» заступив префікси *від-, зне-*. [94, с. 10-13]. Як свідчать наші дані, лексичні одиниці з префіксом *роз-*, де він має семантику зворотної дії чи заперечення певного стану, фіксують словники усіх періодів, але його продуктивність незначна. У словниках кін. ХІХ ст. – 20-х рр. ХХ ст., на позначення дії, мета якої позбавити об'єкт певних ознак переважно вживали слова із префіксами *зне-*: *знечулити, знезаражувати/ знезаразити, знеособити, знепліднити, знецінити*. Із 30-х рр. ХХ ст., як уже було зазначено в попередніх розділах, використовують скальковану з російської мови сполуку префіксів *обез-*: *обеззаражувати/ обеззаразити, обезплідити, обезболювати/ обезболити*. Перетин семантичних полів спостерігаємо для префіксів *роз-* і *від-*, але такі приклади одиничні. Наприклад: *розтавати/ розтанути* та *відтавати/ відтанути* (рос. відповідник – *оттаивать/оттаить*), *розкиснювати/ розкиснити* та *відновляти/ відновити* (рос. відповідник – *восстанавливать / восстановить*). Зауважили, що більшість дієслів з префіксом *роз-* насамперед стосуються деструктивної семантики: *розгачувати/ розгачити, розпрадовляти/ розпрадовити, розпорювати/ розпороти*, а на означення лише «зворотної дії» цей афікс малопродуктивний. Більш уживані у цьому випадку є префікси *від-, зне-*.

Майже не натрапили на терміни зі значенням «рух у різних напрямках», хоча для словотворення загальноживаної префікс *роз-* у цьому значенні продуктивний [63, с. 162]. Це підтверджує нашу думку про те, що в термінології словотвірні типи на позначення руху не досить поширені.

Підсумовуючи зауважимо: продуктивність більшості префіксальних типів творення консубстанційних термінів майже не змінилася. На звуження чи розширення кількісного наповнення окремих словотвірних типів

вплинули внутрішньомовні та позамовні чинники, серед яких особливо помітною є роль російської мови, що особливо посилюється в 30-і – 80-і рр. ХХ ст. Негативні наслідки цього спостерегли й у наш час. Зміни сталися також на лексичному рівні. У 30-і – 80-і рр. ХХ ст. зросла кількість скалькованих з російської мови дієслівних термінів, не зафіксованих у термінології 20-х рр. ХХ ст.

Висновки до розділу 4

Більшість консубстанційних дієслівних термінів мають питома походження й широкі словотвірні властивості. Менш продуктивними є твірні основи чужомовного походження, що здатні сполучатися з обмеженою кількістю префіксів. Серед префіксальних дієслівних консубстанційних термінів найбільше лексем зі значенням конкретної фізичної дії, трудової та побутової діяльності людини, становлення якісної ознаки, менше зафіксовано слів зі значенням звучання й мовлення, психічного та фізичного стану людини.

Під час видотворення консубстанційних термінів використано ті ж префікси, що й для власне-термінів. Поширеними засобами формотворення є *з-*, *по-*, менш уживаним, порівняно з власне-термінами, є префікс *за-*, а більш продуктивним – префікс *ви-*, який на позначення форм доконаного виду зафіксовано переважно в РУС/1924–1933. Незначну кількість видових опозицій утворено за допомогою префіксів *на-*, *при-*, *об-*, *про-*.

Найуживанішими у термінотворенні є морфеми *по-*, *на-*, *за-*, а найменш продуктивними – форманти *в-*, *про-*, *роз-*, *о-*. Це характерно для всіх періодів розвитку термінології. Однак кількісне наповнення деяких словотвірних префіксальних типів змінилося: словотвірний тип з префіксом *ви-*, що має тлумачення «суб'єкт повністю використав що-небудь», продуктивний тільки в РУС/1924–1933, а в лексикографії 30-х – 80-х рр. ХХ ст. і 90-х рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст. слова, утворені в такий спосіб, рідковживані, й їх витлумачено

як розмовну лексику. На українську словотвірну систему впливала мовна політика Радянського Союзу, унаслідок чого зросла продуктивність окремих префіксальних словотвірних типів, маловживаних у словотворенні кін. XIX ст. – 20-х рр. XX ст. Набув продуктивності префікс **від-** у дієсловах зі значенням «суб'єкт надає/ надав поверхні об'єкта певного вигляду» і «суб'єкт виготовляє/ виготовив об'єкт з певного матеріалу», де він заступив формант **ви-**. Префікс **о-** у низці дієслів, що мають семантику «суб'єкт покриває/ покрив увесь об'єкт матеріалом» і «суб'єкт поширює/ поширив дію на всю поверхню об'єкта, змінивши його властивості» невиправдано витіснив морфему **об-**. Можливим є вплив російської мови у розширенні функції префікса **о-** в дієсловах, що позначають зміну стану, де відповідний префікс вжито замість морфем **з-** та **за-**. Зауважено, що зміни відбулися не лише на словотвірному рівні, але й на лексичному. Уживання низки твірних основ, продуктивних у термінології кін. XIX ст. – 20-х рр. XX ст., було обмежено й значну частину з них замінено на лексичні кальки російської мови.

Отже, від 30-х рр. спостерігаємо переривання традицій в українському термінознавстві. Формування галузевих терміносистем у 30-і – 80-і рр. XX ст. не завжди відбувалося з огляду на словотвірні властивості української мови, як це було в 20-х рр. XX ст., а залежало від політичної ситуації, тому на сучасному етапі важливо випрацювати такий підхід до унормовування термінології, що враховував би позитивні здобутки префіксального дієслівного термінотворення попередніх періодів.

ВИСНОВКИ

Комплексне вивчення особливостей префіксального термінотворення дієслів на матеріалі «Російсько-українського словника» (1924 – 1933) у зіставленні з іншими словниками кін. XIX – поч. XXI ст. ґрунтується на ідеї, що дієслово є важливим компонентом галузевих терміносистем, який виявляє особливості на семантичному рівні. Дієслово є елементом динамічним, що впливає з його властивостей – називати дію та стан, натомість іменник підкреслює статичний характер терміна, постійність його сутності. Перевагою дієслівних термінів на позначення дії чи стану є здатність точніше, ніж іменник, вказувати на перебіг дії в часі, доконаність/недоконаність, скерування дії на об'єкт. Однак ступінь термінування, а також частота вживання дієслів у галузевих терміносистемах неоднакова. На матеріалі РУС/1924–1933 з'ясовано, що дієслівні терміни найширше представлено в хімічній, типографській, юридичній термінології, дещо менше зафіксовано церковних, медичних, математичних, технічних, будівельних, морських термінів, дієслівні термінологічні одиниці інших галузевих терміносистем у словнику маловживані.

Дієслова класифікуємо на власне-терміни (одиниці, що мають вузьку сферу використання, їх створюють тільки для термінологічних потреб) й консубстанційні терміни (одиниці, які одночасно функціонують у загальнолітературній мові й галузевих терміносистемах та які утворено шляхом термінологізації загальноновживаних слів чи детермінологізації). Більшість власне-термінів за походженням є запозиченнями, виявлено небагато питомих термінологічних одиниць, що характерно для періоду кін. XIX ст. – 20-і рр. XX ст., коли термінотворення було зорієнтовано на

внутрішньомовні ресурси. Для позначення дієслівних термінів, які мають однакову форму із загальноживаними словами, використано назву консубстанційні терміни. Серед цієї групи термінів переважають слова питомого походження чи давні запозичення, які мовці усвідомлюють як питомі.

Префіксальне дієслівне термінотворення ґрунтується на засадах загальномовного словотворення, тому для його аналізу застосовано методи, прийоми та термінологічний апарат, що й для дослідження загальномовної лексики. Однак морфологічне творення термінів має особливості: афікси відіграють значну роль у створенні зрозумілої внутрішньої форми терміна, яка описує його місце в термінологічній системі. За допомогою словотворчих морфем віддзеркалено стосунок технічного поняття до членів певного класифікаційного ряду, отже, для творення нових термінологічних одиниць бажано застосовувати готові словотвірні схеми, наявні в мові. Основним засобом дієслівного словотворення є префікси, значення яких мають неоднакову ступінь окресленості, їхні межі часто бувають розмитими, що ускладнює точний опис кожного окремого типу префіксального термінотворення. Крім того, проблемним є відмежування значення префікса від семантики твірної основи, тому поняття *словотвірного значення* уточнено як спільну частину значення для певної групи дієслів із одним префіксом, яку можна виявити неформально і не обов'язково буквально вичленовувати з тлумачень. *Словотвірний тип* – це формально-семантична схема побудови похідних слів, мотивованих твірними словами певної частини мови, за допомогою того ж словотворчого форманта з тим самим значенням. Тип дієслівного префіксального словотворення описано за допомогою таких елементів: 1) *дієслівний ряд* (низка дієслів, утворені за допомогою того ж префікса й подібні одне до одного за семантичними, словотвірними, синтаксичними й синтагматичними ознаками); 2) *тлумачення* (спільне значення для дієслів, що належать до одного префіксального дієслівного

ряду); 3) *модель керування* (схема синтагматичних властивостей префіксального дієслова в простому неускладненому реченні); 4) *приклад* (ілюстрація, де вказано, як значення префіксального дієслова та його моделі керування зrealізовано в реченні).

Оскільки дієслівні власне-терміни мають переважно чужомовне походження, вони мало представлені в префіксальному словотворенні, й у більшості таких слів префікс виконує формотворчу функцію: найпродуктивнішими засобами для творення форм доконаного виду є префікси *з-*, *за-*, *по-*. З'ясовано, що в РУС/1924–1933 майже послідовно вказано префіксальні форми доконаного виду до чужомовних термінів з суфіксом *-ува(ти)*, що не характерно для перекладних словників 30-х – 80-х рр. ХХ ст. та 90-х рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст., у яких відповідні одиниці зазвичай визначено як двовидові. Розрізнення форм доконаного й недоконаного виду дієслівних термінів у наукових текстах є виправданим, оскільки в такий спосіб можна точніше описати характер дії, тому РУС/1924–1933 може стати джерелом поповнення сучасної мови новими видовими формами. Префіксальне словотворення власне-термінів охоплює незначну кількість типів: найуживанішим словотворчим засобом є префікс *на-*, а малопродуктивними – *о-*, *об-*, *по-*.

Під час видотворення й словотворення консубстанційних дієслівних термінів використано ті ж типи, що для власне-термінів, але їхня продуктивність неоднакова: досить уживаними на позначення форм доконаного виду консубстанційних термінів є префікси *з-*, *по-*, натомість продуктивність *за-*, порівняно з власне-термінами, менша, а префікса *ви-* – більша. У РУС/1924–1933 за допомогою цього префікса утворено видові опозиції дієслів із семантикою поширення дії на поверхні, проте на сучасному етапі продуктивність форманта знизилась, а відповідні одиниці з префіксом *ви-* у новітніх дослідженнях виправдано витлумачено в межах словотворення, де він вказує на інтенсивність виконання дії.

Найпоширенішими в усі періоди є словотвірні типи консустанційних термінів з префіксами *по-*, *на-*, *за-*, а найменш уживаними – з *в-*, *про-*, *роз-*, *о-*. Більшість типів префіксального дієслівного термінотворення майже не зазнала змін, але з'ясовано, що окремамі з них набули продуктивності під впливом позалінгвальних факторів, зокрема мовної політики радянського уряду, скерованої на зближення російської та української мов. У словниках 30-х – 80-х рр. ХХ ст. зросла кількість дієслів з префіксом *від-* зі значеннями «створити що-небудь» і «надати поверхні певних властивостей, часто ретельно виконуючи дію», де він відповідає російському префіксу *от-*. Тим часом у РУС/1924–1933 та інших словниках кін. ХІХ ст. – 20-і рр. ХХ ст. у цьому випадку переважали дієслівні терміни з морфемою *ви-*. Словотвірні типи з префіксом *о-*, що відповідає російському *о-*, у словниках 30-х – 80-х рр. ХХ ст. і 90-х рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст. вжито на позначення дії, скерованої на «покриття чим-небудь всієї поверхні об'єкта» і «надання всій поверхні об'єкта певних властивостей», натомість у словниках кін. ХІХ ст. – 20-і рр. ХХ ст. відповідні дієслова утворено за допомогою *об-*. Також зросла продуктивність префікса *о-* під час формотворення дієслів з семантикою «набути певних властивостей унаслідок самочинного процесу», однак у РУС/1924–1933 не зафіксовано видових форм з цим префіксом, а замість нього містяться префікси *з-* та *за-*.

Тенденції творення термінів перебувають в прямій залежності від політичної ситуації й найперспективнішими є ті обставини, що сприяють виробленню термінології з огляду на внутрішньомовні ресурси. Дослідження конкретних термінів засвідчило: «Російсько-український словник» (1924 – 1933 рр.) може стати джерелом поповнення української термінології лексикою й словотвірними типами. Подальше вивчення словника може бути скероване на виявлення термінів і словотвірних типів, актуальних для сучасного термінотворення, з'ясування змін, що відбулися в словотвірній і лексичній системі української мови, та їхнього впливу на термінологію.

ДОДАТКИ

Додаток А. Префіксальне видотворення дієслівних термінів чужомовного походження з суфіксом –ува(ти) в «Російсько-українському словнику» (1924 – 1933 рр.) у зіставленні з іншими словниками кін. ХІХ – поч. ХХІ ст.

Таблиця А

Російське дієслово	РУС/1924–1933	Словники кін. ХІХ – 20-х рр. ХХ ст.	Словники 30 – 80-х рр. ХХ ст.	Словники 90-х рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст.
адресовать	адресувати, (док.) заадресувати	адресувати, (док.) заадресувати (РУСДМ/1930), адресувати, заадресувати (РУСПМ/1926), адресувати (СМУ/1918, РУС/1926)	адресувати (РУС/1937, РУС/1948, УРС/1953–1963 , РУС/1969, УРС/1964)	адресовувати, адресувати (АУСМК/2010), адресувати, (док.) заадресувати (АУАСНМ/2010), (док. і недок.) адресувати (РУС/2003, РУС/2004), адресувати (НРУСЮС/1998, РУСДМ/2001),
анализировать	аналізувати, (док.) заналізувати	аналізувати (СМУ/1918, СГТ/1923, РУС/1926, РУСТТ/1928, СПТ/1928,	аналізувати (РУСМЗМ/1959, РУМС/1960, РУГідрС/1960, РУТС/1961,	(недок. і док.) аналізувати, (док.) проаналізувати (РУС/2004), аналізувати

Продовження Таблиці А

		РУСПМ/1930)	РУС/ГС/1963)	(РУСНТ/1998)
апеллировать, апеллировать	апелювати, (док.) заапелювати	апелювати, заапелювати (РУСПМ/1926), апелювати (СМУ/1918, РУСДМ/1930, УРС/1927, РУС/1926)	апелювати (РУС/1937, РУС/1948, УРС/1953–1963 , РУС/1969, УРС/1964, РУССЕЛ/1966)	(док. і недок.) апелювати (РУСНТ/1994, УС/2003, РУС/2004), апелювати (НРУСЮС/1998)
арендовать	орендувати, (док.) заорендувати	орендувати, заорендувати (РУСПМ/1926, СТТ/1932), орендувати (РУС/1926, СРУ/1893–1898, СЕТ/1930)	орендувати (РУС/1937, РУС/1948, УРС/1953–1963, РУС/ГС/1963, УРС/1964, РУССЕЛ/1966)	(док. і недок.) орендувати, заорендувати, заорендувати (РУС/2004), орендувати (НРУСЮС/1998, РУСДМ/2001)
ассигновать	асигнувати (док.) заасигнувати	асигнувати, заасигнувати (РУСПМ/1926), асигновувати, асигнувати (РУСДМ/1930), асиг(г)нувати (РУС/1926, СТТ/1932)	асигнувати (РУС/1937, РУС/1948, РУС/1969, УРС/1953–1963 , УРС/1964, РУССЕЛ/1966)	(док. і недок.) асигнувати (РУСНТ/1994, РУС/2003, РУС/2004), асигнувати (НРУСЮС/1998, РУСДМ/2001)

Продовження Таблиці А

бронзировать	бронзувати, (док.) побронзувати	бронзувати (СРУ/1893–1898, СМУ/1918)	бронзувати (РУС/1937, РУС/1948, УРС/1953–1963, РУТС/1961, УРС/1964)	(док. і недок.) бронзувати, побронзувати (РУСНТ/1998), (док. і недок.) бронзувати (РУС/2004)
броши(ю)ровать	брошурувати, (док.) поброшурувати	–	брошурувати (РУС/1937, РУС/1948, УРС/1953–1963, РУТС/1961, УРС/1964)	брошурувати (РУСНТ/1998, РУС/2004)
гарантировать	гарантувати, загарантувати	гарантувати, (док.) загарантувати (СЕТ/1930), гарантувати, (док.) угарантувати (РУСДМ/1930), гарантувати (СМУ/1918, РУС/1926, РУСПМ/1926)	гарантувати (РУСМЗМ/1959, РУССЕЛ/1966)	гарантувати (НРУСЮС/1998, РУСДМ/2001, РУС/2004)
гармонизировать, гармонизовать	гармонізувати, згармонізувати	гармонізувати (УРС/1927, РУС/1926, СМТ/1930)	гармонізувати (РУС/1937, РУС/1948, РУС/1969,	гармонізувати (РУС/2003)

Продовження Таблиці А

			УРС/1953–1963)	
дезинфицировать	дезинфікувати, (док.) подезинфікувати	дезинфікувати, (док.) подезинфікувати (РУСДМ/1930, СТТ/1932), дезинфікувати (СМУ/1918, РУС/1926, СУР/1927)	дезинфікувати (РУС/1937, РУС/1948, УРС/1953–1963, РУТС/1961, РУС/ГС/1963, УРС/1964)	дезинфікувати (РУС/2004)
демократизировать	демократизуват, (док.) здемократизувати	демократизувати, здемократизувати (РУСПМ/1926)	демократизувати (РУС/1937, РУС/1969, УРС/1953–1963)	(док. і недок.) демократизувати (РУС/2003)
деморализировать	деморалізувати, (док.) здеморалізувати	деморалізувати, здеморалізувати (СРУ/1893–1898), деморалізувати, здеморалізувати (СМУ/1918) деморалізувати (РУС/1926)	деморалізувати (в док. вид. ще) здеморалізувати (РУС/1937), деморалізувати (РУС/1948, РУС/1969, УРС/1953–1963 , УРС/1964, РУССЕЛ/1966)	(недок. і док.) деморалізувати, (док.) здеморалізувати (РУС/2004), (док. і недок.) деморалізувати (РУС/2003), деморалізувати (РУСДМ/2001)
денационализировать	денаціоналізувати, (док.) зденаціоналізувати	денаціоналізувати, (док.) зденаціоналізувати	денаціоналізувати (РУС/1937, РУС/1948,	(док. і недок.) денаціоналізувати (РУС/2003,

Продовження Таблиці А

		(РУСПМ/1926, РУСДМ/1930, СЕТ/1930), денаціоналізувати (РУС/1926, СУР/1927)	УРС/1953–1963, РУССЕЛ/1966, РУС/1969)	РУС/2004), денаціоналізувати (НРУСЮС/1998, РУСДМ/2001)
елеосвещать	соборувати, (док.) відсоборувати	соборувати (РУС/1926)	соборувати (УРС/1964)	-
идеализировать	ідеалізувати, (док.) зідеалізувати	ідеалізувати (УРС/1927, РУС/1926)	(док. і недок.) ідеалізувати, зідеалізувати (РУС/1969), ідеалізувати (РУС/1937, РУС/1948, УРС/1953–1963 , УРС/1964)	(док. і недок.) ідеалізувати (РУСНТ/1998, РУС/2003, РУС/2004), ідеалізувати (НРУСЮС/1998, РУСДМ/2001)
изолировать	ізолювати, (док.) зізолювати	ізолювати, ізолювати (РУСДМ/1930, СФТ/1932), ізолювати (СМУ/1918, РУС/1926, РУСТТ/1928, РУСПМ/1926)	ізолювати (РУС/1937, РУС/1948, РУГС/1959, РУМС/1960, РУГідрС/1960, РУС/1969, УРС/1953–1963 , УРС/1964)	ізолювати, заізолювати (АУАСНМ/2010), (док. і недок.) ізолювати (РУСНТ/1998, РУС/2003, РУС/2004), ізолювати (НРУСЮС/1998)

Продовження Таблиці А

иллюминировать	ілюмінувати, (док.) зілюмінувати	ілюмінувати (РУС/1926, РУСТТ/1928, СТТ/1932)	(док. і недок.) ілюмінувати (РУС/1969), ілюмінувати (РУС/1937, РУС/1948, РУТС/1961, УРС/1964)	(док. і недок.) ілюмінувати (РУСНТ/1998, РУС/2003)
иллюстрировать	ілюструвати, (док.) зілюструвати	ілюстувати (СМУ/1918, РУС/1926, РУСДМ/1930, РУСВТ/1928)	ілюструвати (РУС/1937, РУС/1948, РУС/1969, УРС/1953–1963, РУТС/1961, УРС/1964)	(док. і недок.) ілюструвати (РУС/2003, РУС/2004)
иммигрировать	імігрувати, (док.) зімігрувати	імігрувати (РУС/1926, РУСПМ/1926)	імігрувати (РУС/1937, РУС/1948, УРС/1953–1963, УРС/1964, РУССЕЛ/1966, РУС/1969)	(док. і недок.) імігрувати (РУСНТ/1994, РУС/2003, РУС/2004), імігрувати (НРУСІОС/1998)
импортировать	імпортувати, (док.) заімпортувати	імпортувати (СЕТ/1930)	імпортувати (РУС/1937, РУС/1948, УРС/1953–1963 ,	імпортувати, (док.) заімпортувати (АУАСНМ/2010), (док. і недок.)

Продовження Таблиці А

			УРС/1964, РУССЕЛ/1966, РУС/1969)	імпортувати (РУСНТ/1994, РУС/2003, РУС/2004), імпортувати (НРУСЮС/1998, АУСМК/2010)
индустриализировать	індустріалізувати, (док.) зіндустріалізувати	–	індустріалізувати (РУС/1937, РУС/1969, УРС/1953–1963, РУТС/1961, УРС/1964, РУССЕЛ/1966)	(док. і недок.) індустріалізувати (РУСНТ/1998, РУС/2003, РУС/2004), індустріалізувати (НРУСЮС/1998, РУСДМ/2001)
интернационализировать	інтернаціоналізувати, (док.) зінтернаціоналізувати	–	інтернаціоналізувати (РУС/1937, РУС/1948, УРС/1953–1963, УРС/1964, РУССЕЛ/1966, РУС/1969)	(док. і недок.) інтернаціоналізувати (РУС/2003), інтернаціоналізувати (НРУСЮС/1998, РУСДМ/2001)
ионизировать	йонізувати, (док.) зйонізувати	йонізувати (РУСТТ/1928, ПСВТ/1931, СФТ/1932), йонувати (СФТ/1932)	іонізувати (РУС/1937, РУС/1948, УРС/1953–1963, РУТС/1961, РУС/ГС/1963,	(док. і недок.) іонізуват (РУСНТ/1998, РУС/2003)

Продовження Таблиці А

			УРС/1964, РУС/1969)	
кальцинировать	кальцинувати, (док.) скальцинувати	–	кальцинувати (РУС/1937, РУГС/1959, РУТС/1961, РУС/1969)	(док. і недок.) кальцинувати (РУСНТ/1998, РУС/2003, РУС/2004)
канализировать	каналізувати, (док.) сканалізувати	каналізувати (РУСТТ/1928, РУС/1926, ПСВТ/1931, СТТ/1932)	каналізувати (РУС/1937, РУС/1948, РУГідрС/1960, РУТС/1961, РУС/1969, УРС/1953–1963)	каналізувати (РУСНТ/1998)
каталогизировать	каталогізувати, (док.) закатологізувати	–	каталогізувати (РУС/1937, РУС/1948, РУС/1969, УРС/1953–1963 , УРС/1964)	каталогізувати, (док) закатологізувати (АУАСНМ/2010), каталогізувати, покаталогізувати (АУСМК/2010), (док. і недок.) каталогізувати (РУСНТ/1998, РУС/2003, РУС/2004)
кодифицировать	кодифікувати, (док.) скодифікувати	кодифікувати (РУСДМ/1930,	кодифікувати (РУС/1937,	(док. і недок.) кодифікувати

Продовження Таблиці А

		РУС/1926)	РУС/1948, УРС/1953–1963, РУССЕЛ/1966, РУС/1969)	(РУС/2003), кодифікувати (НРУСЮС/1998, РУСДМ/2001)
комбинировать	комбінувати, с(ви)комбінувати	комбінувати, скомбінувати (РУСПМ/1926, РУСДМ/1930), комбінувати (РУС/1926, РУСТТ/1928, РУСВТ/1928, СПТ/1928)	комбінувати (РУСМЗМ/1959, РУМС/1960, РУГідрС/1960, РУТС/1961)	комбінувати (НРУСЮС/1998, РУСДМ/2001, РУС/2004)
компилировать	компілювати, (док.) скомпілювати	компілювати, (док.) скомпілювати (РУСДМ/1930, РУСПМ/1926), компілювати (РУС/1926)	компілювати (РУС/1937, РУС/1948, УРС/1953–1963 , РУС/1969, УРС/1964)	компілювати, (док.) скомпілювати (АУАСНМ/2010, АУСМК/2010), компілювати (РУНТС/1997, РУС/2003, РУС/2004)
компонировать, компоновать	компонувати, (док.) скомпонувати	компонувати (РУС/1926)	компонувати (РУМС/1960)	компонувати (РУСНТ/1998, НРУСЮС/1998. РУС/2004)
конвееризировать	конвеєризувати, (док.) сконвеєризувати	–	конвеєризувати (РУС/1937,	(док. і недок.) конвеєризувати

Продовження Таблиці А

			РУС/1948, РУТС/1961, РУС/1969, УРС/РУС/1969)	(РУС/2003)
конденсировать	конденсувати, (док.) сконденсувати	конденсувати, сконденсувати (СФТ/1932), конденсувати (РУСТТ/1928)	(док. і недок.) конденсувати, (док.) сконденсувати (РУС/1948, РУТС/1961, РУС/1969), конденсувати (РУС/1937, УРС/1953–1963, РУГС/1959, РУС/ГС/1963, УРС/1964)	(док. і недок.) конденсувати (РУСНТ/1998, РУС/2003), (док. і недок.) конденсувати, (док.) сконденсувати (РУС/2004)
консервировать	консервувати, (док.) с(за)консерв- увати	консервувати (РУСТТ/1928)	консервувати (РУС/1937, РУС/1948, УРС/1953–1963, РУСМЗМ/1959, РУТС/1961, РУС/ГС/1963, УРС/1964, РУС/1969)	консервувати (РУС/2003, РУС/2004), (док. і недок.) консервувати (РУСНТ/1998)
концентрировать	концентрувати, сконцентрувати	концентрувати (док), сконцентрувати	концентрувати (РУС/1937,	концентрувати (РУСНТ/1998,

Продовження Таблиці А

		(РУСДМ/1930), концентрувати (РУСТТ/1928, РУС/1926, СТТ/1932)	РУС/1948, РУСМЗМ/1959, УРС/1953–1963, РУТС/1961, УРС/1964,РУС/1969)	РУС/2003, РУС/2004)
кристалізувати, кристалізувати, кристалізувати	кристалізувати, (док.) скристалізувати	кристалізувати (РУСТТ/1928, СПТ/1928, СФТ/1932), кристалізувати (СРУ/1893–1898, СМУ/1918, СФТ/1932)	кристалізувати (РУС/1937, РУС/1948, УРС/1953–1963, РУГС/1959, РУТС/1961, РУС/1969)	(док. і недок.) кристалізувати (РУСНТ/1998, РУС/2003)
культивувати	культивувати, (док.) викультивувати	культивувати (СМУ/1918, РУС/1926, РУСДМ/1930, РУСПМ/1926, СУР/1927)	культивувати (РУС/1937, РУС/1948, УРС/1953–1963, РУТС/1961, РУС/ГС/1963)	культивувати (РУС/2004)
лабілізувати, лабілізувати, лабілізувати	лабілізувати, (док.) злабілізувати	–	лабілізувати (РУС/1937, РУС/1948, РУС/1969, УРС/1953–1963)	(док. і недок.) лабілізувати (РУС/2003)

Продовження Таблиці А

легализировать	легалізувати, (закінч.) злегалізувати	легалізувати, злегалізувати (РУСПМ/1930)	легалізувати (РУС/1937, РУС/1948, УРС/1953–1963, РУССЕЛ/1966, РУС/1969)	(док. і недок.) легалізувати (РУС/2003), легалізувати (НРУСЮС/1998, РУСДМ/2001, РУС/2004)
легируютъ	легувати, (док.) злегувати	легувати (РУСТТ/1928)	легувати, (РУС/1948, УРС/1953–1963, РУСМЗМ/1959, РУТС/1961, РУС/1969), легірувати (РУС/1937)	(док. і недок.) легувати (РУС/2003, РУС/2004), легувати (РУСНТ/1998)
лимитировать	лімітувати, (док.) злімітувати	лімітувати (СЕТ/1930)	лімітувати (РУС/1937, РУС/1948, УРС/1953–1963, РУТС/1961, РУССЕЛ/1966, РУС/1969)	(док. і недок.) лімітувати (РУСДЛ/1996, РУС/2003, РУС/2004), лімітувати (РУСНТ/1998, НРУСЮС/1998, РУСДМ/2001)
литографировать	літографувати, (док.) на(від)літографувати	літографувати (РУС/1926, РУСПТ/1928,	літографувати (РУС/1937, РУС/1948,	(док. і недок.) літографувати (РУС/2004)

Продовження Таблиці А

		РУСДМ/1930)	УРС/1953–1963, РУТС/1961)	
матеріалізувати, матеріалізувати, матеріалізувати	матеріалізувати, (док.) зматеріалізувати	матеріалізувати (РУС/2003)	(док. і недок.) матеріалізувати (РУС/1937, РУС/1948, УРС/1953–1963 , РУС/1969)	(док. і недок.) матеріалізувати (РУС/2003, РУС/2004)
машинізувати	машинізувати, (док.) змашинізувати	машинізувати (РУСДМ/1930)	машинізувати (РУС/1937, РУС/1948, УРС/1953–1963, РУСМЗМ/1959, РУТС/1961, РУС/1969)	(док. і недок.) машинізувати (РУСНТ/1998, РУС/2003)
мерсеризувати	мерсерувати, (док.) змерсерувати	–	мерсеризувати (РУС/1948, РУСМЗМ/1959, РУТС/1961, РУС/1969, УРС/1953–1963)	(док. і недок.) мерсеризувати (РУСНТ/1998, РУС/2003)
металізувати	металізувати, (док.) зметалізувати	металювати (РУСТТ/1928)	металізувати (РУС/1937, РУС/1948, РУС/1969, УРС/1953–1963)	(док. і недок.) металізувати (РУС/2003), металізувати (РУСНТ/1998)

Продовження Таблиці А

механізувати	механізувати, (док.) змеханізувати	механізувати (РУСТТ/1928, РУСДМ/1930, СТТ/1932)	механізувати (РУС/1937, РУС/1948, РУСМЗМ/1959, РУС/1969, УРС/1953–1963)	(док. і недок.) механізувати (РУСНТ/1998, РУС/2003, РУС/2004)
милітаризувати	мілітаризувати, (док.) змілітаризувати	–	мілітаризувати (РУС/1937, РУС/1948, УРС/1953–1963, РУТС/1961, РУС/1969)	(док. і недок.) мілітаризувати (РУС/2003, РУС/2004), мілітаризувати (НРУСЮС/1998)
мобілізувати, мобілізувати	мобілізувати, (док.) змобілізувати	мобілізувати, (док.) змобілізувати (СЕТ/1930), мобілізувати (РУС/1926)	мобілізувати (РУС/1937, РУС/1948, УРС/1953–1963, РУССЕЛ/1966, РУС/1969)	(док. і недок.) мобілізувати (РУС/2003, РУС/2004), мобілізувати (НРУСЮС/1998, РУСДМ/2001)
модернізувати, модернізувати	модернізувати, (док.) змодернізувати	модернізувати (РУС/1926)	модернізувати (РУС/1948, УРС/1953–1963, РУСМЗМ/1959, РУТС/1961, РУС/1969)	(док. і недок.) модернізувати (РУСНТ/1998, РУС/2003, РУС/2004), модернізувати (НРУСЮС/1998, РУСДМ/2001)

Продовження Таблиці А

монополізувати	монополізувати, (док.) змонополізувати	монополізувати, (док.) змонополізувати (РУСПМ/1926, РУСДМ/1930, СЕТ/1930), монополізувати (РУС/1926)	монополізувати (РУС/1937, РУС/1948, УРС/1953–1963, РУССЕЛ/1966, РУС/1969)	(док. і недок.) монополізувати (РУС/2003, РУС/2004), монополізувати (РУСДМ/2001)
муниципалізувати	муниципалізувати, (док.) змуниципалізувати	муниципалізувати (РУСПМ/1926, СЕТ/1930)	муниципалізувати (РУС/1937, РУС/1948, УРС/1953–1963, РУССЕЛ/1966, РУС/1969)	(док. і недок.) муниципалізувати (РУС/2003, РУС/2004), муниципалізувати (НРУСЮС/1998, РУСДМ/2001)
назалізувати	назалізувати, (док.) зназалізувати	–	назалізувати (РУС/1937, РУС/1948, РУС/1969, УРС/1953–1963)	(док. і недок.) назалізувати (РУС/2003)
натуралізувати, натуралізувати	натуралізувати, (док.) знатуралізувати	натуралізувати (РУС/1926)	натуралізувати (РУС/1937, РУС/1948, УРС/1953–1963, РУССЕЛ/1966, РУС/1969)	(док. і недок.) натуралізувати (РУС/2003)

Продовження Таблиці А

націоналізувати	націоналізувати, (док.) знаціоналізувати	націоналізувати, (док.) знаціоналізувати (РУСДМ/1930, РУСПМ/1926)	націоналізувати (РУС/1937, РУС/1948, УРС/1953–1963, РУССЕЛ/1966, РУС/1969)	(док. і недок.) націоналізувати (РУС/2003, РУС/2004), націоналізувати (НРУСЮС/1998)
нитрифіцировать	нітрифікувати, (закінч.) знитрифікувати	–	нітрифікувати (РУТС/1961, РУС/1969)	(док. і недок.) нітрифікувати (РУС/2003)
нитровать, нитрировать	нітрувати, (закінч.) знитрувати	нітрувати (РУСТТ/1928)	нітрувати (РУТС/1961, РУС/1969)	нітрувати (РУСНТ/1998, РУС/2003)
нормалізувати	нормалізувати, (закінч.) з(в)нормалізувати	–	нормалізувати (РУС/1948, УРС/1953–1963, РУСМЗМ/1959, РУТС/1961, РУССЕЛ/1966, РУС/1969)	(док. і недок.) нормалізувати (РУСНТ/1998, РУС/2003), нормалізувати (НРУСЮС/1998, РУСДМ/2001)
паралізувати	паралізувати, спаралізувати	паралізувати, (док.) спаралізувати (РУСДМ/1930), паралізувати (РУСПМ/1926)	(док. і недок.) паралізувати, (док.) спаралізувати (РУС/1969), паралізувати (РУС/1937,	(док. і недок.) паралізувати, (док.) спаралізувати (РУС/2003, РУС/2004)

Продовження Таблиці А

			РУС/1948, УРС/1953–1963)	
патентовать	патентувати, (док.) упатентувати	патентувати, (док.) упатентувати (РУСДМ/1930), патентувати (РУС/1926, РУСПМ/1926, СЕТ/1930)	патентувати (РУС/1948, УРС/1953–1963, РУТС/1961)	(док. і недок.) патентувати (РУС/2004), патентувати (РУСДМ/2001)
популяризировать	популяризувати, (док.) спопуляризувати	популяризувати, (док.) спопуляризувати (РУСДМ/1930), популяризувати (РУС/1926)	популяризувати (РУС/1937, РУС/1948, РУС/1969, УРС/1953–1963)	(док. і недок.) популяризувати (РУС/2003, РУС/2004), популяризувати (НРУСЮС/1998, РУСДМ/2001)
реформировать	реформувати, зреформувати	реформувати, (док.) зреформувати (РУС/1926, РУСПМ/1926, РУСДМ/1930, СЕТ/1930)	(док. і недок.) реформувати, зреформувати (РУС/1948, РУС/1969), (док. і недок.) реформувати, (док.) зреформувати (РУССЕЛ/1966)	(док. і недок.) реформувати, (док.) зреформувати (РУС/2003), реформувати (РУСДМ/2001)

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бурячок А. Російсько-український словник для військовиків / А. Бурячок, М. Демський, Б. Якимович. – Київ ; Львів : Вид-во «Варта», 1995. – 382 с.
2. Великий російсько-український політехнічний словник / [за ред. О. Благовещенського]. – К. : Чумацький шлях, 2002 – 739 с.
3. Войналович О. Російсько-український словник наукової і технічної мови (термінологія процесових понять) / О. Войналович, В. Моргунюк. – К. : Вирій ; Сталкер, 1997. – 256 с.
4. Воробйова С. Російсько-український словник соціально-економічної лексики / С. Воробйова, Т. Молодід. – К. : Наукова думка, 1966. – 341 с.
5. Гейченко В. Російсько-український словник наукової термінології : Математика. Фізика. Техніка. Науки про землю і космос / В. Гейченко, В. Завірюхіна, О. Зеленюк, В. Коломієць, М. Кратко, В. Тельнюк-Адамчук, П. Хоменко. – К. : Наукова думка, 1998. – 892 с.
6. Дубровський В. Словник московсько-український / В. Дубровський. – К. : Вид-во «Рідна мова», 1918. – 542 с.
7. Іваницький С. Російсько-український словник : у 2 т. / С. Іваницький, Ф. Шумлянський. – Вінниця : Нова друкарня Пойлішер, 1928.
8. Іванов В. Російсько-український словник музичних термінів / В. Іванов. – К. : Вища школа, 1994. – 111 с.
9. Ізюмов О. Російсько-український словник / О. Ізюмов. – К. : Книгоспілка, 1926. – 656 с.

10. Козирський В. Українсько-англійсько-німецько-російський словник фізичної лексики / В. Козирський, В. Шендеровський. – К. : Вид-во «Рада», 1996. – 932 с.
11. Кочерга О. Англійсько-українсько-англійський словник наукової мови : Фізика. Математика. Астрономія. Хемія. Екологія / О. Кочерга, Є. Мейнарович. – Вінниця : Нова книга, 2010. – Ч. II. – 1562 с.
12. Кратко М. Англійсько-український словник : Математика та кібернетика / Є. Мейнарович, М. Кратко. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2010. – 558 с.
13. Кривченко Г. Словник економічної термінології (проект) / Г. Кривченко, В. Ігнатович. – Харків ; Київ : Державне вид-во України, 1930. – 132 с.
14. Курило О. Словник хемічної термінології (проект) (відтворення видання 1923 р.) / О. Курило. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України ; ТОВ «Основа-Принт», 2008. – 120 с.
15. Малоруско-німецький словар : у 2 т. / [укл. Є. Желехівський, С. Недільський]. – Львів : Друкарня НТШ, 1886.
16. Новий російсько-український словник-довідник юридичної, банківської, фінансової, бухгалтерської та економічної сфери / [укл. С. Єрмоленко, В. Єрмоленко, К. Ленець, Л. Пустовіт]. – К. : Вид-во «Довіра» ; УНВЦ «Рідна мова», 1998. – 783 с.
17. Полонський Х. Словник природничої термінології (проект) / Х. Полонський. – К. : Державне вид-во України, 1928. – 262 с.
18. Російсько-український будівельний словник / [укл. В. Гордєєв, Р. Зельцер, Є. Кожан, Е. Полторацька, І. Резниченко]. – К. : Уккархібудінфом, 1994. – 509 с.
19. Російсько-український геологічний словник / [укл. С. Головащук, І. Соколовський]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1959. – 280 с.

20. Російсько-український гідротехнічний словник / [укл. Г. Швець, М. Зільбан, С. Коберник, О. Олійник, М. Пивовар, І. Розовський, Р. Слободян]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1960. – 192 с.
21. Російсько-український словник ділової мови (проект) / [укл. М. Дорошенко, М. Станиславський, В. Страшкевич]. – К. : ДВУ, 1930. – 314 с.
22. Російсько-український математичний словник / [відп. ред. Й. Штокало]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1960. – 162 с.
23. Російсько-український математичний словник / [укл. В. Карачун, О. Карачун, Г. Гульчук]. – К. : «Вища школа», 1995. – 266 с.
24. Російсько-український словник наукової термінології : Суспільні науки / [укл. Й. Андерш, С. Воробйова, М. Кравченко, М. Максименко, Р. Міщук, В. Фоменко]. – К. : Наукова думка, 1994. – 594 с.
25. Російсько-український науково-технічний словник / [укл. В. Перхач, Б. Кінаш]. – Львів : «Львівська політехніка», 1997. – 453 с.
26. Російсько-український словник : у 4 т. / [ред. А. Кримський, С. Єфремов] [Електронний ресурс] : Електронна версія російсько-українського словника А-П / [підг. О. Телемко]. – К. : Червоний шлях, 1924–1933. – Режим доступу до словн. : <http://www.r2u.org.ua> – Назва з екрана.
27. Російсько-український словник / [відп. ред. П. Мустяца]. – К. : Наукова думка, 1937. – 890 с.
28. Російсько-український словник / [відп. ред. М. Калинович]. – М. : ОГІЗ державне вид-во іншомовних і національних словників, 1948. – 799 с.
29. Російсько-український словник : у 3 т. / [ред. С. Головащук]. – К. : Наукова думка, 1969.
30. Російсько-український словник / [ред. В Жайворонок]. – К. : Абрис, 2003. – 1424 с.
31. Російсько-український словник / [укл. Н. Лозова, Н. Озерова, Л. Стоян, В. Фридрак]. – К. : Наукова думка, 2004. – 1216 с.

32. Російсько-український геологічний словник / [укл. Р. Вовченко, О. Матковський, Л. Бохорська, О. Полубічко]. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2011. – 704 с.
33. Російсько-українсько-латинський зоологічний словник : термінологія і номенклатура / [укл. О. Маркевич, К. Татарко]. – К. : Наукова думка, 1983. – 410 с.
34. Російсько-український математичний словник / [укл. Ф. Гудименко, Й. Погребський, Г. Сакович, М. Чайковський]. – К. : Вид-во АН УРСР. – 162 с.
35. Російсько-український сільськогосподарський словник / [укл. А. Білоштан, М. Бойко, К. Дорошенко, П. Доценко, І. Кільчевський, В. Маринченко, Л. Рак]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – 438 с.
36. Російсько-український словник геологічних термінів / [укл. О. Ципко, Ю. Арсірій, В. Савченко]. – Чернігів : Десна, 1993. – 423 с.
37. Російсько-український словник з машинознавства та загального машинобудування / [укл. В. Хільчевський, В. Шашлов]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1959. – 232 с.
38. Російсько-український словник правничої мови / [гол. ред. А. Кримський]. – К. : ДВУ, 1926. – 322 с.
39. Російсько-український словник з радіотехніки, радіоелектроніки та радіофізики / [укл. В. Калашник та ін.]. – К. : Наукова думка, 2006. – 679 с.
40. Російсько-український технічний словник / [укл. М. Матійко, О. Матійко, Н. Родзевич, Г. Гнатюк, А. Матвієнко]. – К. : Державне вид-во технічної літератури УРСР, 1961. – 648 с.
41. Російсько-український фізичний словник / [укл. В. Гейченко, О. Жмудський, П. Кузьменко, Є. Майборода]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1959. – 212 с.
42. Російсько-український словник фізичних термінів / [за ред. О. Лисковича]. – К. : Вища школа, 1994. – 310 с.

43. Російсько-український хімічний словник / [укл. Є. Некряч, Ю. Назаренко, В. Чернецький]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1959. – 204 с.
44. Словарь російсько-український : у 4 т. / [укл. М. Уманець і А. Спілка]. – Львів : Вид-во НТШ, 1893–1898.
45. Словник музичної термінології (проект) (відтворення видання 1930 р.) / [упор. А. Бабій, С. Кондра, Ф. Самоненко, Н. Трикулівська]. – К. : ВАТ «Поліграфкнига», 2008. – 111 с.
46. Словник термінів педагогіки, психології та шкільного адміністрування / [упор. П. Горецький]. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України ; ТОВ «Основа-Принт», 2008. – 112 с.
47. Словник технічної термінології (загальний) (проект) / [укл. І. Шелудько, Т. Садовський]. – К. : ДВУ, 1928. – 588 с.
48. Словник транспортної термінології (проект). – К. : «Українська радянська енциклопедія», 1932. – 370 с.
49. Словник фізичної термінології (проект) (Відтворення видання 1932 р.) / [ред. В. Фаворський]. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України ; ТОВ «Основа-Принт», 2009. – 239 с.
50. Тутковський П. Словник геологічної термінології (проект) / П. Тутковський. – К. : Державне вид-во України, 1923. – 201 с.
51. Українсько-російський словник : у 6 т. / [гол. ред. І. Кириченко]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1953–1963.
52. Українсько-російський словник / [гол. ред. В. Ільїн]. – К. : Наукова думка, 1964. – 1064 с.
53. Усатенко О. Російсько-український словник медичної термінології / О. Усатенко. – К. : Наукова думка, 1996. – 463 с.
54. Шевчук С. Російсько-український словник ділового мовлення / С. Шевчук. – К. : Вища школа, 2001. – 351 с.
55. Шелудько І. Практичний словник виробничої термінології / І. Шелудько. – Харків : Державне вид-во «Радянська школа», 1931. – 110 с.

56. Шило Н. Російсько-український словник. Термінологічна лексика / Н. Шило. – К. : Просвіта, 2004. – 210 с.

57. Якубський С. Російсько-український словник військової термінології / С. Якубський, О. Якубський. – К. : ДВУ, 1928. – 215 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авилова Н. Вид глагола и семантика глагольного слова / Н. Авилова. – М. : Изд-во «Наука», 1976. – 326 с.
2. Ананьева Н. Приставочные глаголы с префиксом до/do- в современном польском и русском языках / Н. Ананьева // Исследования по глаголу в славянских языках : Глагольная лексика с точки зрения семантики, словообразования, грамматики. – М. : Филология, 1996. – С. 34–49.
3. Андрусин О. Дієприкметники в українській науково-технічній термінології / О. Андрусин // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2011. – № 709. – С. 31–34.
4. Апресян Ю. Идеи и методы современной структурной лингвистики (краткий очерк) / Ю. Апресян. – М. : Изд-во «Просвещение», 1966. – 300 с.
5. Ахманова О. Словарь лингвистических терминов // О. Ахманова. – М. : КомКнига, 2007. – 576 с.
6. Бадзевич З. Ад'єктывы з префіксам без- у сучаснай беларускай мове / З. Бадзевич // Працы кафедры сучаснай беларускай мовы [рэд. Міхневіч А.]. – Минск : РІВШ БДУ, 2003. – Вып. 2. – С. 23–29.
7. Баратова В. К вопросу об определении лексического значения глагольных приставок в современном русском языке (на примере глаголов с приставкой за-) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук / В. Баратова. – Харьков, 1967. – 16 с.
8. Бережанская И. Консубстанциональные термины в лингвистической терминологии английского и русского языков (сравнительный анализ) : дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук :

спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / И. Бережная. – Москва, 2005. – 311 с.

9. Безпояско О. Морфеміка української мови / О. Безпояско, К. Городенська. – К. : Наукова думка, 1987. – 322 с.

10. Безпояско О. Граматика української мови. Морфологія : [підручник] / О. Безпояско, К. Городенська, В. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – 336 с.

11. Березин Ф. Общее языкознание : [учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2101 «Рус. яз. и лит.»] / Ф. Березин, И. Головин. – М. : Просвещение, 1979. – 416 с.

12. Білецький О. Основні методи дослідження в сучасному мовознавстві / О. Білецький // Морфологический анализ научного текста на ЭВМ. – К. : Наукова думка, 1989. – С. 12 – 23.

13. Блауберг И. Становление и сущность системного подхода / И. Блауберг, Э. Юдин. – М. : Изд-во «Наука», 1973. – 270 с.

14. Богуславский А. Глагольная префиксация в современном русском языке (главы II и VI) [пер. С. Майской] / А. Богуславский // Глагольные префиксы и префиксальные глаголы. – М. : Издательский центр РГГУ, 2001. – С. 7–36.

15. Бондарко А. Русский глагол : [пособие для студентов и учителей] / А. Бондарко, Л. Буланин. – Ленинград : Просвещение, 1967. – 190 с.

16. Бондарко А. Теория морфологических категорий / А. Бондарко. – Ленинград : Изд-во «Наука», 1976. – 254 с.

17. Борисюк І. Українське термінознавче сьогодні / І. Борисюк // Проблеми утвердження і функціонування державної мови в Україні : Матер. міжнар. наук. конф. 28–29 листопада 1996 р. / [упоряд. В. Житник]. – К. : КМ Academia, 1998. – С. 193–195.

18. Боярова Л. Українська термінологія як об'єкт мовного планування [Електронний ресурс] / Л. Боярова // Wiener Slawistischer Almanach. – 2006. – Band 58. – С. 223–233.
19. Бурячок А. Формування спільного фонду суспільно-політичної лексики східнослов'янських мов / А. Бурячок. — К. : Наук. думка, 1983. – 248 с.
20. Викорінити націоналізм у виробничій термінології // Українська мова у ХХ сторіччі : історія лінгвоциду [за ред. Л. Масенко]. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – С. 249–254.
21. Валеева Н. Пространственно направительные приставочные модели в современном русском языке : фрагмент словаря / Н. Валеева // Глагольные префиксы и префиксальные глаголы. – М. : Издательский центр РГГУ, 2001. – С. 171–200.
22. Виноградов А. Семантические сценарии приставок как *tertium comparationis* их сопоставительного написания (на материале русских и венгерских глаголов) / А. Виноградов // Глагольные префиксы и префиксальные глаголы. – М. : Издательский центр РГГУ, 2001. – С. 207–232.
23. Виноградов В. Русский язык (Грамматическое учение о слове) [под. ред. Г. Золотовой]. – [4-е изд.] / В. Виноградов. – М. : Рус. яз., 2001. – 720 с.
24. Винокур Г. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии / Г. Винокур // Труды МИФЛИ. – 1939. – Т. 5. – 420 с.
25. Вихованець І. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1988. – 254 с.
26. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови : Академ. граматики укр. мови [за ред. І. Вихованця] / І. Вихованець, К. Городенська. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.

27. Вихованець І. Граматика української мови. Синтаксис : [підручник] / І. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
28. Возний Т. Словотвір дієслів в українській мові у порівнянні з російською та білоруською / Т. Возний. – Львів : Вища школа, 1981. – 187 с.
29. Волохина Г. Русские глагольные приставки : семантическое устройство, глагольные отношения / Г. Волохина, З. Попова. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1993. – 196 с.
30. Ворушилова С. К вопросу об особенностях формирования терминологий (явление консубстанциональности лексем) / С. Ворушилова // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2014. – № 11 (41) : в 2 ч. – Ч. 1. – С. 48–51.
31. Ганіткевич М. До проблеми стандартизації хемічної термінології / М. Ганіткевич // Вісник Держ. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології» : Матеріали 6-ї Міжнар. наук. конференції СловоСвіт 2000 – 2000. – № 402. – С. 169–170.
32. Гак В. К проблеме гносеологических аспектов семантики слова / В. Гак // Вопросы описания лексико-семантической системы языка : тезы доклада. – 1971. – Ч. I. – С. 104–110.
33. Гінзбург М. Щодо моделювання процесів у фахових текстах / М. Гінзбург // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія : «Проблеми української термінології». – Львів : 2011. – № 709. – С. 3-9.
34. Гінзбург М. Проблема двовидових дієслів у фахових текстах та шляхи її розв'язання / М. Гінзбург // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К : КНЕУ, 2009. – Вип. VIII. – С. 290–294.
35. Гладун І. Про деякі прагматичні характеристики професійної лексики англomовних засобів масової інформації / І. Гладун // Культура народів Причорномор'я. – 2012. – № 231. – С. 147–148.
36. Глущенко В. Лінгвістичний метод : сучасні концепції / В. Глущенко // Наукові праці ЧДУ ім. П. Могили : Філологія. Мовознавство. – 2012. – Вип. 183. – Том. 195. – С. 17 – 20.

37. Говорова Г. Дієслова іншомовного походження з суфіксом -ир/-ір в сучасній українській мові / Г. Говорова // Структурні рівні мови і методи їх дослідження. – К. : Наукова думка, 1972. – С. 18–23.
38. Головащук С. Перекладні словники і принципи їх укладання / С. Головащук. – К. : Наукова думка, 1976. – 245 с.
39. Головин Б. Приставочное внутриглагольное словообразование в современном русском литературном языке : автореф. дис. на соискание уч. степени доктора филол. наук / Б. Головин. – М., 1966. – 42 с.
40. Горелик Е. Описание глагольной приставки у- / Е. Горелик // Глагольные префиксы и префиксальные глаголы. – М. : Издательский центр РГГУ, 2001. – С. 37–68.
41. Горещкий П. Історія української лексикографії / П. Горещкий. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – 241 с.
42. Горпинич В. Українська словотвірна дериватологія / В. Горпинич. – Дніпропетровськ : ДДУ, 1998. – 185 с.
43. Грещук В. Український відприкметниковий словотвір / В. Грещук. – Івано-Франківськ : Плай, 1995. – 149 с.
44. Грінченко Б. Словарь української мови : у 4 т. / Б. Грінченко. – К. : Лексикон, 1996.
45. Григорян В. Префиксальные глаголы и их управляющие свойства в современном русском языке / В. Григорян. — Ереван : Изд-во АН Арм ССР, 1984. – 186 с.
46. Гринев С. Введение в терминоведение / С. Гринев. – М. : Московский лицей, 1993. – 309 с.
47. Гринев-Гриневиц С. Введение в терминографию : Как просто и легко составить словарь / С. Гринев-Гриневиц. — М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. — 224 с.
48. Гринев-Гриневиц С. Терминоведение : [учебное пособие для студентов высших учебных заведений] / С. Гринев-Гриневиц. — М. : Издательский центр «Академия», 2008. — 304 с.

49. Даниленко В. Терминологизация разных частей речи (термины – глаголы) / В. Даниленко // Проблемы языка науки и техники. Логические, лингвистические, историко-научные аспекты терминологии. – М. : Изд-во «Наука», 1970. – С. 40–52.
50. Даниленко В. Русская терминология : опыт лингвистического описания / В. Даниленко. – М. : Изд-во «Наука», 1977. – 245 с.
51. Дрінов Д. Проти націоналізму в математичній термінології / Д. Дрінов, П. Сабалдир // Українська мова у ХХ сторіччі : історія лінгвоциду [за ред. Л. Масенко]. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – С. 219–234.
52. Демська О. Вступ до лексикографії : [навч. посібник] / О. Демська. – К. : Видавничий дім «Каєво-могилянська академія», 2010. – 266 с.
53. Дерба С. Проблеми упорядкування терміносистем, що знаходяться у стані формування / С. Дерба // Вісник Житомирського державного університету. – 2012. – Вип. 62. Філологічні науки. – С. 51 – 54.
54. Єрмоленко С. Лінгвістичні теорії і конкретні методи дослідження // Мовознавство. – 1981. – № 4. – С. 14–24.
55. Житін Я. Погляд на термін крізь призму структурно-семантичного та функціонального підходів // Вісник державного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології» : Матеріали 6-ї Міжнар. наук. конференції СловоСвіт 2000. – Львів, 2009. – № 648. – С. 9–15.
56. Жовтобрюх М. Курс сучасної української літературної мови / М. Жовтобрюх, Б. Кулик. – К. : Радянська школа, 1965. – 422 с.
57. Жовтобрюх Н. Формирование философской терминологии украинского литературного языка : автореф. дис. канд. филол. наук : спец. 10.02.02 / Н. Жовтобрюх. – К., 1991. – 20 с.
58. Загнітко А. Теоретична граматики української мови : Морфологія : [монографія] / А. Загнітко. – Донецьк : Дон ДУ, 1996. – 437 с.

59. Зализняк Анна А. Семантическая деривация в значении русской приставки у- / Анна А. Зализняк// Глагольные префиксы и префиксальные глаголы. – М. : Издательский центр РГГУ, 2001. – С. 69-85.
60. Захарчин В. Українська мовознавча термінологія кінця ХІХ – початку ХХ століття : автореф. дис. канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. Захарчин. – К., 1995. – 26 с.
61. Земская Е. Современный русский язык. Словообразование / Е. Земская. – М. : Просвещение, 1973. – 304 с.
62. Івченко М. Сучасна українська літературна мова / М. Івченко. – К. : Вид-во Київського ун-ту, 1962. – 591 с.
63. Ільїн В. Префікси в сучасній українській мові / В. Ільїн. – К. : Вид-во Академії Наук УРСР, 1953. – 164 с.
64. Інструкція до укладання словників ІУНМ // Вісник Інституту української наукової мови. – 1928. – Вип. І. – С. 66–72.
65. Исаченко А. Грамматический строй русского языка в сопоставлении со словацким. Морфология / А. Исаченко. – Братислава : Изд-во Словацкой АН, 1960. – Ч. 2. – 576 с.
66. Калинович М. Ліквідувати націоналістичне шкідництво в радянській фізичній термінології / М. Калинович, Д. Дрінов // Українська мова у ХХ сторіччі : історія лінгвоциду [за ред. Л. Масенко]. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – С. 234–249.
67. Калько М. Аспектуальність і дієслівна полісемія : [монографія] / М. Калько. – Черкаси : Брама, 2002. – 143 с.
68. Калько М. Універсальна категорія аспекту в українському етноваріанті // Вісник Львівського ун-ту. Серія філолог. – 2004. – Вип. 34. – Ч. І. – С. 81-87.
69. Калько М. Аспектуальні класи українського дієслова на тлі класів З. Вендлера / М. Калько // Українська мова. – 2009. – №3. – С. 17–27.

70. Карпіловська Є. Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови : будова та реалізація / Є. Карпіловська. – К. : Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, 1999. – 187 с.

71. Карпіловська Є. Семантична дивергенція українських термінотворчих моделей у природничих науках / Є. Карпіловська, О. Кочерга, Є. Мейнарович // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія : «Проблеми української термінології». – Львів, 2006. – № 559. – С. 3-6.

72. Карпіловська Є. Українська наукова мова в академічному «Російсько-українському словнику» за редакцією А. Кримського та С. Єфремова / Є. Карпіловська, О. Кочерга, Є. Мейнарович // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія : «Проблеми української термінології». – Львів, 2008. – № 620. – С. 110-115.

73. Карцевский С. Из лингвистического наследия [Пер. И. Фужерон, Ж. Брейар, Ж. Фужерон] / С. Карцевский. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – Т. II. – 294 с.

74. Касарес Х. Введение в современную лексикографию / Х. Касарес. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1958. – 354 с.

75. Кирик Д. Философская терминология в украинском литературном языке дооктябрьского периода : автореф. дис. канд. филол. наук : спец. 10.02.02 / Д. Кирик. – Львов, 1968. – 16 с.

76. Кияк Т. Проблеми тактики українського термінотворення / Т. Кияк // Українська термінологія і сучасність : Матеріали II Всеукраїнської наукової конференції. – К. : НАН України, 1997. – С. 19–23.

77. Кісь Р. Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потебні до гіпотези мовного релятивізму) / Р. Кісь. – Львів : Літопис, 2002. – 304 с.

78. Клименко Н. Система афіксального словотворення сучасної української мови / Н. Клименко. – К. : Наукова думка, 1973. – 186 с.

79. Клименко Н. Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови / Н. Клименко, Є. Карпіловська. – К. : Наукова думка, 1998. – 161 с.
80. Клименко Н. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : [монографія] / Н. Клименко, Є. Карпіловська, Л. Кислюк. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. – 434 с.
81. Клименко Н. Словотвірна модель / Н. Клименко // Українська мова. Енциклопедія [редкол. В. Русанівський, О. Тараненко, М. Зяблюк та ін]. – К. : Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. Бажана, 2004. – С. 642.
82. Клименко Н. Словотвірний тип / Н. Клименко // Українська мова. Енциклопедія [редкол. В. Русанівський, О. Тараненко, М. Зяблюк та ін]. – К. : Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. Бажана, 2004. – С. 645.
83. Клименко Н. Словотвірне значення / Н. Клименко // Українська мова. Енциклопедія [редкол. В. Русанівський, О. Тараненко, М. Зяблюк та ін]. – К. : Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. Бажана, 2004. – С. 621.
84. Ковалик І. Логіко-лінгвістична концепція технічної термінології у слов'янських мовах / І. Ковалик. – Вісник Львівського національного університету. Серія : «Філологічна». – 1969. – № 6. – С. 112–126.
85. Ковалик І. Вчення про словотвір : Вибрані праці [упор. та авт. передмови В. Грещук] / І. Ковалик. – Івано-Франківськ ; Львів : Місто НВ, 2007. – 404 с.
86. Кодухов В. Общее языкознание / В. Кодухов. – М. : Высшая школа, 1974. – 303 с.
87. Комри Б. Общая теория глагольного вида / Б. Комри // Труды аспектологического семинара филологического факультета МГУ им. Ломоносова. – М. : Изд-во МГУ, 1997. – С. 203–247.
88. Кочан І. Міжнародні терміноелементи в системі науково-технічних термінів / І. Кочан // Вісник державного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології» : Матеріали 6-ї

Міжнар. наук. конференції СловоСвіт 2000. – Львів, 2000. – № 402. – С. 54–59.

89. Кочан І. Варіанти і синоніми термінів з міжнародними компонентами / І. Кочан // Вісник національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2008. – № 620. – С. 14–19.

90. Кочан І. Українське термінознавство 1940–1950-х років / І. Кочан // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2011. – № 709. – С. 74–78.

91. Кочан І. Українське термінознавство 1960–1990-х років / І. Кочан // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2012. – № 733. – С. 24–28.

92. Кочерга О. Деякі міркування про шляхи і манівці розвитку української наукової термінології / О. Кочерга // Сучасність. – 1992. – № 7-8. – С. 399 – 400.

93. Кочерга О. Процесові прикметники в науковій мові / О. Кочерга, В. Пілецький // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2010. – № 676. – С. 23–26.

94. Кочерга О. Префікси зі значенням завершеності дії в процесових термінах / О. Кочерга, Г. Ракшанова // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2011. – № 709. – С. 10–13.

95. Кочерган М. Сема / М. Кочерган // Українська мова. Енциклопедія [редкол. В. Русанівський, О. Тараненко, М. Зяблюк та ін]. – К. : Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. Бажана, 2004. – С. 575.

96. Крижанівська А. Склад і структура української термінологічної лексики : [монографія] / А. Крижанівська, Л. Симоненко. – К. : Наукова думка, 1985. – 193 с.

97. Кровницька О. Українська лексикографія: теорія і практика / О. Кровницька. – Львів : Інститут українознавства НАНУ, 2005. – 147 с.

98. Кронгауз М. Приставки и глаголы в русском языке : семантическая грамматика / М. Кронгауз. – М. : Школа «Языка русской культуры», 1998. – 288 с.
99. Кубрякова Е. Что такое словообразование / Е. Кубрякова. – М. : Изд-во «Наука», 1965. – 78 с.
100. Кубрякова Е. Типы языковых значений. Семантика производного слова / Е. Кубрякова. – М. : Изд-во «Наука», 1981. – 198 с.
101. Кузнецов А. Компонентного анализа метод / А. Кузнецов // Лингвистический энциклопедический словарь [гл. ред. В. Ярцева]. – М. : «Советская энциклопедия», 1990.
102. Кузнецов А. Дистрибутивный анализ / А. Кузнецов // Лингвистический энциклопедический словарь [гл. ред. В. Ярцева]. – М. : «Советская энциклопедия», 1990.
103. Кузнецова Э. Итоги и перспективы семантической классификации русских глаголов / Э. Кузнецова // Семантические классы русских глаголов : межвуз. сб. науч. трудов. – Свердловск : Уральский государственный университет, 1982. – С. 3–11.
104. Кузькин Н. К вопросу о сущности термина / Н. Кузькин // История отечественного терминоведения : в 3 т. Направления и методы терминологических исследований : очерк и хрестоматия / В. Татаринов. – М. : Московский Лицей, 1995. – Т. 2. – 334 с.
105. Куннисери Панганчадах Санкаран Уни Словообразовательное значение глагольных приставок в современном русском языке : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Куннисери Панганчадах Санкаран Уни. – М., 1973. – 17 с.
106. Курило О. Словник хемічної термінології (проект) (відтворення видання 1923 р.) / О. Курило. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України ; ТОВ «Основа-Принт», 2008. – 120 с.
107. Курс сучасної української літературної мови / [ред. Л. Булаховський]. – К. : Радянська школа, 1951. – Ч. I. – 518 с.

108. Лахно Н. Префіксальна сполучуваність дієслів руху в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. Лахно. – К, 2006. – 17 с.
109. Левіна С. Моделивання дієслів і віддієслівних іменників від абстрактних іменників іншомовного походження на –ці(я) / С. Левіна // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2006. – № 559. – С. 14–18.
110. Лейчик В. Терминоведение. Предмет, методы, структура. – [3-е изд.] / В. Лейчик. – М. : Изд-во ЛКИ, 2007. – 256 с.
111. Лендау С. І. Словники : мистецтво та ремесло лексикографії / С. І. Лендау. – К. : К.І.С., 2012. – 408 с.
112. Лепченко Я. За якими принципами укладає тепер Інститут української наукової мови українську природничу номенклатуру / Я. Лепченко // Вісник інституту української наукової мови. – 1928. – Вип. I. – С. 25–29.
113. Лотте Д. Некоторые принципиальные вопросы отбора и построения научно-технических терминов / Д. Лотте. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1941. – 23 с.
114. Лотте Д. Основы построения научно-технической терминологии : Вопросы теории и методики / Д. Лотте. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – 158 с.
115. Лукин В. Некоторые проблемы и перспективы компонентного анализа / В. Лукин // Вопросы языкознания. – 1985. – № 3. – С. 15–18.
116. Мазон А. Вид в славянских языках (принципы и проблемы) / А. Мазон. – М. : Изд-во АН СССР, 1958. – 62 с.
117. Масенко Л. Суржик : між мовою і «язиком» / Л. Масенко. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 135 с.
118. Маслов Ю. Роль так называемой перфективации и имперфективации в процессе возникновения славянского глагольного вида / Ю. Маслов. – М. : Изд-во АН СССР, 1958. – 38 с.

119. Маслов Ю. Вид и лексическое значение глагола в современном русском литературном языке / Ю. Маслов // Очерки по аспектологии. – Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1984. – С. 48–65.
120. Матвеева Н. Система глагольных префиксов, несопоставимых с предлогами, в современном русском литературном языке (в сопоставлении с украинским) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / М. Матвеева. – К., 1982. – 25 с.
121. Матвіяс І. Курс сучасної української літературної мови. Морфологія / І. Матвіяс. – К. : Радянська школа, 1962. – 163 с.
122. Микитюк О. До проблеми розвитку української термінологіки // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». – 2002. – № 453. – С. 24–29.
123. Мойсеєнко А. Сучасна українська літературна мова. Лексикологія. Фонетика / А. Мойсеєнко, О. Бас-Кононенко, В. Бондаренко. – К. : Знання, 2010. – 270 с.
124. Моргунюк В. Терміни та виозначки дійових (процесових) утямків / В. Моргунюк, Л. Пшенична, В. Шевченко // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2010. – № 676. – С. 49–56.
125. Москаленко Н. Нарис історії української граматичної термінології / Н. Москаленко. – К. : Радянська школа, 1959. – 224 с.
126. Москаленко А. Нариси історії української лексикографії / А. Москаленко. – К. : Радянська школа, 1961. – 164 с.
127. Національна стандартизація. Правила побудови, викладання, оформлювання та вимоги до змісту нормативних документів (ISO/IEC Directives, part 2, 2001, NEQ) : ДСТУ 1.5:2003 [Електронний ресурс]. – [Чинний від 2003-07-01]. – Режим доступу до стандарту. : <http://www.info-build.com.ua>.
128. Назарова І. Лексикографічна розробка українського дієслова (про деякі дієслівні категорії) : дис. на здобуття вч. ступеня канд. філол. наук / І. Назарова. – К., 1969. – 283 с.

129. Наконечна Г. Українська науково-технічна термінологія : історія і сьогодення / Г. Наконечна. – Львів : Кальварія, 1999. – 110 с.
130. Непийвода Н. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект) / Н. Непийвода. — К. : Міжнародна фінансова агенція, 1997. — 303 с.
131. Ніковський А. Словник українсько-російський / А. Ніковський. – К. : Горно, 1927. – 437 с.
132. Німчук В. Проблеми українського правопису ХХ – поч. ХХІ ст. / В. Німчук. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2002. – 116 с.
133. Общее языкознание. Методы лингвистических исследований / [отв. ред. Б. Серебренников]. – М. : Изд-во «Наука», 1973. – 317 с.
134. Огієнко І. Історія української літературної мови / І. Огієнко [упор. й автор біогр. нарису та приміт. М. Тимошник]. – К. : Либідь, 1995. – 296 с.
135. Ожоган А. Семантика і валентна структура предикатів руйнування в німецькій та українській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / А. Ожоган. – Львів, 2010. – 20 с.
136. Падучева Е. Динамические модели в семантике лексики / Е. Падучева. – М. : Школа «Языки русской культуры», 2004. – 607 с.
137. Пайар Д. Формальное описание приставки от- / Д. Пайар // Глагольная префиксация в русском языке. – М. : Русские словари, 1997. – С. 87–113.
138. Панько Т. Развитие украинской политэкономической терминологии XIX–XX веков : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. Панько. – Львів, 1965. – 16 с.
139. Панько Т. Українське термінознавство / Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк. – Львів : Вид-во «Світ», 1994. – 216 с.

140. Перебийніс В. Проблеми структурної лінгвістики та її розвиток на Україні / В. Перебийніс // Мовознавство. – 1967. – № 1 (січень-лютий). – С. 28–36.
141. Пиотровский Г. К вопросу об изучении термина / Г. Пиотровский // Ученые записки ЛГУ. – 1952. – № 161. – С. 27.
142. Пілецький В. Деякі лінгвістичні проблеми українського термінознавства / В. Пілецький // Український правопис і наукова термінологія : проблеми норми та сучасність : [матер. засідань Мовознавчої комісії і Комісії всесвітньої літератури НТШ у Львові 1996–1997 р.] / [відпов. ред. О. Купчинський]. – Львів : Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, 1997. – С. 115–118.
143. Плу́нган В. Приставка под- в русском языке : к описанию семантической сети / В. Плу́нган // Глагольные префиксы и префиксальные глаголы. – М. : Издательский центр РГГУ, 2001. – С. 95–124.
144. Плющ М. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір / М. Плющ. – К. : Слово, 2010. – 328 с.
145. Пославська Н. Структура словотвірних парадигм дієслів із семантикою «ділити на частини, відокремлювати частину від цілого» / Н. Пославська // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2006. – Вип. 34. – Ч. I. – С. 63–69.
146. Пославська Н. Дериваційний потенціал дієслів із семантикою «бити кого-небудь, завдавати фізичних травм» / Н. Пославська // Лінгвістичні студії. – 2011. – Вип. 23. – С. 77–83.
147. Постовалова В. Историческая фонология и ее основания : опыт логико-методологического анализа / В. Постовалова. – М. : Изд-во «Наука», 1978. – 203 с.
148. Потиха З. Современное русское словообразование / З. Потиха. – М. : Просвещение, 1970. – 104 с.

149. Процик І. Українська фізична термінологія на зламі ХІХ – ХХ століть : [монографія] / І. Процик. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – 252 с.

150. Пугиева Н. Влияние семантики глагола на его деривацию (на материале производных глаголов с приставкой раз-) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Н. Пугиева. – М., 1982. – 16 с.

151. Резолюція Комісії НКО для перевірки роботи на мовному фронті в питаннях термінології // Українська мова у ХХ сторіччі : історія лінгвоциду [за ред. Л. Масенко]. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – С. 143–148.

152. Реформатский А. Термин как член лексической системы языка / А. Реформатский // История отечественного терминоведения. Классики терминоведения : очерки и хрестоматия / В. Татаринев. – М. : Московский лицей, 1994. – 408 с.

153. Ровинская М. К проблеме изучения глагольной префиксации в мертвых языках : эффект Вея-Схоневелда и латинские превербы / М. Ровинская // Глагольные префиксы и префиксальные глаголы. – М. : Издательский центр РГГУ, 2001. – С. 253–263.

154. Рожанківський Р. Видові перфективи двовидових безпрефіксних дієслів чужомовного походження на *-ува(ти)* / Р. Рожанківський // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2007. – № 593. – С. 22–24.

155. Ройзензон Л. Многоприставочные глаголы в русском и других славянских языках : [учебное пособие] / Л. Ройзензон. – Самарканд : СГУ им. А. Навои, 1974. – 243 с.

156. Російсько-український словник : у 4 т. / [ред. А. Кримський, С. Єфремов] [Електронний ресурс] : Електронна версія російсько-українського словника А-П / [підг. О. Телемко]. – К. : Червоний шлях, 1924–1933. – Режим доступу до словн. : <http://www.r2u.org.ua> – Назва з екрана.

157. Русанівський В. Структура українського дієслова / В. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1971. – 313 с.
158. Рычкова Л. Консубстанциальность терминов как проблема прикладной лингвистики / Л. Рычкова // Карповские научные чтения : сб. научных статей. – Минск : Белорусский дом печати, 2012. – Вып. 6. – С. 55–59.
159. Саматова А. Проблема установления сем при компонентном анализе лексики / А. Саматова // Вестник Челябинского государственного университета. – 2009. – Вып. 41. – № 7 (188). – С. 133–136.
160. Селігей П. Пуризм у термінології : український досвід на європейському тлі / П. Селігей // Мовознавство. – 2008. – № 1. – С. 49–66.
161. Селігей П. Іменниковість versus дієслівність: у пошуках золотої середини / П. Селігей // Мовознавство. – 2014. – № 4. – С. 36–55.
162. Селиверстова О. Компонентный анализ многозначных слов / О. Селивестрова. – М. : Изд-во «Наука», 1975. – 240 с.
163. Сербенська О. Развитие украинской юридической терминологии после великой октябрьской социалистической революции : автореф. дис. канд. филол. наук : спец. 10.02.02 / О. Сербенська. – Львов, 1965. – 16 с.
164. Симоненко Л. Формування української біологічної термінології : [монографія] / Л. Симоненко. – К. : Наукова думка, 1991. – 150 с.
165. Симоненко Л. Лінгвістична проблема унормування наукової термінології / Л. Симоненко // Українська термінологія і сучасність. – К. : КНЕУ, 2007. – Вип. VII. – С. 21–25.
166. Симоненко Л. Термінологічні студії в Україні / Л. Симоненко // Opera Slavica. – Vrno, 2011. – XXI, 2. – С. 41–49.
167. Симоненко Л. Термін / Л. Симоненко // Українська мова. Енциклопедія [редкол. В. Русанівський, О. Тараненко, М. Зяблюк та ін]. – К. : Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. Бажана, 2004. – С. 682.
168. Синявський О. Норми української літературної мови / О. Синявський. – Львів : Українське вид-во, 1941. – 368 с.

169. Сімович В. Практична грамати́ка української мови / В. Сімович. – Рештат : Український рух, 1928. – 367 с.
170. Скаб М. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери : [монографія] / М. Скаб. — Чернівці : Рута, 2008. — 560 с.
171. Скороходько Е. Сучасна англійська термінологія : [навч. посібник] / Е. Скороходько. – К. : УІЛМ, 2002. – 76 с.
172. Скороходько Е. Термін у науковому тексті / Е. Скороходько. – К. : Логос, 2006. – 99 с.
173. Словарь російсько-український : у 4 т. [Текст] / М. Уманець, А. Спілка (упоряд.). – Львів : Вид-во НТШ, 1893–1899.
174. Словник української мови : в 11 т. / [ред. І. Білодід та ін.].– К. : Наукова думка, 1970–80.
175. Словник української мови : в 20 т. / [гол. ред. В. Русанівський].– К. : Наукова думка, 2010. – 2014. – 1–5 т.
176. Словотвір сучасної української літературної мови // [відп. ред. М. Жовтобрюх]. – К. : Наукова думка, 1979. – 405 с.
177. Словник термінів педагогіки, психології та шкільного адміністрування / [упор. П. Горецький]. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України ; ТОВ «Основа-Принт», 2008. – 112 с.
178. Смаль-Стоцький С. Грамати́ка руської мови / С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер. – [3-є вид.]. – Відень : Накладом власним, 1914. – 200 с.
179. Смаль-Стоцький Р. Українська мова в советській Україні / Р. Смаль-Стоцький // Бібліотека українознавства. Наукове товариство ім. Шевченка. – Нью-Йорк ; Торонто ; Сідней ; Париж, 1966. – Ч. 28. – 318 с.
180. Соколов О. Імплицитная морфология русского языка : [монографія] / О. Соколов [отв. ред. С. Соколова]. – Ніжин : ООО «Гідромакс», 2010. – 184 с.
181. Соколова М. Многозначность в терминологии : к вопросу о разграничении консубстанциональных слов и терминов / М. Соколова // Преподаватель XXI век. – 2016. – № 1. – С. 315–320.

182. Соколова С. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові / С. Соколова. – К. : Наукова думка, 2003. – 283 с.
183. Соловій В. Основні підходи до вивчення терміна / В. Соловій // Вісник Житомирського державного університету. – 2011. – Вип. 59. Філологічні науки. – С. 171–173.
184. Сороколетов Ф. О месте производственной терминологии в толковом словаре русского языка / Ф. Сороколетов // Лексикографический сборник. – М. : Гос. Изд-во иностранных и национальных словарей, 1957. – Вып. I. – С. 121–134.
185. Соссюр Ф. де Труды по языкознанию / Ф. де Соссюр [пер. с франц. А. Холодовича]. – М. : Прогресс, 1977. – 696 с.
186. Степанов Ю. Методы и принципы современной лингвистики / Ю. Степанов. – М. : Изд-во «Наука», 1975. – 307 с.
187. Степанов Ю. Метод / Ю. Степанов // Лингвистический энциклопедический словарь [гл. ред. В. Ярцева]. – М. : Советская энциклопедия, 1990.
188. Сучасна українська літературна мова : Морфологія / [заг. ред. І. Білодід]. – К. : Наукова думка, 1969. – 582 с.
189. Теплова И. Опыт применения формальных методов при исследовании глагольного приставочного словообразования : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 677 «Теория языкознания» / И. Теплова. – Горький, 1970. – 21 с.
190. Ткаченко О. Запозичені слова / О. Ткаченко // Українська мова. Енциклопедія [редкол. В. Русанівський, О. Тараненко, М. Зяблюк та ін]. – К. : Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. Бажана, 2004. – С. 194.
191. Ткаченко О. Інтернаціоналізм / О. Ткаченко // Українська мова. Енциклопедія [редкол. В. Русанівський, О. Тараненко, М. Зяблюк та ін]. – К. : Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. Бажана, 2004. – С. 225.

192. Туровська Л. Військові звання та посади в Україні : історико-генетичний аспект вивчення української військової термінології : [монографія] / Л. Туровська. – К. : Наукова думка, 2005. – 150 с.
193. Тутковський П. Словник геологічної термінології (проект) / П. Тутковський. – К. : Державне вид-во України, 1923. – 201 с.
194. Український правопис. — К. : Наукова думка, 2012. – 288 с.
195. Українсько-російський словник : у 6 т. / [гол. ред. І. Кириченко]. – К. : В-во АН УРСР, 1953–1963.
196. Хасина Л. Место и специфика глагольных лексем и словосочетаний в отраслевой терминосистеме : на материале русской и английской юридической терминологии : дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Л. Хасина. – Саратов, 2003. – 168 с.
197. Хвиля А. Викорінити, знищити націоналістичне коріння на мовному фронті // Українська мова у ХХ сторіччі : історія лінгвоциду [за ред. Л. Масенко]. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – С. 113–132.
198. Холодний Г. До історії організації термінологічної справи на Україні / Г. Холодний // Вісник інституту української наукової мови. – 1928. – Вип. I. – С. 9–20.
199. Хроніка НДІМ 1933 – 1934 / Українська мова у ХХ сторіччі : історія лінгвоциду [за ред. Л. Масенко]. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – С. 152–162.
200. Шафиков С. Семантические универсалии в лексике / С. Шафиков. – Уфа : Изд-во Башкирского ун-та, 1996. – 196 с.
201. Шафиков С. Языковые универсалии и проблемы лексической семантики / С. Шафиков. – Уфа : Изд-во Башкирского ун-та, 1998. – 251 с.
202. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900 – 1941) : Стан і статус / Ю. Шевельов // Вибрані праці : у 2

кн. – Кн. І. Мовознавство : [упор. Л. Масенко]. – К. : Видавничий дім «КМ Академія», 2008. – 583 с.

203. Шелякин М. Категория вида и способы действия русского глагола (теоретические основы) / М. Шелякин. – Таллин : Валгус, 1983. – 215 с.

204. Щеглова Н. К вопросу о грамматических средствах терминологизации русских глаголов в профессиональной речи XVII–XVIII вв. / Н. Щеголева // Учен. зап. МГПИ им. В.И. Ленина. – М., 1968. – Т. 35.1. – Вып.8. – С. 74–93.

205. Ядров М. Приставка про- и аргументный статус именных групп / М. Ядров, Дж. Фаулер // Глагольная префиксация в русском языке [ред. М. Кронгауз, Д. Пайар]. – М. : Русские словари, 1997. – С. 164–185.

206. Якунина Д. Приставка при- : построение семантической сети // Глагольные префиксы и префиксальные глаголы. – М. : Издательский центр РГГУ, 2001. – С. 125–160.

207. Янда Л. Русские глагольные приставки. Семантика и грамматика / Л. Янда // Глагольная префиксация в русском языке. – М. : Русские словари, 1997. – С. 49–61.

208. Яната О. За яким принципом треба укладати українську природничу номенклатуру / О. Яната // Вісник інституту української наукової мови. – 1928. – Вип. І. – С. 21–24

209. Яценко Н. Формування назв військового одягу в українській мові : [монографія] / Н. Яценко. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. – 181 с.

210. Brey W. Interaction between lexical, temporal and aspectual meanings // *Studies in Language*. –1994. – 18 (1). – P. 23–44.

211. Cabre M. Teresa Terminology : Theory, Methods And Applications (Terminology And Lexicography Research And Practice) / M. Teresa Cabre [edited by Juan C. Sager ; translated by J. Ann DeCesaris]. – Philadelphia : John Benjamins Publishing Co., 1999. – 233 s.

212. Daneš F. Prague studies in Structural Grammar Today / F. Daneš, J. Vachek // *Travaux linguistiques de Prague*. – Prague : Academia Éditions, 1966. – P. 21–33.
213. Davis K. Qualitative Theory and Methods in Applied Linguistics Research / K. Davis // *Tesol Quarterly*. – 1995. – Vol. 29. – №3. – P. 427–453.
214. Dick W. H. Russian verbal prefix po- as an invariant cognitive structure. / W.H. Dick. – Los Angeles : UCLA, 1988.
215. Fowler G. Verbal prefixes as a function heads / G. Fowler // *Studies in Linguistic Sciences*. – 1994. – Vol. 24. – № ½. – P. 171–185.
216. Flier M. The scope of prefixal delimitation in Russian / M. Flier // *The scope of Slavic aspect. UCLA Slavic studies*. – 1985. – Vol. 12. – P. 41–58.
217. Harris Z. *Methods in Structural Linguistic* / Z. Harris. – Chicago : University of Chicago Press, 1951. – 384 p.
218. Janda L. The Mapping of Elements of Cognitive Space onto Grammatical Relations : An Example from Russian Verbal Prefixation / L. Janda // *Topics in Cognitive Linguistic*. – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 1988. – P. 327–345.
219. Lombard A. *Less constructions niomenales dans le français modern* / A. Lombard. – Uppsala : Almqvist & Wiksells boktryckeri, 1930. – 298 s.
220. Martinovsky G. Глагольная приставка и вид в русском языке / G. Martinovsky // *Revue des études slaves*. – 1998. – T. 70. – Fascicule. 1 – P. 79-84.
221. Man O. Postavení slovesa v system terminologie / O. Man. // *Slavica Pragensia*, 1964. – VI. – S. 129. – 138.
222. Mistrík J. *Štylistyka slovenského jazyka* / J. Mistic. – Bratislava : SPN, 1970. – 424 s.
223. Piernikarski C. *Czasowniki z prefiksem po- w języku polskim i czeskim (na tle rodzajów akcji w językach słowiańskich)* / C. Piernikarski. – Warszawa : PWN, 1975. – 116 s.

224. Podraski J. Szkolny słownic nauki o języku / J. Podarski. – Warszawa : Medium, 1998. – 388 s.
225. Przybylska R. Schematy wyobrażeniowe a semantyka polskich prefiksów czasownikowych do-, od-, prze-, roz-, u- / R. Przybylska. – Kraków : Universitas, 2006. – 306 s.
226. Russel P. Quantification in verbal prefixation : The prefix na- / P Russel. – Los Angeles : UCLA, 1986.
227. Roberts C. The «down from, withdrawal» value of the Russian prefix o(b)- / C. Roberts // *Studia Slavica*. – 1974 – Vol. 20. – P. 221–236.
228. Roberts C. The Origin and Development of O(b)-prefixed verbs in Russian with the general meaning «deceive» / C. Roberts // *Russian Linguistics*. – 1981. – Vol. 5. – P. 217–233.
229. Romanowska I. Czasowniki z prefiksem od- w języku czeskim i polskim / I. Romanowska // *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*. – Warszawa : PWN, 1985. – T. 23. – S. 247–253.
230. Śmiech W. Derywacja prefiksalna czasowników polskich / W. Śmiech. – Wrocław : Ossolineum, 1986. – 135 s.
231. Schooneveld C. H. van. Semantic transmutations : Prolegomena to a calculus of meaning : The cardinal semantic structure of prepositions, cases, and paratactic conjunctions in contemporary standard Russian / C. H. van Schooneveld. – Bloomington : Phylax 1978. – Vol. 1. – 249 p.
232. Vendler Z. Verbs and Times // *The Philosophical Review*. – 1957. – Vol. 66. – No. 2. – P. 143–160.
233. Vey M. Les prverbes «vides» en tchéque modern / M. Vey // *Revue des études slaves*. – 1952. – Vol. 29. – P. 82–107.
234. Wells R. Nominal and Verbal Style / R. Wells // *Style in language*. – Cambridge : MIT Press, 1960. – S. 213–220.
235. Wierzbicka A. Hipotaksa i konstrukcje nominalne w rozwoju polszczyzny // *Pamiętnik literacki*. – 1962. – №. 53. – Z. 1. – S. 195–216.

236. Žaucer R. The syntax of perdurative-prefixed verbs and the VPinternal/VP-external prefix distinction / R. Žaucer // *Slavic Languages in a Formal Grammar*. – 2012. – Vol. 26. – P. 339–335.